

ИСТОРИЯ МЕДИЦИНЫ.

СОСТАВИЛЪ

С. Ковнеръ.

Часть I.

ВЫПУСКЪ ПЕРВЫЙ.

- а) Медицина Востока.
- б) Медицина въ древней Греціи до Гиппократы.

КІЕВЪ.

ВЪ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ ТИПОГРАФИИ (І. ЗАВАДЗКАГО).

1878.

Medicinos istorija. 1 dalis, 1 leidimas: Rytų medicina ; Medicina senovės Graikijoje iki Hipokrato / S. Kovner. – Kiev {S. n.}, 1878. – Į lietuvių kalbą 2020 m. gegužės mėn. išvertė Saulius Špokevičius. Vertimas neredaguotas, su vertėjo pastabomis ir skyriumi apie Baltų mediciną.

Versta iš:

История медицины. Часть 1, выпуск 1: Медицина Востока ; Медицина в древней Греции до Гиппократа / составил С. Ковнер. – Киев : [leidėjas nenustatytas], 1878. 40, 184, 12 puslapių.

TURINYS

MEDICINOS ISTORIKAS SAULAS KOVNERIS	4
S. Kovneris. Medicinos istorija. Pratarmė.....	7
Įvadas.....	9
Senovės laikų Rytų ir Vakarų medicinos istorija.....	18
Medicinos ištakos.....	18
Egipto medicina	22
Žydų medicina	28
Senojo testamento medicina	29
Talmudo medicina	30
Medicina Indijoje.....	33
Mitologinis arba vedantiškasis Indijos medicinos periodas	36
Bramaniškasis Indijos medicinos periodas	37
Budizmo periodas indų medicinoje	58
Medicina Irane.....	61
Medicina Kinijoje ir Japonijoje	63
Medicina Kinijoje	63
Medicina Japonijoje.....	77
Senujų Europos tautų medicina.....	78
Skitai.....	78
Keltai.....	79
Skandinavai.....	79
Baltai (parengė Saulius Špokevičius)	80
Medicina senovės Graikijoje.....	82
Mitologinė ir žynių medicina	83
Pirmąją empirinė medicina	85
Homero medicina.....	85

Graikų poetų ir istorikų medicina po Homero	86
Mokslinis Graikijos medicinos periodas.....	89
Asklepiadai	89
Hipokrato priesaika	89
Gimnastai	90
Rizotomai, farmakopolai, vaistų parduotuvės	90
Gydytojų luomo buitis ir visuomeninė padėtis.....	91
Mokslinės medicinos Graikijoje pradžia.....	93
Graikų filosofijos įtaka medicinai	93
Jonijos mokykla	94
Itališkoji, arba pitagoriečių mokykla.....	98
Elėjiečių mokykla	100
Asklepiadų medicinos mokykla	101

MEDICINOS ISTORIKAS SAULAS KOVNERIS

Nė vienas, kuris domėjosi medicinos istorija ir skaitė Saulo Kovnerio (1837–1896) medicinos tema parašytus straipsnius ar knygas, neliko abejingas: visi vienbalsiai skyrė autoriui didžiausius komplimentus. Autorius ne tik turėjo galimybę studijuoti pirminius šaltinius originalo kalba, bet ir susipažinti su žymiausiais medicinos istorijos šulų išleistais foliantais.

Bet ir šimtmetį menančiais laikais, tiek tada, nenustebsiu, ir dabar, buvo ir bus nedaug tų, kurie ryšis pastudijuoti medicinos istoriją, kokią taip profesionaliai išdėstė S. Kovneris.

Nenuostabu ir suprantama, kad, sakykime, viduramžių medicinos jo parašytoje istorijoje yra kiek mažiau to epiškumo, dramtizmo. Ji skaitosi nuobodokai. Bet joje yra sukaupta visa, gal net iki šių dienų neišlikusių šaltinių medžiaga, kurią autorius perteikia suprantama kalba, išdėstyta lakoniškai ir tiksliai.

Tačiau jo pratarmės, jo klasifikacijos ir komentarai – pralenkia laikmetį.

Vargu ar galima dar labiau ir tiksliau aprašyti ir pateikti medicinos istoriją iš praeities, nei Saulo Kovnerio.

Ilgus metus taip ir nepavyko surasti ką nors tokio, kad būtų galima šiuolaikiškai pateikti medicinos istorijos ištakas, nei tai padarė S. Kovneris. Net ir dabar, XXI-ame amžiuje, kai, atrodo, tiek daug yra pasiekta medicinos srityje, medicinos gimimui skirta labai nedidelė vieta istorijoje. O juk medicina visada pirmiausia panaudodavo visa, kas geriausia sukaupta per epochas. Juk tai vienas ryškiausių visuotinos kultūros mokslo pasiekimų placdarmas ir poligonas. Sužinoję ir supratę medicinos istoriją žymiai geriau galėsime suprasti mūsų egzistencijos objektą, geriau suprasime visą gydymo meną, atsikratysime dogmų ir klaidingų įpročių ir kritiškiau vertinsime mus supantį pasaulį. Neabejotinai, kritiškiau vertinsime ir šiuolaikinę mediciną, kas taipogi visais amžiais buvo labai svarbu, nes visais amžiais ir visada šalia medicinos buvo gausybė ne tik vyraujančių tūkstantmečiais dogmų, bet ir įvairiausių ritualų ir pseudogymų.

Galų gale buvo priimtas sprendimas: išversti S. Kovnerio medicinos istorijos ištakas iki Hipokrato ir, jas iliustravus, pateikti su dabartiniais paaiškinimais ir nedideliais komentarais.

Saulas Kovneris (rusiškoje literatūroje Savelijus Hiršovičius (Giršovičius)) Kovneris mums artimas jau ir vien dėl to, kad gimė, augo ir mokslus pradėjo Vilniuje.

Jis gimė 1837 metais vasario mėnesį neturtingoje, bet labai išsimokslinusoje žydų šeimoje. Motinos ir tėvo šeimose net iki dešimtosios kartos visi buvo mokyti rabinai.

Saulo tėvas Hiršas Kovneris – taip pat studijavo bibliją ir talmudą, o visa jo šeima iš dalies buvo remiama brolio, žymaus turtingo vilniečio, mokslininko ir mecenato Mordkės-Leizerio Kovnerio. Kita, labai nedidelė, pajamų dalis buvo gaunama motinai prekiaujant grūdinais produktais.

Kai Saului sukako devyneri-dešimt metų jam nusišypsojo laimė už valdišką išlaikymą įstoti į neseniai įkurtą Vilniaus rabinų mokyklą, kur, be hebrajų kalbos ir literatūros, buvo mokomos visos disciplinos, kurios buvo dėstomos to meto gimnazijose. Tokiu būdu mokyklos absolventai turėjo visas teises ją baigę stoti į aukštąsias imperijos mokyklas kartu su kitais

gimnazistais. Tačiau reikėjo stojant į universitetus laikyti lotynų kalbos egzaminą, kuri mokykloje nebuvo dėstoma.

Saulas baigė mokyklą po aštuonių metų ir buvo vienas iš geriausių ją baigusiuju. Papildomai tėvas jį mokė vokiečių ir rusų kalbų, o pastarosios leksiką ir literatūrą buvo ypač gerai įvaldęs.

Saulas buvo šeštoje klasėje, kai mokykla šventė savo veiklos dešimtmetį. Iškilnėse dalyvavo ir Vilniaus generalgubernatorius Vladimiras Nazimovas (1802-1874), nuo 1849 metų buvęs Maskvos švietimo apygardos globėjas. Trys geriausi mokiniai buvo paskirti pasakyti iškilmingą kalbą senovės hebrajų, vokiečių ir rusų kalbomis. Saului teko sakyti pastarąją. Generalgubernatorius, išklausęs puikią kalbą nepatikėjo, kad ją ką tik pasakė ne rusas berniukas. Bet kai apygardos seniūnas patvirtino, kad tai – žydų vaikas, Nazimovas pasikvietė Saulą ir visų susirinkusių akivaizdoje palinkėjo jam geriausios kloties moksle ir asmeniniame gyvenime.

Ši žinia netrukus pasklido per visą žydiškąją Vilniaus dalį, ir daug kas atėjo pasveikinti Saulo motinos su šiuo neeiliniu pripažinimu. Tačiau motina, paprasta dievobaiminga moteris, gal nesuvokdama viso šio pripažinimo, kukliai pareiškė, kad ji būtų kur kas labiau laiminga, jei jos vaikas būtų gavęs tokią pagyrą iš... talmudo žinovų...

Visa tai įvyko tada, kai Rusijos imperijoje žydai dar buvo skatinami mokytis rusiškose mokyklose ir integruotis europietiškoje kultūroje.

Baigęs mokyklą Saulas Kovneris gavo paskyrimą dirbti mokytoju Odesoje, kur netrukus ir išvažiavo.

Mieste buvo pilna europietiškos kultūros, jis greitai pasijuto troškas siekti geresnio išsilavinimo, suprato, kad mokytojo alga neužtikrins geresnio gyvenimo jam ir šeimai. Tad nusprendė stoti į universitetą: per metus išmoko lotynų kalbą ir išvyko į Kijevą, kur įstojo į Medicinos skyrių. Šioje terpėje Saulas pasijuto nepaprastai gerai: mediciną kuravo nuostabus žmogus ir chirurgas Nikolajus Pirogovas, kuriam nebuvo žmonių tarpe „nei graiko, nei žydo, nei apipjaustyto ar neapipjaustyto“ (N.t. Kol. 3,11), ir kuris buvo visų studentų numylėtinis.

S. Kovneris nepaprastai mylėjo savo kuratorių, ir nuoširdžiai gedėjo, kai jį pakeitė.

Universitete Saului neteko skursti, jis nuo pirmojo kurso gavo stipendiją, kuri atleido nuo reikmės ieškotis uždarbiams mažai apmokamų pamokų. Jis galėjo laisvai dirbti ir mokytis.

Netrukus jis tapo dviejų žymių profesorių numylėtiniu – profesorių J.P.Valterio ir J.Šimanovskio (pav.).

J. Šimanovskis blogai mokėjo rusų kalbą, paskaitas skaitė vokiškai, o Saulas jas vertė į rusų. J. Šimanovskio kolosalusis veikalas „Kūno paviršiaus chirurgija“, kuris tapo pasaulio plastinės chirurgijos *core curriculum*, buvo taip pat išverstas pastarojo. (Pav.)

Trečiame kurse Kovneris parašo knygą apie Spinozą, kurią išleidžia universiteto spaustuvė. (pav).

Universiteto profesoriai labai gerai įvertino šį veikalą, tačiau buvo ir priekaištai, kad medicinos studentas atidavė daug darbo filosofijai, o ne savo išrinktajai specialybei.

1866 metais Saulas Kovneris baigia medicinos kursą ir gauna gydytojo vardą su pagyrimu.

Kai kurie profesoriai egzaminų metu galvojo, jog Kovneris gynėsi medicinos daktaro vardą ir tokiu būdu klausimus jam pateikė kaip disertantui. Vėliau Saulas juokavo, kad vos netapo medicinos daktaru.

Už savo triūsą ir gabumus S.Kovneris buvo paliktas universitete ruoštis istorijos medicinos profesūrai.

Jam buvo išduota stipendija ir dienpinigiai vykti į užsienį tolesniems mokslams.

Tačiau Saulo gyvenime įvyko pirmą ir vienintelį kartą nelaimingas romanas, kuris apvertė visą jo gyvenimą aukštyn kojom ir turėjusiam pasekmes visam jo likusiam gyvenimui.

Būdamas kuklus ir tyros sielos, Saulas negalėjo atsispirti pirmajai sužavėjusiai jį moteriai, o tapęs jaunu tėvu, neturėdamas pakankamai lėšų šeimai, su dideliu liūdesiu turėjo atsisakyti mokslininko karjeros. Gražinęs jam išmokėtą stipendiją ir dienpinigius, buvo vėliau paskirtas Niežino zemstvos gydytoju. Be to dirbo gydytoju kunigaikščiui Bezborodko ir taip pat Niežino gimnazijoje. Karo su Turkija metu dirbo vyriausiuoju karo gydytoju Raudonojo kryžiaus ligoninėje tame pačiame mieste.

Saulo Kovnerio medicinos praktika buvo labai sėkminga. Jo tautiečiai labai gerbė ir mylėjo dorą ir kantrų gydytoją. Jis ypač buvo reiklus ligonio artimiesiems, o pacientų žydu tarpe sklandė posakis, kad Kovneris išgydydavo sergančiuosius, bet susargdindavo jų slaugančius giminaičius (savo dideliu reiklumu sergančiojo reikmėms patenkinti).

Kukliai gyvendamas, daug dirbdamas, visą savo laisvalaikį atidavė svajonių svajonei – sukurti medicinos istorijos veikalą, kuris būtų prieinamas visoje Rusijoje, nes tokio iki tol nebuvo.

Labai akylai domėjosi visomis medicinos naujovėmis ir pasiekimais. Dėl savo ligos nuvykęs į Vieną, visą nuo gydymo laisvą laiką lankėsi medicinos paskaitose ir bibliotekose.

O ir savo gyvenimo paskutiniaisiais metais, kai dėl tos pačios ligos lankėsi Berlyne, sunkiai ja sirgdamas, neatsisakė toliau gilintis į medicinos naujoves bei medicinos istorijos knygas.

Bet vien medicinos istorija neužtemdė Saulo dėmesio savo specialybei ir ligoniams. Jis vienodai dėmesingai gydė ir bendravo su visais savo pacientais, nepriklausomai nuo jų finansinės padėties. Niežino gyventojų tarpe buvo gana didelė žydu diaspora, ir ji augo. S. Kovneris profesionaliai užsiėmė privačia gydytojo praktika, nors, pagal daugelio jį pažinojusių dėstytojų ir kolegų, savo natūra S.Kovneris buvo, vis gi, kabinetinis mokslininkas. Knyga buvo jo geriausias draugas. Bet tai nebuvo žmogus, užsidaręs savo siauruose interesuose. Jis buvo visapusiškai išsilavinęs, gerai žinojo europinę ir rusų literatūrą (jis labai gerai mokėjo vokiečių, prancūzų ir anglų kalbas, ir visas knygas skaitė originalo kalba), jis taip pat domėjosi visomis mokslo šakomis. Dirbo intensyviai ir ilgai, guldamasis antrą nakties ir keldamasis anksti ryte.

Surinkęs begalę mokslinės literatūros medicinos istorijos ir kt. klausimais, S. Kovneris pradėjo publikuoti straipsnius Kijevo universiteto žiniuose, o 1878 metais išleido savo pirmąją medicinos istorijos dalį, kuri apėmė Rytų mediciną ir senovės Graikijos mediciną iki Hipokrato.

Štai kaip apie jo veikalus atsiliepė to meto spauda:

„Reikia stebėtis,- rašė tuo metu periodinis leidinys „Medicinskij Vestnik“,- kad autorius, gyvendamas ir dirbdamas nedideliame provincijos mieste Niežine, sugebėjo įveikti literatūros stygių tam, kad būtų parašytas labai svarbus ir reikalingas plačios apimties medicinos istorijos veikalas. Kiek reikėjo darbo, laiko ir protinių sugebėjimų išanalizuoti ir pateikti iš tokio šaltinių

kolosalaus įvairumo ir chaoso, kad gimtų toks puikus darbas. Jo žodis gyvas, o medžiaga parinkta naudojantis pirminius šaltinius, ir t.t.“

„Aš įsitikinęs“, - rašė vienas profesorius, - „kad kiekvienas išsilavinęs gydytojas, perskaitęs S.Kovnerio knygą, supras, kad jis žengė dar vieną svarbų žingsnį savo, kaip gydytojo, kvalifikacijai pakelti.“

Tuo metu Saulas buvo slegiamas šeimyninių rūpesčių, turėjo šeimos narių tarpe nemažai prieš jį nusiteikusiųjų, kas labai jį vargino dvasiškai ir fiziškai. Vienintelė paguoda ir gyvenimo tikslas buvo jo darbas.

1888 metais išleidžiamas dar vienas jo veikalas – trečias ir paskutinis leidinys, „Senovės medicinos istorija“, apimantis periodą nuo Hipokrato mirties iki Galeno imtinai.

Šis didelės apimties darbas taipogi turėjo didelį pripažinimą, kuris teigiamiausių atsiliepimų forma buvo išreikštas medicinos bei nemedicinos leidiniuose. O tai buvo „Karo medicinos žurnale“, „Russkaja mysl“ (1889 rugsėjis) ir kt.

1893 metais sunkiai sirgdamas parašo ir išleidžia pirmąją „Viduramžių medicinos istoriją“, kuriai pagyrų netrūko kaip ir prieš tai minėtoms.

Štai kaip apie tai atsiliepia žurnalas „Mir božij“ (Liepos mėn. 1895):

„Daktaro Kovnerio darbas yra aukščiausio laipsnio pasiekimas ne tik mokslinė prasme, bet ir etine. Autorius nėra akademikas, ne laimingas „rantje“, kuris apsirūpinęs materialiai – jis neturtingas kuklus gydytojas, dideliu ir sunkiu savo darbu pelnąs sau duonos kasnį, o jo veikalas neturi galimybių būti greitai išplatintas. Jis žinojo, kad šis darbas bus apmokėtas tik dideliu asmeniniu pasitenkinimu, kurį autorius jautė jį dirbdamas, ir kad jis jį dirba mokslo labui, ir labui savo gydytojams kolegoms, kurie, deja, pernelyg mažai domisi savo profesijos istorija“.

Galiausiai baigiama: „Daktaro Kovnerio darbas yra neįkainojamas indėlis į Rusijos istorinę literatūrą, o jo paties pavyzdys kelia nuostabą.“ Ir t.t. Panašiai rašė ir „Severnyj Vestnik (Kovas, 1895) ir „Novosti“ (No.183, 1895).

Deja, šie fundamentiniai Saulo Kovnerio darbai ne tik kad neturėjo „platesnio“ paplitimo, bet ir beveik „jokio“...

Tokie, tad, genialaus ir nepaprastai darbštaus mediko Saulo Kovnerio darbų likimai.

Kaip ir jo paties: grįžęs iš Berlyno, nebaigęs gydymo, tais pačiais metais atgulė ir paliko šį pasaulį 1896 metais rugsėjo 10 dieną.

Dr. Saulius Špokevičius

S. Kovneris. Medicinos istorija. Pratarmė

Su beviltišku „kūriniu“ tenka dirbti ir gydytojui, ir redaktoriui“ S. Špokevičius

Prieš dvylika metų (apie 1866 - S. Š.), dar neišblėsus įdomių talentingo profesoriaus paskaitų įspūdžių (prof. F.F. Meringo, S.Š., paaišk.), aš tvirtai nusprendžiau pasišvęsti mokslo šakai, apie kurią daugelis kolegų gydytojų ir mokslo atstovų laiko tai pernelyg nereikalinga prabanga. Tačiau mano gyvenimo aplinkybės susiklostė taip, kad aš turėjau pasirinkti praktinį darbą, kuris, kaip suprantama, palieka nedaug laiko ir galimybių skirti šiai literatūrinei ir

istorinei veiklai. Prieš metus, paveiktas Medicinos istorijos pasiekimų (...), manyje vėl prabudo senas noras ir nuostata toliau įgyvendinti slypėjusias mintis ir svajones. Pasirūpinęs man reikalinga medžiaga, aš pradėjau savo darbą, kurio pirma publikacija, apimanti „Rytų mediciną“ ir „Senovės Graikijos mediciną iki Hipokrato“, turėtų pasirodyti šių metų vasaros pabaigoje.

Tačiau šito neįvyko dėl to, kad nuo pereitų metų gegužės pirmosios man teko imtis kitų darbų ir pareigų, pareikalavusių daug laiko.

Kruvina drama Balkanų pusiasalyje – beprecedentinis karas tarp pusiau išsivysčiusių kultūros prasme turkiškos prigimties genčių ir arijiečių, kurie nuo senovės nešė civilizacijos vėliavą, o kitos europietiškos tautos, keista, bet išlieka šiai kovai abejingos: tai išlieka šaltos, tai kartais padeda nežmoniškai žiauriais būdais. Toks karas, sakau aš, uždeda mums, visiems rusų gydytojams, didžiulę atsakomybę ir pareigą, kuri neleidžia nieku kitu užsiimti, nei pagalba nukentėjusiems.

Ir štai, patrankų šūviai nutilo, ore sklando taika, ir aš toliau imuosi savo pradėto darbo, ketindamas atskleisti dalį savo darbo spaudai arba visą, arba iki Hipokrato periodo.

Tokiu būdu aš atiduosiu universitetui tą moralinę skolą, užpildydamas tas spragas, kurios yra susidariusios medicinos istorijos literatūroje, padėdamas jas užpildyti tiems, kas mažiau pažįsta užsienio kalbas.

Kai tuo tarpu užsienio spaudoje medicinos istorijos tema yra gana turtinga išleistais šaltiniais, rusų kalba nėra, kiek man žinoma, parašyta nė vieno medicinos istorijos rankvedžio. Toks indiferentiškumas savo profesijos suvokime, kuris netgi stiprėja pastaruoju metu, sąlygotas profesijos specializacijomis, mūsų žinių suskaidyme, įgauna šiuolaikinė rusų medicinoj grynai praktinę-utilitarinę kryptį.

Tad, pagaliau, reikia išeiti iš to begalinio siaurų specializacijų labirinto į platų apibendrinimo kelią, o tam būtina žinoti mūsų mokslo istoriją. Mums laikas atsisukti atgal ir pažvelgti į mūsų mokslo praeitį, pažvelgti į jo vystymosi ištakas iš vienu amžių perėjimą į kitus.

Pateikiamoje medicinos istorijos medžiagoje nemaža vietos yra skiriama bendrajai kultūrai.

Kitaip ir būti negalėjo, prisimenant tą pastovų ryšį tarp vienos ir kitos: medicinos istorija iš esmės juk ir yra visuotinės kultūros dalis, glaudžiai tarpusavyje susijusios ir viena kitą papildančios.

Savaime suprantama, kad dirbant prie šios užduoties buvo neišvengta ir trūkumų. Mano, provinciali gydytojo-praktiko padėtis neleido naudotis **visais** įmanomais šaltiniais, ir man teko pasinaudoti tik tais, kurie man buvo prieinami. Ypač tai pasakytina apie istorijos iki Hipokrato dalį. Aš stengiausi pasinaudoti geriausiaisiais ir naujausiaisiais leidiniais, išrinkdamas savo nuožiūra tik labiausiai iškilus ir reikšmingus faktus ir mintis. Labiausiai man padėjo klasikiniai autorių leidiniai: Curt (teisingai „Kurt“) Sprengel, I.F.K. Hecker, Daremberg (Ch.V.), Haeser (Heinrich), ir dalinai Baas (Johan Herman).

Kartu, kiek leido lėšos, aš stengiausi naudotis pirminiais šaltiniais.

Jau nuo Hipokrato, savistovus tyrimas darosi lengvesnis, nes yra nesunkiai prieinama literatūra.

Dėl to, tikiuosi, kita mano darbo dalis, bus dar labiau papildyta, ko negalėsiu padaryti šioje.

Bus man ir prieštaraujančių, kurie, ir ne be pagrindo, iškels klausimą, o kodėl aš nesiemiau jau esamų leidinių vertimo. Į tai atsakysiu, jog bet kuriame medicinos istorijos rankvedyje yra daugybė smulkių faktų, kurie ne kiekvienam gali būti įdomūs, tuo tarpu gali būti svarbūs istorikams arba specialistams.

Aš rašiau savo knygą daugumai rusų gydytojų ir studentų, kaip ir kitai skaitančiai publikai, kuri pageidautų susipažinti su tokia svarbia kultūros šaka.

Šiam tikslui, tiesa, labai pasitarnautų Johano Hermano Baas darbas „Grundris der Geschichte der Medizin (und des heilenden Steides, S.Š.)“. Tačiau, nekalbant apie daugybę sunkiai perduodamų germanizmų, šioje knygoje kartais sutinkame stebėtinų netikslumų. Taip, pavyzdžiui, 841 puslapyje jis priskiria seniai „mirusius rusų chirurgus“ Šimanovskį ir Pirogovą, kuriam duok Dieve, ilgų ir sveikų metų rusų chirurgijai ir medicinai. Kas link Šimanovski, jis nebuvo „Nationalrusse“, kaip sako Baas, o lenkų kilmės estas.

Mano tikslas ir uždavinys buvo sužadinti domėjimąsi medicinos istorija, kuri taip nepelnytai yra ignoruojama netgi ir intelektualų sluoksniuose. Aš tik norėjau padaryti pradžia, duoti impulsą studijuoti mūsų, ir būsiu laimingas, kai kada nors kas nors iš rusų gydytojų, kurie turės žymiai geresnes sąlygas darbui ir aplinkybes, imsis toliau gvildinti šią mokslo šaką.

Čia pateikiu ir visą naudotą medicinos istorijos literatūros sąrašą, pradėdamas jį nuo senesnių leidinių, ir baigdamas naujaisiais Heckerio, Haeserio, Darembergo ir kt., prisilaikydamas, pagal galimybes, chronologinės tvarkos, o senesniuose leidiniuose ir atitinkamos ortografijos.

Įvadas

Autoritetų valdžių laikais, kai protai buvo visuotinai pavergti, kada medicinos mokslas apsiribodavo senų šaltinių skaitymu ir jų aiškinimu, jis ėjo visiškai greta su medicinos istorija. Visuomenei vystantis, keičiantis požiūriui į gydymą ir pan., senoviniai rankraščiai palaipsniui netekdavo prasmės, ir domėjimasis medicinos istorija sumenko. Naujaisiais mūsų laikais, ypač amžiaus pradžioje, medicinos istorija vėl imama domėtis. Atsirado mokslininkai, suradę savyje laiko ir jėgų priminti savo kartai, kad medicina egzistuoja ne nuo vakar, kad ji turi savo praeitį ir palikimą.

Šių mokslininkų dėka medicinos istorijos dėstymas pradėdamas įgyvendinti universitetuose, ne išimtis ir pas mus Rusijoje. Rodėsi, kad tokia praktika ir toliau skinsis sau kelią, ir medicinos istorija bus dėstoma.

Bet išėjo kitaip, nei manyta. Mūsuose šiai disciplinai egzistuoja visiška dėmesio stoka: gydytojų jai skiriamas dėmesys ir laikas yra visai menkas ar net joks.

Turime tad aiškinti istorijos svarbą ir naudą, tą turime, deja, kartoti ir įrodinėti net užsieniečiams.

Tad kur gi slypi medicinos istorijos nauda?

Pirmiausia, mūsų specialybės istorijos žinojimas praplečia akiratį ne tik mokslininkui, bet ir praktikui. Teisingas istorijos vertinimas suteikia galimybę teisingiau vertinti ir dabartį. Istorija įrodo, kaip dažnai visa, kas netenka, atrodo, prasmės, vėliau pasirodo teisinga, ir atvirkščiai – kažkas netenka prasmės, ilgą laiką laikytas teisingu (Baas). Istorija apsaugo nuo vienpusiškumo ir moko būti tolerantišku kitam požiūriui, tuo įrodydama, jog nuomonių skirtumuose galima

rasti didelę dalį tiesos. Matydami visų kitų sistemų neteisingą poveikį, ji apsaugo mus nuo naujų potencialių klaidų (K. Sprengel). Tokiu būdu, istorija vaidina apsauginį vaidmenį, kad nebūtų per greitai susižavėta įvairiausiomis teorijomis ir metodais. Tokiu būdu ji mokina gydytoją būti kuklesniu, įrodydama, kiek gi nedaug yra dar padaryta medicinoje, kurios pagrindinis tikslas yra kova su ligomis, ir kokios netobulos ir dažnai beginklės yra žmogaus žinios kovoje su gamtos stichijomis ir negandomis. Ji taip pat atskleidžia, kiek pastangų, pasiaukojimo ir jėgų įdėjo patys gydytojai, norėdami pažinti gamtos jėgas ir jų pagalba padėti kenčiančiam žmogui.

Štai čia ir glūdi moralinė istorijos esmė: ji parodo, kad gydytojas savo apdovanojimo turi ieškoti ne savo kasdieniniame ir neretai mažai apmokamame darbe, o savo pašaukime, padėdamas kenčiančiam, tuo išaukštindamas savo specialybę ir jos atstovus savo pačių ir visuomenės akyse (Baas).

Be šių minėtų teikiamų paslaugų, medicinos istorija teikia dar jų visą eilę, iš kurios gaunama didžiulė pažinimo nauda. Taip praktiškai buvo išmokta, kad visos karštinės, kurios anksčiau buvo suvedamos į vieną „tifoazinę karštinę“, istorijos bėgyje buvo išdiferencijuotos, ir nebuvo tik vienos karštinės vienokia ar kitokia (silpnėjanti) forma.

O juk viskas liudija, kad be istorijos mūsų specialybė darosi nevisavertė, neišbaigta. Be jos mes nežinome, kaip kito ligų formos laike ir vietose, nekalbant jau apie tai, kas gi iš tikrųjų yra ligos, apie kurias sužinome iš senųjų rašytinių šaltinių ir jų autorių. Įvairių sistemų ir terapinių metodų kitimas, dėl ko mūsų mokslui dažnai priekaištaujama, dažnai keičiasi dėl pačios ligos variacijų. Aplinkos, socialiniai ir atmosferos kitimai nekintamai paveikia pačią ligą. Dėl to plaučių uždegimai, smegenų dangalų ir kitokie uždegimai pasikeičia, įgauna kitas formas priklausomai nuo laiko ir vietos.

Dėl to ir aprašyti epideminiai susirgimai, jų formos ir eiga yra skirtingi ir kintantys nuo minėtų laiko, vietos ir pan.

Gydymo metodų pasirinkimų perversmai, tokie kaip , pavyzdžiui, kraujo nuleidimas, mums yra geriau suvokiami, kai iš istorijos sužinome apie tuos, kurie minėtą gydymą taikydavo ar jo atsisakė, ir kaip tas konkrečiai įvyko. Tokiu būdu istorija būtina tobulinant patį suvokimą, kurį gauname matydami ir stebėdami pokyčius. Štai ką apie tai sako Daremberg:

„Pastebėjimai medicinos srityje yra visiškai kitokie, nei chemijoje ar fizikoje. Pastaruosiuose jie yra pastovūs ir juos galima pakartoti. Medicinoje organiniai, fiziologiniai ir pataloginiai reiškiniai skirtingai pasireiškia nuo vietos, amžiaus , žmonių rasės, temperatūros, metų laiko ir kitų įvairiausių aplinkybių. Visi reiškiniai priklauso nuo amžiaus, ir šiandiena negali prilygti kas buvo vakar. Negalime atkurti dviejų vienodų plaučių uždegimų, kurie būtų visiškai panašūs vienas į kitą. Kad neišslystų mums žemė iš po kojų, mes neturime būti įsikibę į sena, bet turim būti pasiruošę kaskart naujiems iššūkiams. Bet mes turim turėt tvirtą norą pasinaudoti istorinėmis patirtimis, neprarasdami sveikos kontrolės.

Tam, kad susidarytume visiškai aiškų ir visavertį ligos vaizdą ir galėtume ją sėkmingai gydyti, mes turėtume pažinti jos formas ir skirtumus, kurie anksčiau buvo aprašyti, gydyti skirtinguose laikmečiuose ar esant skirtingoms klimatinėms sąlygoms ir metų laikui. Tad ne medikui-praktikui, o gydytojui – istorikui priklauso šių faktų nustatymo prerogatyva, aprašyta Hipokrato „Epidemijose“: tai yra ne piktybinės ar šiltinės (tifozinės) karštinės, o silpstančios (pseudocontinua) karštinės, sutinkančios ir dabar šiltuose kraštuose. Šis atradimas priklauso

Litre (*Emile Litre (1801-1881), prancūzų medicinos gydytojas ir istorikas, studijavęs senovės mediciną, Garrison, S.Š.*). Jis, o ne eilinis praktikuojantis gydytojas, atpažino Hipokrato aprašytus žiočių apnašus, sukeliančias difterijos *Corynebacterium*, kurios komplikuodavosi paralyžiais, kas dar visai neseniai atkreipė į save dėmesį. Bibliografas Dezeimeris (*Jean-Eugene Dezeimeris (1799-1852)*), o ne praktikuojantis gydytojas nustatė miego arterijos perrišimo naudą gydant atitinkamas ligas. Hipokrato traktatas „*De fracturibus et luxationibus*“ visiškai atgimė žymaus gydytojo-chirurgo Malgaigne (*Joseph-Francois Malgaigne (1806-1865)*) rankose. Jo mokinys Petruquin (*Joseph-Piere Eleonord Petruquin 1809-1876*) atrado senųjų autorių aprašytą chirurginę patologiją, ką dabar mes laikome nūdienos atradimu. Jei prisiminsime Galeno pastebėtus nervų sistemos bandymų aprašymus, mums nebūtų reikėję laukti mūsų „naujų“ atradimų šioje srityje ir ieškoti skirtumų tarp motorinių ir sensorinių nervų. Jei būtume dažniau naudojęsi archyvine medžiaga, seniai jau būtume naudojęsi Hipokrato auskultacija (*succussio hippocratica*, S.Š.), Rufus, Soranus, Heliodoro ir Galeno – arterijų užsikimū, Herofilo ir Rufuso – visą pulsacijos judėjimo teoriją, kuriai dabar naudojama įmantri sudėtinga technika. Galėjome pasinaudoti senovės ir viduramžių autorių patirtimi naudojant energinius anestetikus, iš Heliodoro – struktūrų gydymo įplovimais, iš Antillo – kataraktos gydymo, iš Albucasis – kataraktos gydymo išsiurbiant, neseniai iš naujo „atrasto“ kitų autorių, arba kažkada naudotų želatinos kapsulių, kad būtų išvengta vaistų nemalonaus dirginimo ar kvapo. Hipokratas seniai aprašė įvairiausias uždegimo, gangrenos formas prie rožinio uždegimo, žaibines džiovos formas. O kiek mūsų akyse istorija padėjo žmonių ir gyvulių rūpų klausimu. Ne istorija, o gydytojai patys kalti, kad medicinos istorijos žinios ir patirtis nepasitarnavo žmonių gerovei. Kreipkitės į ją su protu ir noru, ir rasite daugelį iki šiol rūpimų atsakymų bei naudingų patarimų, palengvinsite ir patobulinsite naujus atradimus.“ (Daremberg).

Šių pavyzdžių turėtų pakakti, kad įtikintume, kiek daug praktikuojantis gydytojas gali pasisemti iš medicininių istorinių šaltinių, kuriuos paaukoko mums mūsų ainiai. Bet juk medicinos istorija atneša naudą ne tik nušviesdama faktus. Iš jų turime sudaryti bendruosius dėsnius ir taisykles viso pradžia. Net pats labiausiai nepaslinkus empirikas-praktikas, aklaai vykdamas nusistovėjusias taisykles, negali atsisakyti vidinei būtinybei apmąstyti ir apibendrinti. Todėl žinojimas ir susipažinimas su tuo, kaip vystėsi senovėje požiūris ir pažinimas žymiai palengvina protinę analizę. Turime pridurti, kad medicina visais amžiais padėjo ir skatino ir literatūros vystymuisi, ji vienintelė tamsiais laikais kaupė žinias, perduodavo jas iš kartos į kartą ir tapo nepertraukiamai susijusi su civilizacijų istorija, padėjo ir visam istoriniam paveldui išsaugojimui.

Štai dar viena mintis:

„Neseniai imta kalbėti ir pagrįsti nuostatas, kad reikia riboti remtis istorija faktais, o daugiau apie ją pasakoti. Tai visiškai teisinga; bet faktų gausa ir įvairumas, apie kuriuos galime kalbėti, yra kai kas daug daugiau, negu galime matyti iš pirmo žvilgsnio. Faktai būna materialūs, matomi- mūšiai, karai, vyriausybės veikla; yra moraliniai faktai, jie paslėpti, bet jie egzistuojantys ir veikia. Yra taip pat ir individualūs, turintys asmeninį vardą, taip pat yra bendrieji faktai, bevardžiai, apie kuriuos negalim nustatyti laikmečiu, kurių negalime įrėminti, ir kurie raudona linija eina per visą medicinos istoriją. Amžinas antagonizmas tarp meno ir mokslo, empirizmo ir racionalizmo, natūralaus ir dirbtino gydymo, yra ryškus ir šiandieną. (Petersen, 1877)“.

Tam, kad teisingai įvertintume medicinos doktrinas ir medicinos progresą, medicinos, kaip mokslo ir meno šakos, būtina, galiausiai, žinoti, koku gi būdu, kokioje aplinkoje ir kokiomis aplinkybėmis esant gimė ir vystėsi medicinos supratimas, empirika ir mokslas, būtina išsiaiškinti jos autorius ir prigimtį, kitimus, žodžiu, koks buvo jos pagrindas, augimas ir vystymasis. Tai gali išspręsti medicinos istorija, tai yra jos objektas.

Iš viso to, kas pasakyta, apie medicinos istorijos svarbą ir naudą, iškyla tai - kuo gi, pagaliau, ji turi būti ir kokius uždavinius ji iškelia?

Medicinos istorijos objektas plačiaja prasme yra susekti medicinos paveldo nepertraukiamumą ir perimamumą, kaip amžių patirties, pradedant nuo pačių seniausių epochų, iki dabar. Į tai turi įeiti bendra medicinos vystymosi tendencija pagal veikiančias tuo metu įstatymus ir nuostatas, kurios skatino ar stabdė vystymąsi ir metodus, kurie tapo pradiniais jos evoliucijos vystymosi tašku, sistemų bei doktrinų pagrindu.

Glaustesniu požiūriu, medicinos istorija galime suskirstyti į bendrąją ir specialiąją. Pirmoji apima visą medicinos gydymo meną ir šakas, tiek konkrečias, tiek pagalbines, kaip tat anatomija, fiziologija, patologija, farmacija, chirurgija, akušerija, terapija, fizika, chemija ir gamtos istorija. Antroji gi yra visų išvardintų mokslų istorija atskirai, ir dėstoma pagal šių specialybių kursą.

Čia mes kalbėsime, suprantama, apie bendrąją medicinos istoriją, į kurią įeina šios dalys: 1) ligų istorija, parodanti, kaip kito požiūris į ligas ir kt.; 2) medicinos istorija kaip meno, kur kreipiamas dėmesys į jo paveldą, kurį puoselėjo didieji medicinos praktikai, ir koks buvo visuomenės požiūris į ją tose valstybėse; 3) medicinos, kaip mokslo istorija, kuri nagrinės medicinos ryšį su besivystančiais mokslais aplamai.

Čia mes turėtume kiek daugiau panagrinėti medicinos mokslo istorijos dalį.

Jau kalbėjome, kad medicinos istorija yra kultūros istorijos dalis. Medicina nėra kažkas atskira ar izoliuota: jos pasiekimai glaudžiausiai susieti su kitų mokslų pasiekimais ir nuo pačios civilizacijos aplamai. Dėl to ji turi būti nagrinėjama ir įvertinta jos rolė visų mokslų apimtyje, mokslo šakų sanglaudoje, apie jos padarytą progresą ar regresą duotoje epochoje ar laikmetyje.

Pirmiausia turime suprasti ir nurodyti ryšį su medicinos istorija ir filosofija. Yra žinoma, kad įvairios medicinos sistemos ir doktrinos formavosi vyravusiuose visuomenės filosofinėse teorijų ir nuostatų požiūriuose. Tarp jų visada buvo glaudus ryšys ir panašus viso ko suvokimas. Už senosios natūraliosios filosofijos, vos nepasiglemžusios pačios medicinos, eina Hipokrato periodas, kuris savo ruožtu pasinaudojo filosofija medicinos tikslui, kuri iš pastarosios išmoko metodologiškumo ir krypties.

Jau po Hipokrato ir iki Galeno imtinai, medicina vėl patenka filosofijos įtakai: tai buvo pats ryškiausias graikų filosofijos periodas ir tuo pačiu pats turtingiausias medicinos mokslui ir istorijai etapas. Jame buvo nustatytos pačios fundamentaliausios medicinos doktrinos, jame buvo apstu atradimų ir naujo, iki šiol išlikusio, požiūrio į ligą ir ligonį. Šis periodas baigiasi su Galeno medicina, kuris tapo visos ligtolinės medicinos pasiekimų karūna, apvainikuojančia graikų medicinos mokslo apogėjų.

Po Galeno periodo, medicinoje įvyko didelė vystymosi stagnacija. Tačiau medicina gavo deramą prieglobstį arabų pasaulyje, kuriam priklausė, jei ne graikiškos medicinos tautos ir vystymosi nuopelnai, tai bent jau jų išsaugojimo. Mokslų atgimimui ir medicinos raidai prasidėjo nauja era.

Visiems žinoma, kokią naudą medicinai turėjo Bekono, Dekarto ir ypač Loko darbai, pastarasis taipogi buvo gydytojas, o jo sensualinė mokykla turėjo didžiulę įtaką medicinos vystymui praeitame ir, dalinai, šiame amžiuje. Iš naujųjų amžių puikų pavyzdį randame, kaip medicina buvo įtakota kitų disciplinų – Louiso statistika ar Sečenovo fiziologija.

Kalbant apie medicinos sąlyčius su kitomis mokslo šakomis, geriausias pavyzdys būtų Darembergo puikiai iliustruoti faktai.

Anatomijoje, fiziologijoje, higienoje ir terapijoje, kaip sako jis, medicina turi būti dėkinga atrastiems faktams gamtos mokslų srityje, ypač chemijos ir fizikos. Dėl to medicinos ateitis yra taip glaudžiai su pastarosiomis susijusi. Juk senovės žmonės neturėjo supratimo apie gamtos dėsnius ir organizmų sandarą. Jie neturėjo nei chemijos, nei fizikos, nei meteorologijos, nei fizikinės astronomijos, netgi audinių anatomijos ar fiziologijos. Senovės ir viduramžių laikmečiuose medicina buvo visiškai pavaldi mokymui apie keturis elementus. Visa tai tęsėsi tol, kol fizika ir chemija neišsilaisvino iš pašalinių įvairiausių trukdymų, kai eksperimentai tapo pažinimo metodais, palaipsniui padėdami pažinti supantį pasaulį. Organinės būtybės yra glaudžiai susijusios su neorganiniu pasauliu, pasiimdamos iš jo gyvybei būtinas medžiagas ir atiduodamos nereikalingus ar žalingus produktus. Mikroskopinė anatomija pradeda vystytis ir tobulėti dėka fizikinių ir cheminių analizių būdų ir pagalba, o ir fiziologija pažinimui naudojosi pastarosiomis.

Higiena, besirūpinanti organizmo funkcionavimo visuma, kaip ir patologija bei terapija, visapusiškai remiasi tiek fizika, tiek chemija. Visas naujasis pasaulio suvokimas stengiasi parodyti, jog medicina yra bendrojo pasaulio mokslo dalis apie gyvybę, t. y. biologijos. Liga dabar yra suprantama ne daugiau, kaip organizmui svetimas procesas ir negalima griežtai atskirti vidinių sveiko ir nesveiko organizmo skiriančių griežtų linijų. Iš čia seka, kad, pirmiausia, visa medicinos filosofija yra paremta tiksliais gyvybinių funkcijų sistemos žinojimo dėsniais, kurių dėka vyksta pats sveikas ar patologinis gyvybinis procesas.

Antra, visa medicinos istorijos filosofija turi atskleisti, koku būdu ir kokiais atvejais šių dėsnių supratimas ir taikymas palaipsniui išsilaisvindavo iš įvairiausių prieštaravimų ir įvairiausių keisčiausių teorijų, mitų ir klystkelių, ir kaip patologijos klaidos solidarios su fiziologijos klystkeliais.

Medicinos istorija Darembergo žodžiais, demonstruoja šimtmečių teorijų ir sistemų bejėgiškumą prieš faktinį eksperimentinį metodą, siekiant išsiaiškinti ir nustatyti bendrus patologijos ir terapijos dėsnius.

Aplamai kalbant, medicinos istorijoje turi rasti vietas ne tik doktrinoms, bet ir bendram ligų aprašymui bei pastebėjimams. Tai patologijos istorija, kuriai reikalinga ne tik tekstų analizavimas, bet ir pačių faktų analizė, ir čia ji yra pati reali istorija ir reali medicina, nes ji buvo paveldima iš pastebėjimų, lyginant sveiką ir sergantį žmogaus organizmą, kurie ne visada būdavo vienodi, net ir tai pačiai ligai esant.

Medicinos istorijos šaltiniai pirmiausia yra tos epochos gydytojų rašytinis palikimas. Jo studijos istorikui yra kaip eksperimentas gamtininkui-natūralistui. Dabar istorikui šaltiniai yra geriau prieinami, nes jų atrasta ir jie tampa visuotinai pasiekiami.

Pats medicinos išdėstymo metodas, paprastai, susideda iš trijų dalių:

Pirma, tai medicinos vystymasis, kai jį aprašo žinomi medicinos autoritetai, kurie patys daug prisidėjo prie medicinos vystymo (pav. Denisas iš Efeso, Hermippus iš Smirno, III-ias šimtmetis prieš Kristaus gimimą, Andreas iš Karistos 220 metų mūsų eros, Soranus iš Efeso II-o amžiaus prieš Kristaus gimimo pradžią, Ibn-Abi-Oseibia XI amžiuje, ir kt., kaip nurodo Darembergas). Tai *biografinis* metodas.

Antra, tai chronologinis faktų išdėstymas pagal epochas ir pagal priimtus dėsnius, pagal laiką ir vietą, pagal politinės istorijos tėkmę bei visuotiną kultūrą, nekreipiant svarbesnio dėmesio į organinį pačios medicinos vystymąsi – tai *pragmatinis* metodas. Čia priklauso daugelis rašytojų, kurie pas mus išskirti į literatūros dalį, kurių vienas iš jų yra C. Sprengel. (teisingiau Kurt Polykarp Joachim Sprengel 1766-1833)

Trečia, tai medicinos vystymosi atskleidimas pagal laiką ir vietą, naudojantis pagal daugiau ar mažiau priimtus dėsnius – tai *organinis* metodas. Čia kreipiamas dėmesys į atskiras sistemas ar doktrinas (Brousais, kt.), arba reikšmingesnius momentus, kurie turėjo įtakos pačiai medicinai vystytis (Hecker, Haeser, Daremberg).

Mes daugiausia naudosisimės pastaruoju, kuris patenkina visus reikalavimus, nes jis įgalina vienodai aiškiai nušviesti žymiųjų gydytojų paveikslus, ir atskirus ryškiausius faktus, ir priežastinius ryšius tarp sistemų, faktų, ir tuometinių doktrinų pagal vystymosi eigą.

Medicinos istorijos skirstymas pagal atskirus **periodus** yra gana skirtingas atskirų autorių šaltiniuose, pagal tai, kokiomis pradinėmis nuostatomis jie vadovavosi. Štai pagrindiniai jų.

C. Sprengel skirsto mediciną pagal aštuonias politinės istorijos epochas:

1. Argonautų žygis – pirmieji graikų medicinos pėdsakai literatūroje (1273-1263 prieš Kr.)
2. Peloponeso karai – Hipokrato medicina (432-404 prieš Kr.)
3. Krikščioniškos religijos pradžia – metodinė mokykla (30 Kristaus metai)
4. Didysis tautų kraustymasis – mokslo nuosmukis (430-530)
5. Kryžiaus žygiai – arabų medicinos klestėjimas (1096-1230)
6. Reformacija -graikų medicinos atkūrimas ir anatomija (1517-1530)
7. Trisdešimtmetis karas - Harvėjaus ir Helmholco didieji atradimai (1618-1648)
8. Fridricho II-ojo karaliavimas – Hallerio medicinos tyrimai (1740-1786).

Hecker'is medicinos istoriją stengiasi surišti su visuotinai priimta civilizacijų istorija, išskirdamas penkis periodus:

1. Medicinos pradžia ir jos mokslinio suformavimo, kitaip, nuo seniausių laikų iki Hipokrato (377 prieš Kr.)
2. Nuo Hipokrato iki Galeno (377 prieš Kr. – 200 mūsų eros amžiaus)
3. Nuo Galeno pagrindinių medicinos teorijų iki Paracelso chemijos mokslo (200-1517)
4. Nuo Paracelso cheminės teorijos iki Harvėjaus kraujo apytakos teorijos (1517-1628)
5. Nuo Harvėjaus kraujo apytakos teorijos iki naujosios medicinos (1628-1800)

Renouard'as skirsto medicinos istoriją į medicinos atsiradimo, kuriame išskiria šiuos periodus: *pirminis arba instinktyvusis* iki Trojos sugriovimo, mistinio – pitagoriečių sektos paplitimo, *filosofinis* – įkūrus Aleksandrijos biblioteką ir anatomicinis – po Galeno mirties. Toliau *pereinamasis* periodas – graikiškoji ir arabų medicina; *Atgimimo (renesansinis)* – mokslinis XV ir XVI amžiai; *Reformacinis* – XVII ir XVIII amžiai.

Morvitz suskirsto mediciną į medicinos ištakas iki Hipokrato, nuo Hipokrato iki Galeno imtinai, nuo Galeno iki Paracelso, Nuo Paracelso iki Harvėjaus, nuo Harvėjaus iki naujausių laikų.

Puccinotti skirsto mediciną į *rytų mediciną, graikų* (Homerą, Hipokratą ir jo mokiniai), *Aleksandrijos mediciną; romėniškąją, viduramžių* (šventųjų tėvų, filosofinė Aleksandrijos mokykla, bizantiečių, salerniečių medicinos, scholastinė ir arabų-lotynų); *mediciną XIII, XIV ir t.t. iki šimtmečio pabaigos.*

Wunderlich skirto mediciną į šešis periodus: graikų, romėnų, viduramžių, reformacijos ir medicina XVII, XVIII ir XIX amžiuose.

Wise išskiria penkis periodus: 1) rytų medicina, dominuojant indiškajai, 2) vakarų ariečių (graikų ir romėnų), 3) pereinamasis arba arabų medicina, 4) viduramžių arba restauracinis-kompiliacinis periodas ir 5) filosofinis periodas nuo XV iki XVI amžių.

Daremborg'as, vadovaudamasis Harvėjaus fiziologinio atradimo svarba, prieina išvados, kad medicinos istorija iš esmės susideda iš dviejų periodų – senovės Graikijos ir naujojo arba harvėjietiškojo periodų. Kitaip tariant, į periodus, kai fiziologija nebuvo žinoma ir kada ji pradeda suprasti. Bet dėl aiškumo ir tvarkos jis pripažįsta, kad medicinai reikia trijų pagrindinių dalių – gyvenimo dėsnių, ligų savybių ir vaistų poveikio, Daremborg'as suskirsto mediciną į aštuonias epochas:

Pirmoji – žynių ir empirinė, kur priskiria indusų Rigvedą,

Antroji – herojinis medicinos amžius nuo Homero iki filosofinių mokyklų atsiradimo,

Trečioji – senovės natūraliosios filosofijos vystymosi, pradedant nuo VI amžiaus prieš Kristų,

Iki savo kulminacinių pasiekimų – Hipokrato ir jo pasekėjų pasekėjų,

Ketvirtoji - kai persikelia mokslinis centras iš Graikijos į Aleksandriją, kur susilieja ir išsiskiria dvi pagrindinės mokyklos : racionalizmo (dogmatizmo) ir empirizmo;

Penktoji – Galeno jungtinė medicinos elementų epocha iš anatomijos, fiziologijos ir diagnostikos pradmenų,

Šeštoji – iš esmės išsaugojanti iki šiol praktikuotą mediciną su kai kuriomis naujovėmis chirurgijoje, Oribasis kompiliacijos, graikų autorių išvertimas į lotynų kalbą, Salerno mokykla, arabistai medikai ir pirmieji universitetai.

Septintoji – nuo XV amžiaus paskutiniųjų trijų dešimtmečių – apima anatomistus bei Paracelsu, iki Harvėjaus.

Aštuntoji epocha – prasideda nuo 1628 metų Harvėjaus atradimo.

Bouchut, pripažindamas, kad neįmanoma susekti viso medicinos progreso pamečiui ar kitaip, chronologinę medicinos išdėstymo sistemą laiko netikslią ir nepatogią, suteikia pirmenybę pateikti medicinos istoriją pagal istorinę visuomenės vystymąsi, sugrupuodamas periodus į šešias pagrindines dalis.

Pirmoji – mistinis arba teurginis periodas, būdingas visiems laikmečiams ir šalims, kai ligos ir nelaimių priežastimis buvo laikoma dievų valios pasireiškimu, demonų ir nematomoms jėgoms valdant. Į jį įeina medicininis fetišizmas, stebuklingi gydymai (thaumaturgia), supnatūralizmas, homeopatija, lunatizmas ir kt.

Antroji dalis- natūrizmas, paremtas žmogaus gamtinį pradą, pačią gamtą, kuri valdo materiją, blokuodama ligų prasiskverbimą arba kovojančią su jau išsiskverbusia liga į organizmą. Tai Hipokrato doktrina, arba dogmatizmas. Vėliau ši doktrina buvo vadinama pneumatizmu (Atenėjus iš Kilikijos), archeizmu (von Helmont), animizmu (Stahl), vėliau priimta vadinti vitalizmu (Barthez).

Trečioji – empirizmas. Jo pradininkas buvo Philinus iš Koso ir Serapion, kurie tikėjo tuo ką matė ir bandė atlikti bandymus, palikdami nuošalėje ir nekreipdami dėmesio į priežastis.

Ketvirtoji – anatomizmas, kuris išlaisvino mokslą bent jau nuo betikslių ieškojimų kitokių priežasčių gydant atskiras organizmo sistemas, davė pradžią medicinos pagrindui. Pradininkai – Herofilas ir Erazistratas bei Galenas, pagal kurį toliau šiuo keliu ėjo Mondini, Vezalijus, Harvejus ir kt. Tai buvo atveriamas kelias patologinei anatomijai, Harvėjaus fiziologijai ir t.t.

Penktoji – metodizmas. Jos pradininkas ir autorius yra Asklepiadas, matęs žmogaus kūne nesuskaičiuojamą tinklą porų ir kanalų, kuriais juda mažiausios dalelytės – atomai, o tokių porų suspaudimas arba atsipalaidavimas reiškė organizmo ligą. Visai neseniai ši teorija prisiminta ir dabar, turinti spazmo ir atonijos teorijos pavadinimą, kurio autorius yra Fridrichas Hofmanas Cullen, steninės ir asteninės būklės teorija (Braunas), stimulo (Rasori) ir iritacijos(Broussais).

Šeštoji – eklektizmas. Čia ryškiausias pasekėjas yra Agatinus iš Spartos. Bet čia lyg ir ne doktrina, nes ji pasisavina jau visą, kas sutikta ir žinoma kitose doktrinosose ir galima pritaikyti, tuo būdu padarydamas savo praktikuojamąją mediciną autokratine. Tokiais autokratais buvo daugelis žinomų senovės gydytojų.

Petersen savo pirmajame leidinyje 1845 metais skirsto medicinos istoriją kaip ir panašiai Hecker'is, o paskutinėje publikacijoje 1875 metais skirsto mediciną į du didelius etapus: medicinos istorija kaip dedukcinis-kuriamasis menas, kuri pasibaigia su Galeno, kaip medicinos pagrindų kūrėjo, ir mokslinis, paremtas dedukciniu-analitiniu pagrindu. Šis periodas prasideda nuo Harvėjaus kraujotakos atradimo. Matome, kad šis skirstymas panašus į minėtą Daremberg'o skirstymą.

Baas iš vienos pusės priima, kad medicinos istorija yra tik visuomenės bendros kultūros istorijos šaka, o iš kitos pripažįsta faktą, kad medicina pagal kultūrų išsivystymą nacijos skirstomos į dvi grupes. Pirmoji, tai nacijos (civilizacijos), kurios istorijos tėkmėje išnyko iš istorijos ir neaptinkamos daugiau savo savitumu medicinos pasiekimuose, antroje – nacijos, kurioms yra būdinga progresyvi medicinos vystymosi tendencija. Taigi, jis nurodo dvi pagrindines grupes:

Pirma – nacijų medicinos kultūra, kur medicinos vystymosi nutrūko arba sustojo savarankiškai toliau vystytis. Į šią grupę įeina Egipto, žydų, indų, senovės persų, finikiečių, kinų ir japonų. Taip pat medicinos istorija pirmykščių tautų - skitų, kalmukų, keltų, germanų, skandinavų, šių laikų arabų, graikų, egiptiečių ir kt.

Antra – medicinos istorija tų nacijų, kurios išsiskyrė tuo, kad medicina vystėsi ir progresavo. Čia Baas išskiria keturis pogrupius:

1. Graikų ir romėnų medicina iki Romos imperijos žlugimo 476 metais.

2. Nuo imperijos žlugimo ir iki Amerikos atradimo 476-1492.
3. Naujosios medicinos atsiradimas – nuo Amerikos atradimo iki Prancūzijos revoliucijos baigties, konsulato 1492-1800.
4. Naujausios medicinos istorija – XIX amžiaus pradžia.

Detalią klasifikacijų kritiką galime atrasti Darembergo straipsnyje 1850 metais, kurią jis išspausdino ir savo medicinos istorijos veikalė. Iš visų pateiktų klasifikacijų matome, kad Darembergo pasiūlyta klasifikacija labiausiai atitinka visą organiškąją medicinos vystymąsi. Mūsų nuomone, iš visų medicinos istorikų būtent jam priklauso palmės vainikas ne tik dėl jo erudicijos ir fiziologijos pažinimo, bet ir blaivaus mąstymo ir požiūrio į procesus. Bet ir jam galima prikišti, jog dėl pernelyg pozityvaus ir vienpusiško išskirtinio požiūrio į kai kuriuos procesus. Jis visiškai neskyrė vietos rytų medicinai, labai nedaug randame indų medicinos (Šušruta) apžvalgai, o jos nebuvo galima nepastebėti, kaip matysime vėliau. Graikų medicinoje jis visiškai nuneigia natūralios filosofijos įtaką medicinos vystymuisi ir t.t. Dar viena nemaloni aplinkybė – mokslininko pernelyg aukšta nuomonė ir nesiskaitymas su tokiais medicinos istorijos veteranais kaip Sprengel, Hecker ir Haeser, nekaltant ir apie antraeilius vokiečių istorikus, kuriems Daremberg'as, kaip grynas prancūzas, dažnai yra visiškai negailestingas, kalbėdamas apie pastarųjų meilę „ideologijai“, kurie naująją erą medicinoje pradeda nuo savo tautiečio Paracelso.

Baigdami peržiūrėti medicinos istorijos klasifikacijas, pabandydysime pažvelgti prabėgdami medicinos vystymąsi, apžvelgdami jį įvairiose nacijose (tautose).

Tikros medicinos kultūros nešėjai, visa to žodžio prasme, tiek senovės, tiek esamu laiku, buvo arijų rasės palikuonys. Iš Azijos šalių medicinos literatūros išliko tik vienintelė indų, kitos gi arba išnyko be pėdsako, arba kartu su pagimdžiusiomis juos nacijomis (babiloniečių, finikiečių) išliko arba tik fragmentuotose formose (egiptiečių XVII a. Pr. Kr., žydų 1500 m. Pr. Kr., persų 500 m. Pr. Kr.), arba visiškai prarado reikšmę (kinų). Europoje išliko graikų medicinos literatūra ir jos atšakos – romėnų ir arabų. Graikų medicinos žinios pirmiausia pasirodo Homero raštuose (apie 1000 metų pr. Kr.), o tikroji medicinos literatūra atsiranda apie 500 metų pr. Kr. (Hipokrato rinkinys). Po Aleksandro Didžiojo mirties 323 metais pr. Kr., pagrindine medicinos puoselėtoja tampa Aleksandrija, kur ji perėjo iš vienos pusės nuo romėnų, iš kitos persų ir arabų (periodas nuo amžiaus pradžios iki V mūsų eros metais). Pastarųjų įtakoje, per žydų-gydytojų tarpininkavimą, pradeda atsirasti medicinos mokyklos pietų Italijoje, Montekazino ir Salerne. Medicinos atgimimas prasideda su anatomijos pagrindais Italijoje nuo XIV amžiaus (Vezalijus). Nuo šio laiko medicina pradeda žengti plačiuoju savo keliu ir tampa civilizuoatų tautų pasiekimu, o Prancūzija išvysto ir pradeda atskiros medicinos šakos – chirurgijos- puoselėjimą (Schauliac, (S. Š.) Pare). Vokietijoje – vidaus organų medicina (Paracelsas), Anglijoje atrandama kraujotakos fiziologija XVII amžiuje (Harvėjus). Šis didysis atradimas pradeda naują medicinos istorijos erą, nes tapo naujosios fiziologijos ir medicinos pagrindu.

Naujosios medicinos eros amžiuje mes pastebime dvi pagrindines konkuruojančias puses – tai romanų ir germanų tautos. Paskutiniaisiais metais arenoje pasirodo ir slavai, kuriems nors ir nepriklauso, kaip sako Baas, „visiškai atsisakyti romanų ir germanų medicinos įtakos, kol tos per savo vystymosi ciklą nusilps ir degraduos, bet jiems, slavams, priklauso suvaidinti

nemenką rolę medicinoje. Tuo pat metu Afrikos ir Amerikos tautų medicina neturi jokios dabar įtakos.“

Iš viso, kas pasakyta, kaip matome labiausiai patogų bus nagrinėti medicinos istoriją pagal dabar priimtą schemą: padalinant ją į *senovės*, *viduramžių*, *naująją* ir *naujausiąją*. Tolesnis pastarųjų etapų medicinos nagrinėjimas bus padalintas į atskirus padalinius, ką matysime tolesnėse dalyse.

Senovės laikų Rytų ir Vakarų medicinos istorija

Medicinos ištakos

Ilgą laiką vyravo nuomonė, kad kol žmogus egzistavo pirmą kartą bendruomenėje ir gyveno sutardamas su supančia jį aplinka, be rūpesčių naudodamasis jos teikiama turtais, jis buvo nepriekaištingos sveikatos ir nesusidūrė su jokiais sunkumais. Pastarieji, pagal vyravusią nuomonę, pasirodė tada, kai atsirado nesutarimai tarp žmogaus ir pačios gamtos, privertusios jį patį išeiti iš tos natūralios pirmą kartą būsenos, kurios pasėkoje sutriko maitinimasis ir patogi aplinka, kuri toliau, laikui bėgant, blogėjo, nes vis didėjo paties žmogaus poreikiai.

Toks požiūris buvo būdingas Ruso filosofijai, kaip tik tada ir atsirandančioms ligoms dėl poreikių nepatenkinimo. Jis rašė: „Gamta pati nežino šių nuožmių žmonijos laimės priešų; visi jie atsiranda dėl mūsų pačių kaltės, ir yra ne kas kita, o mūsų pačių nenatūralus santykis su mus supančia aplinka. Tokiu būdu, galime sakyti, kad visuomenės pilietinė istorija yra tuo pačiu žmonių ligų istorija“.

Nėra reikalo įrodinėti šios teorijos netikslumą, kuri sutapatina žmogaus ligų atsiradimą su jo išėjimu iš natūralios gamtos pirmą kartą būsenos. Šalia sutrikimų, kurie sutinkami vėlesnėse civilizacijose, egzistuoja masė ligų, kurios tiesiogiai susijusios su žmogaus visiškai betarpišku gyvenimu natūralioje gamtoje, o taip pat joje gausu įvairiausių atmosferinių ir telurinių (susijusių su žeme) poveikių.

Šalia visų sutrikimų, atsirandančių vėlesnėse civilizacijose, sutinkama didelis kiekis ligų, kurios nesusijusios su nenatūraliu gyvenimo būdu, o atvirkščiai, priklauso nuo natūralių aplinkos žemės ir meteorologinių sąlygų. Nuo neatmenamų laikų dažniausios ligų priežastys buvo kaip tik stichinės nelaimės, prieš kurias žmogus yra bejėgis. Pirmiausia, tai žemės drebėjimai, kurių metu išsiskirdavo nuodingosios medžiagos ir sukeldavo apnuodijimus, arba potvyniai, po kurių likdavo didžiuliai pūvantys pelkių plotai, kurie išdžiūvę palikdavo milijonus potencinių ligų sukėlėjų.

Ir prie viso to, dar pridėjus dideles žmogaus pastangas pasirūpinti maistu, kovoti su stichijomis ir aplink esančiais laukiniais gyvūnais, darosi aišku, kad žmonijos negandai visą laiką jį lydėjo nepertraukiamai.

Kas link chirurginių sutrikimų ir ligų, mes atrandame patvirtinimą iš gana gausaus archeologinio paveldo, kurį mums suteikia paleontologija. Broka, kuris nuodugnai išnagrinėjo

žmogaus liekanas iš trogloditų gyvavimo laikmečio, Kromanjono apylinkų Vezerio urvo rastuose, rado neginčijamus įrodymus, kad tirta šlaunikaulio distalinio galo įdubimus, kurie liudija apie buvusius gydytus šautinius sužeidimus, kurie atsirado medžioklės arba karo metu. O vienos moters iš to meto kaukolėje jis rado kirstinės žaizdos kaule pėdsakus, kuriuos galėjo sukelti titnaginio kirvuko smūgis. Pagal žaizdos kaukolėje plotį ir formą Broka teigia, kad turėjo būti pažeistos ir smegenys. Bet moteris mirė ne iškart nuo pačios žaizdos, o kaulo kraštų pokyčiai liudija, kad ji dar galėjo pragyventi keliolika dienų“.

Tad turime pasakyti, kad tiek chirurginės, tiek kitos ligos tokios pat senos, kaip ir pati žmonija. Ir dar: nuginčijama ir tai, kad pirmas atsitiktinis sužalojimas pabudino savisaugos ir išlikimo instinktą tam, kad save išsaugotų ir sugydytų. Tad ir medicina, tą galime neklystamai teigti, gimė kartu su žmogaus savisaugos ir išlikimo instinktais.

Tačiau mes neturime jokių žinių apie tai, kokia gi medicina buvo senajame akmens amžiuje - paleolite, nei naujajame – neolite, gal net ir bronzos amžiuje.

Greičiausiai pirmąkart žmogus nemokėjo versti gydymo menu, o gydymas pats glūdėjo jo įgimtuose išgyvenimo instinktuose. O prieš natūralias pažeidžiančias jo kūno vientisumą sąlygas jis kovojo savo individualiomis priemonėmis.

Palaipsniui, kada pažeidimų ir ligų gausėjo dėl išorės veiksnių ir vietos pasikeitimų, kada žmogus pradėjo suvokti savo bejėgiškumą prieš jas, jis ima instinktyviai ieškoti apsisaugojimo ir gydymo priemonių iš pačios gamtos.

Ši patirtis buvo grubi ir lėta, bet palaipsniui tapo įprasta ir ilgainiui naudojama vis plačiau ir visų, ir nebuvo atskirai jokios kitos kastos, kuri užsiimtų išimtinai gydymo menu, tik išrinktieji.

Kiekvienas galėjo padėti, patarti sergančiajam pagal savo patirtį, lygiai taip pat kaip ir dalintis savo patirtimi statant būstą, gaminant maistą ir kt.

Taigi, pati pirmoji medicina buvo išimtinai empirinė: tėvai perduodavo savo žinias vaikams, ir tokiu būdu žinios buvo saugojamos iš kartos į kartą.

Vienas iš pavyzdžių buvo kad ir vimdomųjų ir laisvinamųjų naudojimas.

Buvo pastebėta, kad kai kurie negalavimai praeina po išsituštinimo ar išsivėmimo, kraujo ar skysčio nutekėjimo (pūlių? S.Š), išprakaitavimo. Ir vėliau, kai minėtų reiškinių nebuvo išsiskyre, žmogus pradėjo natūraliai ieškoti būdų, kaip tai sukelti dirbtinai. Nes be jų išsiskyrimo sergantysis galėjo dažnai ir mirti.

Tada žmonės galėjo ir prisiminti, kas ir kada jiems suvalgius ar išgėrus, prasidėdavo vėmimas ar tai viduriavimas. Kai kada žmonės, stebėdami gamtą, galėjo pastebėti, kaip kai kurie gyvūnai taipogi naudojami tokiomis gydomosiomis priemonėmis. Plinijus vyresnysis teigė, kad „žmonės nuleisti kraują išmoko iš hipopotamų, kurie, jausdami sunkumą, išbrenda iš Nilo upės, prasitrina sau veną, o po to kraujavimą sustabdo citrina“. Plutarchas rašė, kad išsivalyti skrandį egiptiečiai išmoko iš paukščio ibio, kuris dažnai, kažko užlesęs, išvėmdavo skrandžio turinį. Herodotas ir Pauzanus pastebėjo, jog ožkos, suėdusios vėdrynų šeimos augalų, taip sukeldavo sau viduriavimą.

Kad medicina pradžioje buvo grynai empirinė, pažymėjo ir Herodotas: „Babiloniečiai išneša savo sergančiuosius į aikštę – jie neturi gydytojų; kiekvienas prieina prie sergančiojo ir duoda patarimus, ką galvoja apie ligą. Tada pasako, kokį vaistą ar kaip gydė tokią, ar panašią ligą kada sirgo pats ar tai matė, kaip kiti ja sirgę gydėsi. Praeiti pro sergantį, nepasiteiravus apie

jo ligą, buvo neleistina.“ Taip pat žinoma, jog panašiai elgėsi ir egiptiečiai, išnešę sergančiuosius į gatves ir didesnius kelius, kad galėtų iš praeivių gauti naudingų patarimų kaip juos reikėtų gydyti pagal tai, kaip patariantieji patys buvo išsigydę.

Tokia buvo empirinės medicinos pradžia. Būtinybė gydytis ir gydyti ir su ja ateinanti patirtis palaipsniui didėjo. Paprasti būdai, medžiagos ir metodai sudarė pradinės medicinos praktikos meno pradžia. Tai buvo ganėtinai netikslus empirizmas, kuris nepaaiškino nei susirgimo priežasties, nei esmės ir kitimo, kuris buvo dėl gydymo ar tuometinių vartotų medžiagų poveikio. Tokia medicinos forma buvo prieinama daugeliui ar net visiems ir perduodama iš kartos į kartą.

Šalia tokios empirinės medicinos nuo neatmenamų laikų pradėjo atsirasti ir kita, paremta natūralia žmogaus prigimtimi, būdinga visiems laikams ir tautoms, tai tikėjimas stebuklais. Jos pradžia taip pat yra randama pirmykštėje bendruomeninėje santvarkoje. Analogiškas ir toks pats yra tikėjimas stebuklais, sutinkamas ir dabar laukinių genčių pasaulyje, kur gydymas yra paremtas ritualais ir tikėjimu jais.

Daugelis laukinių tautų visas kančias, susijusias su sveikata, priskiria nematomam išoriniam veiksniai, piktoms dvasioms, kurias reikia išvaryti. To išdavoje pasirodo ypatinga gydymo sistema, kada liga yra išsiurbama iš kūno. Kita stebuklinga ir galinga priemonė gydymui laukinių genčių tarpe yra talismanai, kurių pradžia dingsta daugelio tokių tautų fetišizme (Afrikiečių, Amerikos indėnų ir kt.) buityje. Amerikos indėnų tarpe iki šiol yra naudojami fetišai amuletų forma, kuriuose atvaizduoti „vaistai“. Jie sužinomi tada, kai jaunuolis išeina į prerijas ir ten praleidžia bemieges naktis. O kai užmigęs prabunda ir pamato pirmąjį gyvą sutvėrimą, pastarasis tampa jo išsigelbėjimas ir vaistas nuo visų ligų ir negerovių, kitaip tariant, panacėja. Kaip galima greičiau jis turi tokį gyvūną nudėti ir iš jo odos, kailio pasidaro amuletą-pakabutį. Beje, tinka ir plunksna, iltis ar kt. Tokiu būdu šis „vaistas“ yra dvasios buveinė, yra visada nešiojamas su savimi, jam skiriamos šventės ir pan. Toks tikėjimas į amuletus stiprus išlieka netgi tada, kai pereinama į aukštesniąją išsivystymo pakopą.

Ir iš tiesų, visų senovės tautų tarpe, kurios net pasiekė aukščiausią išsivystymo stadiją, ligos, kaip ir laukiniams, buvo ir yra priskiriamos piktoms dvasioms, demonams arba yra dievų rūstybės išdava, o prieš juos tarnauja aukojimai, maldos ir užkeikimai, po ko sekdamo dievybės pasireiškimas ir nurodymas kaip išsigydyti nuo negalavimų. Šis tikėjimas ateina iš amžių glūdumos, kurios pradžia, greičiausiai, atsirado pirmykštėje bendruomenėje.

Kartu su dievais atsirado ir žyniai. Jie sutinkami visur ir visose civilizacijose. Gyvendami iš aukų, jie sugebėdavo eksploatuoti savo naudai minios lengvabūdiškumą, sudarydami tokiu būdu medicinos šventyklas, ir taip atsiranda teurginė medicina.¹

¹ Tas pats pasakytina ir apie religiją, politiką, komerciją, netgi meną. Sugebėjimas manipuluoti minia, žmonių dauguma yra būdingas aukštesniųjų gyvūnų prigimčiai. Vieni gimsta lyderiais, kiti – paklusniais vykdytojais. Tai yra užkoduota genuose, kuriuos paveldima iš protėvių. Vienodų nėra net skruzdėlyne ar bityne: vieni dirba vienokius, kiti kitokius darbus. Nedaugeliui lemta gimti motinėle. Komentuojant pastarąsias pastraipas apibendrinant turim pripažinti: žmogus linkęs paklusti bandos instinktui, nes ne kiekvienas sugeba, nori ir yra pasiruošęs mąstyti savo galva. Tai reikalauja laiko, papildomų pastangų, atsakomybės. O eiti lengvesniu keliu, pramintu minios – lengviausia. S. Š.

Suprantama, šios medicinos pagrindas yra prietarai, kurie savotiškai lėtino empirinės medicinos raidą, kuri ir pati nėra net patenkinama. Jos pagrindas, kaip sakėme, buvo žinių ir patirties perdavimas. Bet tokia žinojimo forma buvo chaotiška ir prieštaringa, niekieno nesisteminta ar tikrinta. Pirmykščiai empirikai tenkinosi natūralių reiškinių stebėjimu, daugiau ar mažiau stengdamiesi juos pamėgdžioti, nesivargindami rasti tame kokią nors prasmę. Ir jei tokia medicina egzistavo tūkstantmečius, būdama rudimentine, gemalinėje stadijoje, tai tik dėl to, kad teurginė medicina ėmė viršų ir neleido empirinei medicinai vystytis toliau. Ir koks bebuvo grubus ar instinktyvus pirminis empirizmas, jis buvo vis viena tobulesnis už žynių gydymą, nes turėjo savyje tobulėjimui reikalingų pradmenų. Jie išliko išbarstyti, netobuli, bet tai buvo herojiškosios medicinos pradžia.

Kad ir kaip lėtai, kartu su tobulėjančiais įrankiais, su tobulėjančia kultūra ir menu, pradeda atsirasti ir racionaliosios medicinos užuomazgos. Atsiranda gydymo sistemos šalia pavienių empirinių metodų.

Kad tokia racionalioji medicina ar jos užuomazgos išties egzistavo gilioje iki istorinėje senovėje, galime sutikti jau ir senovės Graikijos ir Indijos rašytiniuose šaltiniuose.

Štai ištrauka iš Hipokrato pasekėjų knygos:

„Medicina jau seniai turi visa, kas būtina, turi principus ir metodus, o jų rankvedžių dėka daugelis puikių atradimų yra padaryta per ilgą laikotarpį visos eilės amžių. Visi likusieji atradimai bus padaryti, kai pastarieji taps pasirinkti už pradinę tašką“.

Medicinos vystymasis kalbant apšiamai gerokai skiriasi rytuose ir vakaruose. Visų rytų tautų tarpe pradinė empirinė medicina ilgainiui buvo visiškai užgožta ir perimta žynių medicinos. Visai kitai Graikijoje. Čia taip pat pirmykštė empirinė medicina, kuri buvo prieinama visiems, virto mitologine, kuria pasinaudoti galėjo jau ne visi. Ir mitologinės medicinos periode šalia buvo ir vystėsi, perduodama iš amžių į amžius kita, racionalioji medicina, nepriklausoma ir prieš žynių valią išlikusi. Ir nė vienoje kitoje pasaulio vietoje ji nepasiekė tokio lygio kaip Graikijoje. Čia gamtos fizinių aplinkybių dėka, kurios neturėjo tiek žlugdančių žmogų gamtos stichijų, vystėsi natūrali žmogaus žingeidumo ir pažinimo dvasia ne tik filosofijoje, bet ir medicinoje bei kituose moksluose. Ir medicina čia įgavo gana tvirtas sau teises egzistuoti. Ir čia, Graikijoje, tokiu būdu medicina įgavo teises pati vystytis ir tobulėti pirmą kartą, pateko į trečią mokslinės medicinos periodo pradžią. Čia ji, pirmiausia, turi būti dėkinga graikų filosofijai, ir jos dėka ji įgavo postūmį. Ieškodami priežasties ir visko pradžios, graikų mokslas padėjo pamatą ir studijuoti pačią gamtą ir taipogi ieškoti mokslo pamato medicinoje. Savo visa ko apmąstymuose ir iškeldami sau įvairiausias užduotis, senovės mąstytojai nepamiršo ir kintančio pasaulio, rinko pastebėjimus ir faktus, darė įvairius bandymus kai kuriose medicinos srityse. Daugelio rankose buvo ir medicinos praktika, kuri pradėjo virsti ir įgauti mokslinės medicinos bruožų.

Iš kitos gi pusės, dėl medicinos ypač glaudaus ryšio su filosofija, kuri galėjo visiškai pasiglemžti mediciną kaip objektą, pastaroji vėl nutolo nuo savo pirmosios užduoties ir vos nesusiliejo su pačia filosofija, ir tam, kad ji eitų savo pažinimo keliu, su visais išplaukiančiais iš to pažinimo procesais, buvo reikalingas tam tikras perversmas, kuris įvyko su Hipokrato

genijumi. Bet tuo pačiu negalime pamiršti, kad iki tol atlikti darbai turėjo gerą pagrindą, ant kurio medicinos pasaulio pradininkas pastatė savo mokyklą.

Egipto medicina

Iš visų žinomų valstybių Egiptas yra vienintelė, turinti patį pirmąjį senovinį pilietiškumo paveldą, kartu su kultūra ir menu. Iki šiol yra išlikę jos senovės kultūros paminklai. Egipto valstybingumo pradžia pagal Fr. Miullerį, siekia 6000 metų prieš Kristų, ir tuo pat metu atsirado ir pirmieji medicinos rašytiniai šaltiniai. Kol kas, sprendžiant pagal chronologiją, jokia ankstesnė civilizacija negali prilygti senumu kultūrai ir tai pačiai medicinai.

Dėl pirmųjų Egipto gyventojų nuomonės skiriasi. Paprastai pirmaisiais jo gyventojais laikomi afrikiečių arba negrų genčių nomadai, ką patvirtina ne tik etiopų pasakojimai (Diodoras sicilietis), pagal kuriuos Egiptas sudarė pirmųjų prekybinių karavanų kolonijas, bet ir tai, kad pirmųjų ir seniausiųjų statulų formose yra matomas negroidiškas profilis (Winkelmann, Viena 1770). Francois Lenormant laiko nenuginčijamu faktu, jog egiptiečiai sudaro chamitų gentys, atėjusios iš Azijos per Sirijos dykumą. Haeserio nuomone, vietinės Egipto gentys buvo išstumtos baltosios rasės, seniausios jos genties, nuo kurios atsiskyrė semitai ir indo-germanai. Laikoma, kad daugiau nei prieš 6000 metų šios genties pirmoji tėvynė buvo Tigro ir Eufrato upių žemupio stritis, kur jau seniai augo lotusas ir papirusas, kurie buvo vėliau perkelti į Egiptą.

Egiptas iš rytų ir vakarų ribojasi su dykumomis. Derlingosios žemės yra tik siaura juosta pagal Nilo upę. Tiksliu ritmu besikartojantys potvyniai ir atoslūgiai suteikė šventos upės gyventojams įvairiausios gerovės visose žmogaus veiklos srityse, pasireiškusiose hidrologijos, astronomijos, žemės ūkio, architektūros ir meno sferose.

Šioje nuostabioje Nilo žemumoje tarp Arabijos ir Libijos dykumų, po amžinai jaunu arabišku dangumi, tarp žaliuojančių pasėlių, tarp veidrodiniu paviršiumi bekraščių vandenių, tarp gyvūnų, kurių tarpe ibiai, ichneumonai (mangustai), gyvatės, čia, kur savotiškas klimatas, kur žmogus randasi visai kitokių išpūdžių aplinkoje, nei kitose šalyse, turėjo gimti visai skirtingi gamtos suvokimai ir religija. Pastaroji buvo gauta iš Azijos, kur iš bendro žmonijos lizdo jie ją atsinešė vienintelio Dievo idėją, išlikusią žynių kastoje kaip ezoterinę išmintį. Pradžioj sutinkami *Iao*, *Amun'o* ir kt. vardai, kurie žynių galvose turėjo monoteistinę reikšmę. Bet palaiptiesniui, kaip kad ir kitose vėliau šalyse, šis mokymas išsigimė į sabaizmą (žvaigždžių garbinimą), planetų kultą ir gyvūnų garbinimą. Gyvūnų kultas buvo ypač išsisknijęs senovės egiptiečių tarpe. Gyvūnų tarpe paslaptingas jų elgesys ir gyvenimas sukeldavo egiptiečiams šventą baimę ir dėl to jie garbino juose tą nežemišką, dievišką jėgų viešpatavimą. Tokio pobūdžio gyvūnų garbinime išivyravo ir sielos atgimimo supratimas, kuris, po 3000 metų kelionės per gyvūnus, vėl grįžta į savo pradinį pavidalą. Dėl to atimti gyvybę šuniui ar katei egiptiečiams buvo didžiulė nuodėmė ir buvo už tai baudžiama mirtimi.

Didžiausią liaudies religijos rolę vaidino Ozyris, gyvybę kuriančios saulės ir geradarių Nilo simbolis. Taip pat ir Izidė (Isis), jo sesuo ir žmona, mėnulio ir vaisingosios gamtos simbolis. O šių geradarių dievybių priešingybė, kaip viso fizinio ir moralinio blogio pradžia,

visos piktosios jėgos, kaip piktas samumas (vaarštas vakarų ar pietvakarių vėjas), balų pūvantis oras ir kt. buvo įkūnyti Tifono (taip pat ir Aposio, Seto, Smy ir kt.). Oziris ir Izidė, iš kurių pirmasis buvo buvęs duonos auginimą ir kitus naudingus amatus, buvo laikomas pačiu didžiausiu žmonių geradariu ir seniausiu jų karaliumi, o antroji – seniausia Egipto karaliene. Kartu jie buvo ir pirmaisiais medicinos dievais. Yra išlikęs mitas, jog karalių pilna kančių kova su Tifonu ir Setu visada baigiasi daugkartiniu Ozirio atgimimu, apie Izidės verksmą dėl netekusio savo vyro, galiausiai apie jų sūnų Horą – Apoloną, kuris atkeršija Tifonui už tėvo mirtį.

Izidės medicininiai sugebėjimai, kaip aprašo Diodoras Sicilietis, atsiranda iš to, kad radusi savo sūnų Horą, kuris buvo Titanų užmuštas, jį atgaivina ir padaro nemirtingu. Kartu ji išmokina Horą medicinos amato ir atspėti ateitį, ir jis atnešė didelę naudą žmonijai savo gydymu ir pranašystėmis. Net ir senaisiais Galeno laikais buvo naudojami sudėtiniai vaistai, kuriuos vadino Izidės vardu.

Tuo pat metu egzistavo ir žemesnieji medicinos dievai: Imhoptas, Ptacho – egiptietiškojo Eskulapo - sūnus, kurio šventovė buvo Memfyje, taip pat ir deivė Bubastis su katės galva, gimdyvių globėja. Taip pat medicininį sugebėjimą turėjo ir Apis ir Serapis. Tačiau pačią didžiausią pagarbą turėjo Totas (Thot) – egiptiečių Hermis, karaliaus Meneso (3900 metai pr. Kr.) sūnus, vaizduojamas su ibio galva – išminties simboliu, kartu buvo laikytas ir Ozirio sekretoriumi. Jam taip pat priskiriama ir alyvmedžio, kalbos, rašybos, kultinių apeigų, geometrijos, astronomijos, muzikos, ypač medicinos sukūrimas.

Jam priskiriama visi seniausieji Egipto rašytiniai kūriniai, kurių pradmenys buvo įkastos į granitines kolonas, o po to buvo sudarytos taip vadinamosios „Hermetinės knygos“ – Egipto išminties pagrindai.

Viso tokių knygų yra laikomos 42, iš kurių paskutinės šešios, vadinamos Embre arba Ambre (Scientia causalitatis), buvo skiriamos žmogaus kūno sandarai, ligoms, chirurginiams instrumentams, gydomosioms medžiagoms, akių ir moterų ligoms. Nuo šių, knygose išdėstytų postulatų, nė vienas gydytojas neturėjo teisės būti nenubaustas, jei nuo jų nukrypdamas. Šių knygų likučiai išliko taip vadinamose „mirusiųjų knygoje“ o taip pat dviejuose papirusuose, kurie randasi Leipcyje ir Berlyne.

Pirmasis iš jų rašytas XVII, o antrasis XIV amžiuje prieš Kr. Šios „Hermetinės knygos“ po Aleksandrijos periodo dar daugelį metų tarnavo visiems magijos stebuklų šaltiniams bei magijos ir alchemijos melo paistalams.

Egiptologas K.R. Lepsius'o išleido „Mirusiųjų knyga“ . Čia ,iš visų papirusų, pirmą vietą užima Eberso papirusas Leipcygo universitete, kuris sudaro vieną ritinį iš 110 puslapių, po 22 eilutes kiekviename. Ritinyje yra užrašas: „Knyga apie vaistų gaminimą visoms kūno dalims“. Pradžioje sakoma, kad ji parašyta karaliaus Ke-ser-ka gyvenimo laiku (Amenophis I), t.y. XVII amžiaus prieš Kr. viduryje, t.y. maždaug prieš 3500 metų. Tuo pažymėtas tik laikas, kada papirusas buvo parašytas, o pats turinys buvo paruoštas žymiai anksčiau. 103 puslapyje straipsnyje apie „Uchet“, pasakyta: „Rasta raštuose po Anubio kojomis ir Sechem'yje (Letopolis), pristatyta jo didenybei karaliui Viršutinio ir Apatinio Egipto Zazati“. Ebersas daro prielaidą, kad straipsniai apie „Uchet“ parašyti tarp 3730 – 3710 metais iki Kr. gimimo.

Berlyno muziejaus papirusas, pradžioje aprašytas Chabas'o o vėliau Brugsch'o, rastas prie Sacarah piramidės Memfyje Ptacho šventovėje 10 pėdų gylyje nuo žemės paviršiaus puode,

kuriame dar buvo vienas mažesnis papirusas su hieroglifais. Pastarasis parašytas Ramzio laikais, t. y. apie 1350 metais prieš Kr., vadinasi, 300 metų anksčiau už Eberso papirusą. Didesnysis, apie 16 pėdų ilgio, susideda iš 22-jų puslapių, iš kurių pirmasis nutrintas. Ir čia straipsnis apie „Uchet“ priskiriamas Zazati valdymo laikui.

Tiek Leipcigo, tiek Berlyno papirusai iš esmės skirti medžiagoms prieš išorines ir vidines ligas, be jokios tvarkos išdėstytos, o kartu su jomis parašytos maldos ir užkeikimai, kaip pavyzdžiui: „te išgydo mane Izidė taip, kaip ji išgydė Horą nuo jam sukeltų kančių, kada Setas nužudė jo tėvą Ozirį“. Čia taip pat minima Horo pergalė prieš Setą – gėrio pergalės pradžia prieš piklą. Šių papirusų turinys beveik identiški ir bus nagrinėjami vėliau.

Egiptiečių medicina apylamai buvo žynių rankose, o pastarieji buvo skirstomi į 8-ias klases: pranašai ir vyriausieji žyniai, hierogramates arba mokslininkai, horoskopai (laiko sekėjai), astronomai, astrologai, dainininkai, vadovavę apeigoms, hierostolistai, kurie vadovavo aukojimams ir išorinėms apeigoms ir pastoforai, nešioję per apeigas mažus laivelius, dievų paveikslus ir šventus gyvūnus. Žynių kasta turėjo griežtai paklusti gyvenimo apeigoms, kurios skelbė nieko neturėjimą, kuklumą, apipjaustymą, ypatingą švarą, teisingą apsiplovimą dienomis ir naktimis. Tokių despotiškų reikalavimų buvo siekiama ir liaudies tarpe, kas kartu su palankiu šalies klimatu pavertė egiptiečius pačiais sveikiausiais gyventojais visų kitų tautų tarpe, ir jie, svetimšalių akyse, patys jiems atrodydavo kaip gydytojai.

Pati gi medicina Egipte buvo dvejopa: aukštoji, magiškoji, su savo užkeikimais, maldomis, nukreiptomis nuimti burtus, pranašų-orakulų gražbylystėmis ir dogmatinė.

Magiškoji medicina buvo aukštųjų žynių prerogatyva, kurie vieninteliai turėjo teisę studijuoti 36-ias Hermetines knygas. Gydydami ligas jie naudojosi gydomąja dvasios jėga, o taip pat kitas nežemiškąsias jėgas, kurioms buvo priskiriama taip vadinami dekanai (demonai)-sklandančios ore būtybės tarp dievų ir žmonių, kuriems buvo skirta prižiūrėti gyvūnus ir žmones. 36 tokie dekanai vadovauja ir prižiūri 36 žmogaus kūno dalis. Gyvenimas ir sveikata priklauso nuo jų. Egiptiečiai tikėjo, kad išėjusieji iš proto buvo demonų paveikti. Dėl to egzistavo ypatingi posakiai ir formulės skirtos jų pykčio sutramdymui. Iš čia kilo plačiai paplitusi nuomonė, kad egiptiečiai turi kiekvienai ligai atskirą gydytoją, nes kiekviena kūno dalis paklūsta savo atskirai dievybei, tad ir savo atskirai ligai buvo ir savas žynys. Magiškas gydymas buvo ir Izidės šventoriuose, kur sergantieji per sapną (incubatio) ir po to jo aiškinimą per orakulą- pranašą, sužinodavo, kaip gydyti savo ligą. Izidės asmenyje visi žyniai garbino gamtos gydomąją jėgą, pakeldami dvasią ir religinę išaukštintą nuotaiką. Tokiu būdu, magiškosios medicinos pagrindinis gydymo būdas buvo paremtas maldomis ir užkeikimais, kurių pagalba buvo manoma išgydomi net ir išnirimai.

O paprastoji, dogmatinė medicina buvo žemesniosios žynių kastos – pastoforų, rankose, kuriems buvo leidžiama studijuoti tik šešias paskutines hermetines knygas (Embre). Jie privalėjo griežtai laikytis nurodytų knygose gydymo taisyklių, o kiekvienas nukrypimas nuo jų griežtai buvo baudžiamas, kartais net mirtimi, tuo pačiu jei gydyta buvo ir pagal tas gydymo meno Embre taisykles, bet ligonis numirdavo, jokia bausmė nebuvo taikoma. Laikantis pastarųjų ir esant ūmioms karštinių ligoms, iki keturių dienų buvo taikoma laukimo taktika, lygiai taip pat po penkių dienų nebuvo galima gydyti stipriai veikiančiomis medžiagomis. Greičiausiai tokia taisyklė buvo naudojama todėl, kad būtų duota galimybė natūraliai ligos

tėkmei ir nepakenkti gamtos jėgoms. Pats gydymas susidėjo iš paprastų, nestipriai veikiančių priemonių, o tai, paprastai, būdavo griežta dieta.

Be žynių kastos gydytojų buvo dar ir karo gydytojai, kurie sekdamo paskui karijus, įsikūrę būdavo lazaretuose iš kairės stovyklos pusės (Diodor). Galiausiai, ir egiptiečiai, kaip ir babiloniečiai, turėjo paprotį išnešti sergančiuosius į aikštes, kad praeiviai galėtų praedami duoti patarimus gydymui ir slaugai.

Buvo taipogi ir veterinarijos gydytojai, kurie atskirai gydė vištas, jaučius ir kt. Aplamai specializacija buvo plačiai paplitusi visų gydytojų tarpe. Graikų rašytojai – Herodotas, Plutarchas, teigė, kad egiptiečiai turėjo atskirus gydytojus net atskiroms kūno dalims. O labiausiai buvo žinomi Egipto akių gydytojai, nes ši vietovė pasižymėjo dažnomis akių ligomis, taip kad Kiras (Cyrus) ir Darijus (Persijos karalius), Histaspeso sūnus, kvietė juos į savo rūmus ir kariuomenės darbui.

Medicinos amatas buvo paveldimas. Heliopolyje buvo įsteigta panaši į medicinos mokyklą institucija visai šaliai, iš kur labiau gabūs gydytojai ją baigę ir įgiję įvairias medicinos specialybes, tapdavo leib-medikais prie rūmų arba tapdavo konsultantais, padedančiais gydytojams sunkesniais ligų atvejais (Ebers). Tuo tarpu paprastai patarimų buvo klausiama šventyklose, kurios pačios parinkdavo gydytoją konsultantą.

Atlygio iš pagijusio ligonio nebuvo tikimasi, o gyveno, kaip ir visi žyniai, iš lėšų, gaunamų iš dvarų-ūkių, kurie priklausė šventyklai, iš jų daliai skirtų valstybės rinkliavų, o taip pat ir aukų, skirtų tai šventyklai, kuri skirdavo gydytoją. Egzistavo įprotis po gydymo dėkoti aukojant sidabrą, kuris sudarė nukirptų plaukų svorį, taip pat aukoti anathemata – išlietą iš sidabro ar aukso sirgusio kūno dalį ar sergančią galūnę. Tokie lydiniai buvo iškabinami šventykloje dievams, o žyniai jas pardavinėdavo kitiems sergantiems, kurie po to vėl jas aukodavo dievams ir t.t.

Dabar pereikime prie žinių, kurios buvo egiptiečių užrašytos papirusuose apie mediciną.

Anatomija egiptiečiams nebuvo žinoma, nors, pagal mitologiją yra žinoma, kad karalius Athotis, antrasis po Meneso, yra laikomas anatomijos autoriumi (Manetho y Syncell.) Teoriškai egiptiečiai laikė, kad žmogaus viduje yra taip vadinami „metu“, kuriems buvo priskiriama kraujagyslės ir nervai, tarnavusieji paslaptingiems ryšiams tarp dvasios ir kūno. Abiejuose seniausiuose papirusuose yra kalbama apie tai, jog kraujagyslės ir nervai randasi kiekviename narelyje, o jų kiekis yra skirtingas, nuo 24 iki 32, o būtent, pagal Berlyno papirusą: 4 „metu“ išsišakoja šnervėse, 4 – smilkiniuose, 4 – galvoje, po 2 – kiekvienoj ausyje, po 2 kiekvienoje rankoje ir kojoje, 2 sėklidėse ir 4 užpakalyje. Vienas iš „metu“ eina nuo mažojo piršto iki širdies, o iš čia yra kilęs paprotys įkišti mažąjį pirštą į aukojamuosius skysčius (šis paprotys gyvas ir žydų šventės paschos metu). Tai, kad nebuvo jokių anatomijos žinių, paaiškinamas tuo, kad atnašaudami gyvūnus, kurie žmonių akimis buvo šventi, nebuvo panaudojami. Netgi kūnų balzamavimas neturėjo įtakos anatomijos žinioms plisti.

Kūnų balzamavimas, labiausiai tikėtina, buvo tikėjimo į reinkarnaciją – sielų atgimimą, paseka, ribojosi tik turtingųjų rate, nes dykumose rasta visiškai paprastų laidojimų plotai. Gal būt buvo ir mediciniškai būtinas aktas taip laidoti. Šiuo amatu vertėsi žinomi *taricheutai*, kurie visiškai nepriklausė žynių kastai, o gražių moterų lavonai jiems buvo atvežami tik po 3-4 dienų po mirties. Balzamavimas buvo trijų būdų.

Po mirties mirusiojo giminės ateidavo pas taricheutą, kuris jiems siūlydavo 3 mumijų modelius – brangų, vidutinį ir pigiausią. Pirmuoju, „aukščiausios klasės“ balzamavimui – hierogrammateus- pažymėdavo liniją kairiojoje pilvo pusėje, tada pagal kurią *paraschitas* (prozektorius) padarydavo gilų pjūvį, patenkantį į pilvo ertmę ir iškart bėgdavo, vejamas mirusiojo giminių, kurie už tokią nuodėmę metė akmenis ir laidė prakeiksmus už mirtį atnešusį aktą ir tuo užversdami pastarajam visą kaltę. Pradžioj pjūvis buvo daromas aštriu etiopišku akmeniu – tai įrodymas, kad seniausias įrankis atėjo iš akmens amžiaus.²

Iš ertmės buvo išimami viduriai, paliekant širdį ir inkstus. Vėliau viduriai buvo išvalomi ir vėl įkišami į ertmę atgal. Kiti šaltiniai teigia, kad viduriai buvo sudedami į tam tikros paskirties indą ir vėliau išmetami į Nilo upę, kviesdami dievybę – Ra. Smegenys buvo išimamos per nosį bronziniais kabliukais, kurių gana daug buvo rasta per kasinėjimus. Tada nosies ir kaukolės ertmės buvo praskalaujamos palmių vynu, mira ir kitomis aromatinėmis medžiagomis, kūną įtrindavo natrio druskomis ir šarmais (natrio karbonatu ir natrio hidrokarbonatu bei natrio sulfatu) ir palikdavo jį druskoje trisdešimčiai ar septyniasdešimčiai dienų. Po to vėl išplaudavo tomis pačiomis druskomis, ištepavo dervomis ir sakais ir apvyniodavo plona medžiaga – bintais ir vėl padengdavo juos dervomis. Ant krūtinės uždėdavo vabalą Ptah arba atviros akies ženklą – Ozirio ir gyvybės simbolį, kad atsibustų dvasia. Veidai buvo uždengiami išpieštomis gipso ar kitaip padarytomis kaukėmis. Kūnų suvystymas buvo kolchitų, t.y. siuvėjų darbas. Taip paruoštas kūnas buvo giminių statomas į dėžę, išskaptuotą iš figos (*Sycomorus*) medžio, parinkto pagal atitinkamą dydį – ilgį ir plotį, kuris buvo išgražinamas ornamentais ir hieroglifais.

Tokią paruoštą mumiją nuleisdavo į katakombas, kur kaip žinome, ten ji galėdavo pragulėti tūkstančius metų.

Balzamuojant pagal „antrą klasę“ į neskroštą kūną pro išangę prileisdavo skystą kedro dervą, o kūną dėdavo į natrio šarmines druskas 70-iai dienų. Po to vidurius išimdavo kartu su kedro derva - čia ji tarnavo mumifikuojančia medžiaga. „Trečios klasės“ balzamavimas buvo daromas paprasčiausiai patalpinant išvalytą kūną į druskas.

Fiziologijos, kaip ir anatomijos, supratimas buvo vienodai menkai suvoktas, ir buvo galvojama, kad iki 50 metų širdis kasmet padidėja per pusę loto, o po to kasmet po tiek mažėja. Toliau, egiptiečių nuomone, trisdešimt du „metų“, išeinantys iš galvos, perduoda kvėpavimą ir šilumą į kūną, ir iš ten paskleidžia toliau į kitas kūno dalis.

Higiena egiptiečių tarpe buvo ypatingai svarbi. Religinis įstatymas diktavo saiką ir švarą, dėl to buvo daroma apyvarpės cirkumcizija, dažni apsiplavimai, vonios, kūno tepimas tepalais. Propaguojamas paprastas gyvenimo būdas, susilaikymas nuo maisto (pav. žuvies, svogūnų, pupelių). Kiekvienas egiptietis turėjo nešioti švariai išplautus drobinius apatinius, o vilnonių rūbų negalima buvo dėvėti šventyklose ir su jais guldyti į karstą. Vaikai turėjo vaikščioti basi. Triskart per mėnesį, kai kur rašoma ir kas 3-4 dienos, buvo geriami vidurius liuosuojantys ir

² Egipte buvo tuo metu naudojama, be aukso ir sidabro, tik varis ir vėliau – bronzos. Iš šių metalų buvo gaminami ginklai, instrumentai, peiliai. Tačiau jie greitai atšipdavo, sulinkdavo, jie nuolat būdavo aštrinami. Odos pjūviams būdavo naudojami akmeniniai (titnago) peiliai, jais būdavo ir trepanuojamos kaukolės. – S. Š.

vėmimą skatinantys, kad būtų išvalytas kūnas. Buvo specialiai skiriamas laikas išsituštinimams ir lytinėms sueitims. Buvo būtina naikinti patalpose ir drabužiuose užsiveisusius vabzdžius.

Patologija ir terapija apėmė Egipte įvairiausias ligas ir išskiriama į akių, širdies, ausų, odos, plaukų (žilimas, plikimas), askaridozė, galvos ir dantų skausmai, virškinimo organų, hemorojus. Iš vaikų ligų – šlapinimosi apsunkinimas. Ypač daug buvo kalbama apie „Uchet“, kas galėjo būti turima omenyje kaip skrandžio ir galūnių vėžiniai susirgimai, gydymui pastarųjų buvo naudojama žinomi gėrimai, kleisteriai ir nugrandymai to „Uchet“ nuo kūno iš kipariso išdrožtu peiliu. Kita paviršiaus liga, pasireišianti ant smilkinių, buvo „Sti“. Kitos svarbios ligos buvo „metu“ – kraujagyslių ir nervų, kurioms gydyti buvo taikomi įtrynimai. Sergant „Chonsou“ ir „Bosou“ (pūvimo ligos) buvo taikoma šutinimas. „Hmau“, arba rožė, buvo gydoma moters šlapimu ir asilo išmatomis, „Zanatrotj“ (augliai) – kompresais iš medaus, „Aounes“ (?) liga – garais, naudojant veršiukų ir paukščių tulžį su asilų figomis (sikomos vaisiais), ištrintomis alyvoje. Šlapiavimams „Chatj“ – kleisteriai. Galiausiai, sergant Ra liga, minimi gydymosi būdai, kuriuos atrado dievybės: Tephut, Set, Nut. Izidė taip pat turėjo savo gydomuosius vaistus: „kai Ra skaudėjo galva“.

Prieš askarides „hoft“ buvo naudojamas Chebcheb medžio nuoviras, krūtų ir kitų kūno dalių ištinimui naudoti kompresai iš „Nitrum“ su miltais, krūtinės skausmams – bulių tulžis ir paukščių Tef išmatos. Prieš „Serj“ (uždegimas, pereinantis į pūlinį) naudojama garai, vaikams – gerti miltus su pienu. Vėliau aprašomi receptai prieš karštines, niežulį, stuburo ir stuburo smegenų ligas.

Chirurgija.

Egiptiečiai perrišdavo pūliuojančias žaizdas „Ubennu“, nuleisdavo kraują, dėdavo kraują siurbiančias taures, panaudodami ragus, nupjautus prie viršūnės, dėl religijos nurodymų cirkumcizuodavo, kastruodavo, sutraiškydami sėklides akmenimis, rečiau chirurgiškai išpjauant. Galiausiai atlikdavo ir amputacijas, kas aiškiai matoma atrastose šventyklose – jų piešiniuose Luksore, Karnake ir kt. Chirurginėms operacijoms, kaip ir skrodimams, naudojo titnago peilius. Mumijose matome ir gerai suaugusius kaulų lūžimus. Kaulų lūžimams ir susirgimams buvo naudojami ypatingi receptai.

Berlyno muziejuje yra eksponuojami lancetai, pincetai, peiliai, skutikliai, kurių formos panašios į šiuolaikinių instrumentų, žirklys ir kt.

Akių ligų gydyme egiptiečiai buvo ypač geriausiai žinomi, kaip kad jau kalbėta. Eberso papiruse kalbama apie regėjimo sugražinimą vyzdžiuose. Tai turėjo būti kataraktos operacija. Dar kalbama apie kraujagyslių tinklo apaugimą akies viduje, apie tepalų poveikį tepant jais apie akis, kad pagerėtų regėjimas. Plinijus rašo apie augalų Corchorus (Anagallis) syvų naudą prieš šių augalų žydėjimą pridėdant į maistą, kaip gydymą po gyvačių įkandimų, aptemimų akyse, o taip pat jų panaudojimą įtrinant aplink akis, kad išsiplėstų vyzdžiai prieš akių punkciją (greičiausiai naudojamą drumstam lęšiuoku (kataraktai) nustumti nuo vyzdžio į apatinę akies kamerą. S.Š.).

Sutinkami ir ausų ligų ir instrumentų, naudojamų ausų ligoms gydyti piešiniai.

Mumijų žandikauliuose randami dirbtiniai dantys. Beni Hassano monumentuose rasta gydytojo, bintuojančio sužeistajam galvą, figūrėlė, taip pat kito gydytojo, duodančio vaistų sergančiajam aprišta krūtine (Haeser).

Ginekologija.

Šiam mokslui nebuvo daug skirta. Žinoma tiktai, kad egiptietės moterys gimdė kur kas sunkiau, nei žydų moterys. Gimdymo pribuvėjos Egipte buvo jau ir iki Mozės laikų, ir visai tikėtina, kad egiptiečiai gydytojai darė net Cezario pjūvius, galiausiai bent po mirties. Turėjo jie savų įsitikinimų dėl nėštumo: jei po gėrimo, pagaminto iš Boudodou-ka žolės ir gimdyvės, pagimdžiusios berniuką pieno, įtariamą nėštumu moteris vemia - tai ji yra nėščia. O jei tik pykina ir ji atsirūgsta – ne. Nėštumo požymiai buvo dar ir greitas įtrintų tepalų kūne išdžiūvimas, kai vienos akies rainelės spalva gelsva, o kitos – juoda. Jei nėščios moters šlapime sudygdavo miežiai – gims mergaitė, jei rugiai – berniukas.

Farmakologija.

Egiptiečiams buvo žinomi daugybė vaistinių preparatų ir įvairiausios jų panaudojimo bei gamybos formos. Pačios svarbiausios medžiagos buvo opijus, Scilla (daugemetčiai smidrų genties augalai) ir „Kypfi“ – žinomi aromatiniai rūkalai, vėliau ir dabar naudojami daugelyje šalių blogam kvapui burnoje ar aplinkoje nustelbti. Jų receptai rasti Eberso papiryse, Plutarcho ir Diaskorido rašytiniuose šaltiniuose.

Vaistams buvo naudojamos augalinės ir gyvulinės kilmės medžiagos. Tai ir grūdinės kultūros ir jų dalys, kedro medžio įvairūs preparatai, palmių vynas, actas, alus, medus, moterų ir ožkų pienas, vyrų šlapimas, šunų, kačių, liūto, krokodilo ir kt. išmatos, jaučio tulžis, riebalai ir net gyvūnai - pav. Driežai. Karčios žuvys ir mirtini žmogui nuodai taip pat buvo naudojami vaistų pavidalu. Egiptiečiams buvo žinoma ir nuodingas skalsių (strichnino) poveikis žmogui. Buvo naudojama vario sulfatas, švino druskos. Vaistų formos buvo: tepalai, pleistrai, pavilgai, garai, nuoplovos ir nuovirai, piliulės. Eberso papiruse išliko du piliulių receptai: be medaus – vyrams, su medumi – moterims. Buvo pažymima, kada jas naudoti – ryte ar vakare.

Vaistų gamybai buvo nurodomos griežtos taisyklės, o naudojimo metu buvo kalbamos įvairios maldos.

Iš viso kas pasakyta matome, kad Egiptiečių medicina buvo įstatyta į griežtus religinius rėmus ir tęsėsi per amžių amžius, neleido jai nukrypti nuo nustatytų taisyklių ir kitų reikalavimų. Todėl ji neturėjo jokios galimybės vystytis ir tobulėti, ir, suakmenėjusi amžiams, kaip ir visa randama iki šiol egiptietiškoji kultūra, išsilaikiusi tūkstantmečiais.

Ptolomėjų valdymo metais tokiai medicinai buvo lemta visiškai nueiti nuo scenos, užleidžiant vietą graikų medicinai, kuri savyje turėjo ir tolesnę medicinos vystymosi tendenciją.

Žydų medicina

Žydų medicina buvo glaudžiai susijusi su egiptiečių, kuri, kaip ir jos aukštos kultūros pradmenys, buvo labai panašūs su egiptietiškais, kas visai nenuostabu, nes beveik keturis šimtmečius iki Kristaus gimimo, abi nacijos buvo susijungusios vienoje šalyje. Šią epochą galime suskirstyti į Senojo testamento ir talmudinę dalis.

Senajo testamento medicina

Ši medicina dominavo, kai žydų valstybė buvo visiškai savarankiška, o savo ištakoms turi būti dėkinga Egipto žynių mokyklai. Pagrindinis skirtumas yra tik tame, kad vietoj didžiulės mitologinių būtybių, vienaip ar kitaip atsakingų bei įtakojančių sveikatą, žydai viską priskirdavo vienatiniam Dievui, nes monoteizmas nuo seno sudaro pagrindą žydų tautos istorijai. O tauta ją paveldi nuo savo patriarcho Abraomo, išėivio iš Arachozijos (Ur-Kaschdim) ir vėliau tęsia ir stiprina Mozė (miręs 1480 metais iki Kristaus). Pastarasis, faraono dukters krikštasūnis ir Egipto žynių auklėtinis, be gautų žinių, dar buvo ir mokomas medicinos. Mozės plačios žinios visose sferose atsispindi ir jo įstatymuose. Ir lygiai taip pat, kaip kad ir jo sukurta valstybė, buvo grynai teokratinė, taip ir medicina buvo pagrindinai teurginė.

Mozės viso ir visur pagrindas buvo Dievas: „Aš, Jehova, esu tavo gydytojas!“. (Išėjimo knyga, XV, 26).

Dievas yra ir visų ligų priežastis, siunčiama už visus žmonių nusidėjimus ir įstatymo nesilaikymus.

Gydymo priemonėms tarnavo ne vaistinės medžiagos ir priemonės, o tiktai maldos ir aukojimai.

Taigi aišku, kad senovės žydų medicinoje magija sudarė gydymo pagrindą, kad pakeltų dvasios stiprumą tikėjimu ir sustiprintų gydymo jėgą³.

Teokratinė žydų valstybės sistema rėmėsi pagrindine valdančia jėga – žyniais, ir žinios, jų tarpe ir medicina, buvo paveldima levitų. Jie, šiame žydų istorijos periode, vieninteliai ir tegalėjo būti laikomi gydytojais ir, suprantama, tam jie turėjo turėti ir žinių bei praktikos, atitikti keliamus jiems reikalavimus.

Jais, pavyzdžiui, negalėjo būti akli, ar išvis prastai matantys. Sergančiųjų apžiūra negalėjo būti atliekama auštant ar temstant, nei patalpos viduje ar apsiniaukusią dieną. Savo pareigas jie ėjo išimtinai kaip visuomeniniai patarnautojai, privalėjo tirti sergančius raupsais, nustatinėti lytinę brandą, vyrų ir moterų lytinę higieną ir kt.

Apie **anatomiją ir fiziologiją**, kai buvo draudžiama prisiliesti prie mirusiojo palaikų, iš vis nebuvo jokios kalbos.

Apie **patologiją** ir ligas galima rasti jau ir Mozės aprašymuose. Čia aprašomas maras, augliai, karščiai ir sausros, oro užterštumas, geltos, šlapiosios kondilomos, niežai, beprotystė,

³ Net ir XXI-ame amžiuje Izraelyje galime sutikti ortodoksų, kurie lygiai taip pat stengiasi gydyti ligas, kaip ir jų patriarchai. Iš pirmų lūpų nūdienos Izraelyje buvo papasakota vieno mano kolegos žmonos gydymo atvejis. Ji pajuto skausmus pilve ir nuvyko pas specialistus vienoje Tel-Avivo ligoninėje. Jai buvo pasakyta, kad reiks palaukti gydytojo. Bet tuo pačiu metu jai pasiūlyta nemokama konsultacija pas kitą „gydytoją“. Jis sėdėjo nedideliame kabinete apsirėdęs žydų ortodoksams būdingu drabužiu. Jiems, beje, negalima liesti svetimos moters kūno, dėl to jo medicinos pagalba iškart buvo kvestionuota. „Specialistas“ iškart maloniai pasiūlė prisėsti ir ėmė aiškinti, kad tas skausmas pilve greitai praeis ir viskas bus gerai. Tuo „gydymas“ buvo baigtas, buvo linkima geriausios kloties ir t.t. – S. Š.

aklumai, skausmai, egiptietiškosios opos, galiausiai, baltieji ir raudonieji raupsai. Pastarieji iki šiol stebina savo aprašymo lakoniškumu ir tikslumu. Vėliau iš senojo testamento sužinome apie filistiniečių ligą, Saulo susirgimą (melancholiją) bei Nabuchodnosaro išprotėjimą.

Farmakologija išvis neegzistavo senovės žydų valstybėje. Kaip apie vaistines medžiagas užsimenama tik apie vynuoges ir žuvies tulžį. Tačiau didžiulės pagarbos nusipelno higiena ir medicinos policija. Mozės taisyklėse randami nuostabūs dietos ir profilaktikos aprašymai, kad būtų išsaugota švara, jie buvo užtvirtinti religiniu įstatymu. Pirmiausia šios taisyklės buvo taikomos sergantiems raupsais (lepra), taip pat ir juos prižiūrintiems ir supantiems juos namams ir namiškiams bei patalpoms ir drabužiams. Toliau buvo prižiūrima lytinė higiena, užkertamas kelias iškrypimams, poliucijoms, vedyboms tarp giminaičių. Buvo izoliuojami ne tik nusižengę, bet ir įtariamieji sergantys ar pasinaudoję sergančiųjų indais, susitepę laidojimų metu, neteisusiai gaminę maistą. Buvo nustatytos taisyklės apie galimus naudoti maistui gyvūnus ir jų skerdimo būdus.

Chirurgija buvo labai vargana, ir net karo metu sužeisti karaliai buvo paliekami likimo valiai.

Iš atliekamų operacijų buvo žinoma tik apipjaustymas bei kastracija, kuri buvo atliekama sutraiškant sėklides arba jas išpjaunant.

Akušerija. Buvo žinoma, kad žydai naudojo specialųjį gimdymui pritaikytą krėslą, ir kad žydės moterys gimdė lengviau, nei egiptietės. Gimdyti žydėms padėdavo pribuvėjos, net ir tuo metu, kai žydai buvo Egipto vergovėje. Naujagimiai buvo įtrinami druska.

Iš pačių seniausių žinių apie mediciną žydų istorijoje buvo žinomi karaliaus Saliomono (1000 m. prieš Kr.) įtraukti į liaudies buitį kitų tautų patirties elementai, daugiausiai iš finikiečių, o tai būtent „vaistų knyga“ (Iosephus), kuri būk tai paslėpta karaliaus Chiskijos (?), kad liaudis neįtikėtų vaistų galia labiau, nei Dievo (Suidas). Saliomono žinios apie gamtą nekelia abejonių: jis pasodino balzamo medį (Amyris gileadensis) Jerichone, turėjo daug botanikos ir zoologijos žinių. Bet ir jis gydė užkalbėjimais.

Iš žydų pranašų, kurie mokėsi Samuelio mokykloje, gydyti mokėjo Elijas, Eliša, išgydęs Sulamitos sūnų nuo tariamos mirties, bei siriečių pulkininką Naemaną nuo raupsų, išmaudęs jį Jordanijos upėje. Taip pat ir Isajas, išgydęs karalių Chiskiją nuo liaukų auglio vynuogių garais.

Po to, kai žydus užkariavo babiloniečiai (586 m. Prieš Kr.), o prieš tai midijiečiai (750 m. Prieš Kr.), žydai susiliejo su Vidurio Azijos pažangiomis tautomis ir perėmė iš jų labiau pažangų gydymo meną, susidurdami su tikraisiais gydytojais, ypač chirurgais. Jeruzalėje atsirado tikrieji gydytojai žydų kulto tarnams, kuriems net buvo leidžiama įeiti į šventovę lengvai apsirėdžius ir net basiems. Egzistavo ir specialios gydytojų kolegijos, ir kiekviena bendruomenė turėjo išlaikyti po gydytoją.

Talmudo medicina

Talmudas yra ne kas kita, o paaiškinimų, įsakymų ir rabinų nutarimų rinkinys, kuris surinktas ir galutinai pabaigtas apie 200-250 metais ir pradžioje buvo vadinamas „Mišna“. Vėliau, tarp 370-390 metais po Kristaus gimimo, prisijungė ir nauji aiškinimai, kurie vadinami „Hemara“. Abi šios minėtos knygos sudaro ir vadinamos „Jeruzalės Talmudu“. Vėliau buvo

inėšta įvairiausių pataisymų ir apie 400-500 metus Mišna ir Hemara bei prie jų pridėti aiškinimai galutinėje redakcijoje sudarė dar iki dabar galiojantį žydų tarpe Babilono Talmudą.

Iš šio šaltinio mes sužinome, jog po Jeruzalės šventyklos sugriovimo ir kartu prie jos esančių mokymo įstaigų, susidarė būtinybė įsteigti kolegijas, kurios išsaugos ir aiškins monoteizmo mokymą. Tokios mokyklos buvo įsteigtos (Jabne) prie Jeruzalės (Rabinas Hamalelis), Nagardėjoje Mezopotamijoje (rabinas Samuelis), Mate-Mechasijoj Eufrate (rabinas Aba-Aricha), Sure (rabinas Ašė), Aleksandrijoje (rabinas Tudusas), Tiberijoje (rabinai Šimon ir Jehuda-Gakadoš), Pumpedite (rabinas Papa), Nizibise (rabinas Jehuda Betero sūnus). Visos šios mokyklos buvo glaudžiai susijusios tarpusavyje, o taip pat su Indija, Persija, romėnais, arabais, ir ypač su graikais ir Aleksandrijos žydais.

Iki 150 metų prieš Kristaus gimimą, per įvairias pažiūras ir patirtis išsivystė fariziejų, sadukiejų ir esiejų (terapeutų) sektos, iš kurių pastarieji turėjo didelę įtaką medicinos išsivystymui. Medicinos duomenys apamai talmude buvo pasiskolinti daugumoj iš graikų medicinos, o šiam teiginiui patvirtinti yra tai, jog jame randama daugybė graikiškų medikamentų pavadinimų, kuriuos žydai perdarė savaip.

Anatomija. Iš talmudo sužinome, kad rabinai dėjo pastangas anatomijos studijavimui, ypač tyrinėdami gyvūnus, labai retai žmones. Pavyzdžiui rabinas Izmaelis I-ojo amžiaus po Kristaus laiku virė pasileidėlės merginos kūną, kuri buvo pasmerkta sudeginimui, o po to tyrė jos kaulus ir rado jų 252 (vietoj 232) (Talmud , Bechoroth p.89).

Talmudistams buvo žinoma, kad stuburo smegenys prasideda nuo kaukolės „foramen magnum“ ir baigiasi „cauda equina“ („arklio uodega“), kad plaučiai apsupti dviem plėvėm, kad inkstai turi savo nuosavą apvalkalą ir kt.

Fiziologiją talmudo žinovai suprato kaip keturias jėgas – šaltį, šilumą, sausumą ir drėgnumą, bei keturis elementus- ugnį, vandenį, orą ir žemę. Moterims jie priskiria raudonąją sėklą kaip ir graikai. Sėkla skiriasi nuo baltymo tuo, kad pirmoji verdant ištirpsta, o antroji sukreša. Iš eksperimentų jiems buvo žinoma, kad pašalinimas blužnies iš kūno nėra mirtinas.

Patologija. Šiame supratime svarbų vaidmenį vaidino mokslas apie krizes. Kritiškosioms būsenoms buvo priskiriama prakaitas, čiaudulys, išskyros ir poliucijos. Ligos gi atsiranda iš kūno konstitucijos, nuo kenksmingų aplinkos veiksnių bei magijos. Gelta atsiranda dėl tulžies užsilaikymo, vandenė nuo šlapimo. Talmudistai skyrė „Anasarca“ (viso kūno patinimą), „Ascites“ (pilvo srityje skysčių susikaupimą) ir Tympanites (ausies ertmėje susikaupusį skystį). Pas juos randamos užuominos apie patologinę anatomiją, kurią jie studijavo skrosdami gyvulius, ir pagal kuriuos darė savo pranašystes. Jiems buvo žinoma, kad hidrocefalija gali būti mirtina ir gali praeiti, kaip kad ir kepenų echinokokas. Inkstų plyšimas ar jų atrofija baigiasi mirtimi, kad stuburo smegenų pūliniai ir plaučių sutankėjimas(pneumotoraksas(?) S.Š.) yra neišgydomos ligos.

Higiena ir dietetika. Šioms disciplinoms buvo skiriamas didelis dėmesys. Jie siūlė iki 40 metų amžiaus daugiau valgyti, o po 40 – daugiau gerti (Shabath, p.303), po pietų naudoti druską, po kiekvieno gėrimo (sulčių, vyno? S.Š.) gerti vandenį, dirbti, vaikščioti, miegoti, mylėtis ir gerti vyną po nedaug, rytais stengtis teisingai pasituštinti ir pasišlapinti, dažnai maudytis, naudoti apsitrynimus ir apsiplauti.

Terapija. Pagal nusistovėjusį požiūrį buvo atitinkamai ir gydoma vidiniais, išoriniais vaistais ir magiškosiomis priemonėmis. Talmudo žinovai naudojo kraujo nuleidimą, kartais net

dietiniais sumetimais, o po 60-ies metų ši būdą taikė rečiau. Tam, kad būtų gautas geras rezultatas, buvo manoma, kad reikia nuleisti ketvirtadalį kūne esantį kraujo kiekį. Naudojo alyvų aliejų, vyną, aromatinius augalus, kurie augo Arabijoje ir Persijoje. Prieš akmenligę naudojo tirpinančias medžiagas įpurkšdami jas į pūsle, purškė terpentino aliejų, askarides gydė svogūnu, skrandžio susirgimus gydė vynu su pipirais. Pykinimą gydė vimdomaisiais, esant dusuliui rekomendavo žisti ožką, gausioms mėnesinėms naudojo augalų sakus, šafraną, pasiutusio šuns įkandimus gydė šuns kepenimis. Taip pat naudojo ir mineralinį vandenį iš Tiberijaus terminių versmių. Maistas, kuris buvo šiaip draudžiamas, galėjo būti leidžiamas naudoti, jei to pageidavo sergantysis. Magiškujų ligų gydymui naudojo užkalbėjimus, maldas, atitinkamas rankų padėtis ir kt. Prieš piktają akį buvo lašinamas šaltas vanduo į akis, o kojoms ir rankoms buvo taikoma šiltosios vonios ryte ir vakare. Buvo naudojama kvapniosios ferulos (Assa Foetida) preparatai, kurie buvo grynai graikiškosios terapijos skolinys ir daugelis kitų.

Apie akių ligas ir raupsus buvo net atskiri talmudo straipsniai.

Chirurgija. Talmudo žinovams buvo žinomi stuburo pažeidimai, gerklų ligos, smegenų minkštųjų dangalų susirgimai, kiauriniai plaučių, virškinamojo trakto, tulžies pažeidimai. Žinojo jie ir išnirimus (pav. Klubo), kaulų lūžimus, kaukolės sumušimus, burnos ir nosies polipus. Skaudant dubeniui naudojo mėsos buljono įtrynimus. Buvo žinomos hermafroditizmo operacijos, buvo rašoma, kad yra speciali operacija, po kurios hermafroditai gali ir lytiškai santykiuoti. Buvo gydoma išangės suaugimai, o pjūvis daromas miežio grūdo dydžio. Kraują nuleisdavo barzdaskučiai.

Akušerija ir ginekologija. Šioje srityje talmudo žinovai buvo pasiekę nemažų laimėjimų, nes gana daug dėmesio buvo skiriama lytinei higienai ir įvairiems, su religija susietais, pamokymais nėštumo ir gimdymo metu. Čia šios sritys nė kiek nenusileido graikams, iš kurių žydai daugiausiai sėmėsi medicininių žinių.

Moterų lytinių organų pažinimo srityje jie neturėjo pakankamai žinių, tačiau jiems buvo skiriamas pakankamas dėmesys ir jie tą darė su ypatingu stropumu, kiekvienam organui suteikdami originaliausius pavadinimus. Pavyzdžiui, moters kūnas buvo lyginamas su sandėliuku, gimdą vadino miegamuoju, gimdos kaklelį – prieangiu, kiaušintakius – valgykla, makštį vadino išorine ramybe, mergystės plėvė – mergaite, didžiausias lytines lūpas – durų kabliukais, mažąsias – prieangiu, varputę – raktu. Nėštumą nustatinėdavo apžiūrint lytinius organus ir krūtis. Mokino, jog nėštumas trunka 272-273 dienas, ir kad jis negali būti atpažintas anksčiau ketvirtojo mėnesio. Naujagimis, gimęs aštuntą mėnesį, pagal juos, negalėjo išgyventi.

Talmudistai nemažai laiko skirdavo tirdami persileidimus, išsvyas, apsigimusius kūdikius (gimusius be rankų, kojų, be išangės, hermafroditus, hipospadijas ir kriptorchizmus).

Buvo jiems žinomas ir partus siccus (sausas gimdymas), evolutio spontanea, vagitus uterinus (vaisiaus verkimas gimdos plyšimo metu jos viduje).

Iš procedūrų jiems buvo žinomas vaisiaus apsukimas gimdoje, eksenteracija ir Cezario pjūvis, kuris daromas tiek gyvai, tiek mirusiai moteriai, tik pjūvis daromas ne per baltąją liniją o iš šono (Ioze dophan) per visus raumenų sluoksnius.

Embriologijos srityje vieni rabinai manė, kad gemalas vystosi iš galvos, kiti, kad iš bambos. Buvo manoma, kad galūnės pradeda vystytis septintos savaitės pradžioje, lytiniai organai, burna, nosis ir akys – šeštą nėštumo savaitę, pirmieji plaukai atsiranda po 3-3,5 mėnesio, ir tuo pat metu pasibaigia ir lyties formavimasis. Žmogus išsivysto tik iš pačių

švariausių sėklos dalių, baltosios organizmo dalys (kaulai, sausgyslės, smegenys, sklera) nuo vyriško, raudonosios dalys (oda, raumenys, plaukai, kraujas, tamsios akių dalys) nuo moteriškos sėklos, o dvasinės jėgos – nuo Dievo.

Moteriškus lyties organus talmudo žinovai tyrė pirštu, suteptu aliejumi, moters subrendimas buvo laikomas tada, kai gaktos ir pažastų srityje buvo randamas nors vienas plaukas. Mėnesinis apsivalymas buvo galvojama įmanomas ir vaikams.

Talmudo žinovams buvo nesvetima ir zoologija, ir botanika, kurios jie galėjo mokytis iš Mozės knygų, taip pat buvo mokomasi ir iš knygų, parašytų graikų ir lotynų kalbomis.

Labiau detalizuotas žinias apie žydų mediciną yra išdėstęs Vunderbaras (Wunderbar) „Biblisches talmudische Medizin“, išleistoje knygoje Rygoje ir Leipcige 1850 metais.

Medicina Indijoje

Indostano pusiasalyje išsidėsčiusi šalis, šiaurėje besiribojanti su aukščiausiu Pasaulyje Himlajų kalnynu, palaiptai terasomis besileidžiančiomis link jūros pietų link, tik trečiojoje kalvų pakopos vietoje prasideda gausiais miškais. Vidury šalies dviejų didelių upių Indo ir Gango slėniai gausiai aprūpinti vandeniu, čia veša gausi ir įvairi augmenija. Ji teikia gausias vaisių, prieskonių, žydinčių augalų derlius, kurių vienas – lotoso žiedas, buvo laikomas dieviškuoju kūriniu. Pietinę iškyšulio dalį (Vindhya) sudaro tankūs miškai, kuriuose gausu įvairiausių gyvūnijos. Rytų Gango slėnis yra ypač karšto klimato zona, čia gyvenimo sąlygos yra labai sunkios ir pražūtingos, gausiai apaugusios tankiomis nendrėmis, kuriose nuo seno gyvena dramblių kaimenės, tigrai, raganosiai, įvairiausi ropliai ir gyvatės. Po upės potvynių čia lieka daug balų ir pelkių, kur pūdama organinė medžiaga apnuodija orą miazmomis, sukeliančiomis karštines, cholera ir kitas užkrečiamas ligas.

Šioje didingoje ir grėsmingoje gamtoje viskas stebina savo didingumu, kiekviename žingsnyje sukelia žmogui baimę ir menkumo jausmą. Dėl to Indija šia savo didybe ir gamtos stichija įkvepia jos gyventojams natūralų norą kurti įvairiausių prietarų ir legendas. Tačiau ta pati gamtos įvairovė sudarė sąlygas vystytis ir vienai aukščiausių civilizacijų ir kultūrų, kurios paliko nemirtingus kultūros paminklus architektūroje, mene ir moksle. Sanskrito literatūra yra neaprepiamo įvairiapusio dvasinio žmogaus vystymosi, religijos, poezijos, filosofijos, gamtos mokslo ir medicinos kūrinys.

Tačiau šiai turtingai civilizacijai buvo lemta praryti visumą įvairiausių išskylančių natūralių priešasčių ir įvairiausių egzistavimo formų: vergovę ir smurtą, kuriuos patyrė didžioji Indijos gyventojų dauguma dėl neproporcingo, neteisingo turto pasiskirstymo, dėl klimato kaitos ir žemės derlingumo pokyčių. Dėl to Indijoje nepaprastai greitai didėjo žmonių skaičius, o su juo ir pauperizmas. Dėl gamtos stichijų, gamtinių veiksnių, ligų plitimo gyventojų mirtingumas buvo nepaprastai didelis. Pastovios baimės dėl stichijų, bado, ligų ir galingųjų smurtavimo, smukdė žmonių sąmonę ir versdavo juos savimi nepasitikinčiais vergais. Ir dėl to visoje literatūroje yra jaučiamas minėtų prietarų ir įvairiausių prasimanymų dominavimas. Dėl to ir medicinos literatūroje matome net medžiagos išdėstymas literatūrine forma. Visa, kas išdėstyta aukščiau, sudarė gana nemažą kliūtį mokslui vystytis, o pačiai Indijos kultūrai ir medicinai uždėjo stagnacijos pančius.

Indusai sudaro kaukazietišką arijų genties atšaką. Jau nuo pat pirmųjų savo civilizacijos kultūros ištakų, (**pirmasis periodas**) jie naudojo savo kalbą, užsiiminėjo žemės ūkiu, sugebėjo statyti būstus ir ištisus gyvenvietes, įsisavino metalų – geležies, aukso, sidabro, bronzos – apdirbimą, galiausiai sukūrė dešimtainę sistemą ir laiko nustatymą.

Pagal klajoklių tautų gyvenimo principus, viena jų šakų, greičiausiai, turinti persų, graikų ir germanų šaknų, ilgainiui persikėlė į kalnuotesnes vietas, į šiaurės vakarus nuo Hindu-Kusch (Paropamisus) ir žinomus Sogdianus, Baktrianus, Girkaniją ir Arakoziją, o kita – į pietus, į Indostano plokštumą.

Spiegel'io nuomone, ariečių pirmosios gyvenvietės driekėsi tarp plačių Europos ir Azijos stepių, apie Dono kazokų žemių nuo Kaukazo šiaurės kryptimi. Keltai, romėnai, teutonai, graikai ir slavai, šalyje prie Juodosios ir Kaspijos jūrų, netoli nuo Kaukazo kalnų, pradžioje turėjo bendrą su armėnais, kaukaziečiais osetinais, senovės persais ir bramano indusais tėvynę, ir iš čia vėliau plito į vakarus (Spiegel, Ausland, 1872).

Antrasis periodas (apie 3000 metų prieš kristų), kada arijai, greičiausiai dėl nepalankių gyvenimo sąlygų, pradėjo migruoti link Indo upės baseino, kur, po daugelio kovų su vietiniais (malazijiečiais, kušitais ir kt.) per du tūkstantmečius iki 1000 metų iki Kristaus, tapo šių Indo upės žemių užkariautojais ir, galiausiai tapo šio regiono, Europoje gavusio Indijos pavadinimą savininkais. Šiuo persikėlimo ir migracijos metu jie dar nežinojo šventyklų, tačiau jau turėjo savo kultinius himnus, kuriuos jų žyniai Rishi, braminų pirmtakai, perduodavo kartoms. Tuo metu ir atsiranda indų šventosios knygos Veda.

Trečiasis periodas apima jau Gango upės užkariavimą (apie 1500metus prieš Kristų). Šis periodas išsiskiria tuo, kad baigiasi formotis bramizmo kultūra (800 metai prieš Kristų), išsiskiria žynių kasta.

Ketvirtasis periodas prasideda nuo Budos ir baigiasi trečiaja budizmo šventykla (nuo 600 iki 246 m. Pr. Kr.), kai buvo visiškai nukariautas Indostano pusiasalis kartu su Ceilonu (Maharashtra) ir kt. salomis, ir tuo metu čia gyvenantys pasiekia aukščiausios kultūros išsivystymo lygį.

Žymų smūgi indusų politinei nepriklausomybei ir kultūrai sukėlė arabų užkariavimas 1000 metų po Kr.

Buvo sugriautos šventyklos ir maldos namai, mokyklos, buvo paskelbta vietinė religija eretine. Ir nors užkariautojai pakluso vietinei aukštajai kultūrai, beje ir jos medicinai, tačiau nuo to laiko šios savitos kultūros vystymosi gija nutrūko ir apie jos tolesnį klestėjimą nebuvo ir kalbos.

Pirminės pažintinės žinios apie pasaulį ir žmogaus kilmę, apie religiją, filosofiją, mediciną ir kt. išliko jų šventosiose knygose Veda. Jų yra keturios: Rig-Veda, Sama-Veda, Yajur-Veda (juodoji ir baltoji) ir Atharva-Veda. Prie jų vėliau dar priskiriama ir Upanishad arba Upaveda, kur yra priskiriama ir seniausias indiškiosios medicinos paminklas – Ayurveda.

Rigvedoje yra pirmasis kosmogonijos atskleidimo bandymas, kur seniausias arijų požiūris apie pirmąją priežastį visos siejančios aplinkos ir daiktų išreiškiamas ypatingu himnu, kurio turinys galėtų būti trumpai apibūdinamas taip:

„Pradžioje nebuvo nieko, nei matomo, nei nematomo, nei aukštumų, nei dangaus, nei oro, nei žemės, nei mirties, nei nemirtingumo, nei dienos, nei nakties. Buvo tik Jis, kuris kvėpavo pačiu savimi be

kvėpavimo, ir niek nebuvo be Jo. Pradžioj buvo tik tamsa ir chaosas, ir jis visame tame ilsėjosi. Jo malonės dėka gimė Viskas. Jame pradžioje buvo meilė ir iš Jo dvasios atsirado pirmas gemalas ir t.t.“

Šis himnas yra sukurtas monoteizmo pagrindu, kurį žyniai atsinešė su savimi iš pirminės tėvynės prie Oksuso upės. Vėliau, kai indusai apsistojo prie Indo upės slėnių, jų tikėjime atsirado neturintis pavyzdžių politeizmas, gimęs dėl gamtos jėgų įvairovės užplūdusią žmogaus vaizduotę. Pagrindinę daugelio dievų padėtį užėmė Indra (tvirtybė) – dangaus, oro, žaibo ir audrų dievas, po jo Agni – dangaus ugnis, nužengusi ant žemės, kosminė jėga, tapusi pasaulio dvasia – Manas. Toliau buvo ištisa virtinė antraeilų dievų, žinomų Aditijų pavadinimu, kurie buvo pasaulio bedugnės dievų motinos Aditijos vaikai. Toliau buvo garbinama sena, kaip pasaulis, bet amžinai jauna Aurora (Ushas), su kuria buvo garbinami ir dangaus dvyniai Asvinai, praskiriantys nakties tamsą ir iššaukiantys Aurorą- visi kartu budinantys gamtą.

Asvinai buvo tikrieji medicinos dievai-sergėtojai, atnešantys sergantiems dangiškuosius vaistus ir besirūpinantys žmonių sveikata. Visi sergantys kreipdavosi į juos pagalbos.

Šių dievybių priešingybės – tai pikti demonai Rudra, Vritra ir kt., kurie kartais stoja net į kovą su Indra.

Apie 800 pr. Kr. Metus braminai sukūrė religinę sistemą, kuri žinoma bramizmo vardu, kurios pagrindas buvo vienatinis dievas. Pagal šį jų mokslą visatos viršūnė ir jos pradžia ir visa dabartis priklausė nuo vienintelio Dievo – Bramos („esančio“), beveidės, nematomos, nesuvokiamos, be atvaizdo ir šventyklos ir amžinai esančios būtybės. Visata, pagal braminų mokslą, yra išdava ir emanacija (lot. „ištekejimas“, „pasklidimas“) pačios Bramos, virtusios gemaliniu pradū ir virtusios begalinėmis įvairiausiomis formomis, kurios su laiku vėl virsta į pirminę būseną. Taigi, pagal juos, pasaulis ir Brama yra vienas ir tas pats. Toks braminų mokslas yra *emanacinis panteizmas*, pagal kurį viskas aplink yra pastoviai kintantis Bramos pavidalas – iš jo ištekančias ir vėl į jį grįžtantias. Brama yra pasaulio dvasia ir tik jis iš tikrųjų egzistuojantis, visa kita visa visata, kaip kintantis reiškinys, yra tiktai melas ir šešėlis. Pagal šį mokslą pasaulis Bramos ne sukurtas, o yra arba iš jo išplaukiąs, arba į jį sugrįžtantis. Ir kiekvienas žmogus, taip pat ir gyvūnas, ir net negyvieji daiktai turi savyje dalį Bramos, ir po savo fizinės mirties ir suirimo vėl pasklinda visatoje arba grįžta į Bramą „lyg lašelis, nukritęs į jūrą“. Savo liaudžiai braminai teigė ir mokė, kad Brama pasirodo trijuose pavidaluose: Brama, Višna ir Šiva, o du pastarieji užėmė senosios religijos Indros ir Rudros vietą.

Brama yra nematoma būtybė, , bet pasireiškia pasauliui per savo žodį į Višnu, kuris virsdavo įvairiausiais įsikūnijimais (avatarais). Pagal šį mokslą visa kūryba priskiriama Bramai – šviesos ir saulės simboliui, išsaugojimas – Višnui, oro ir vandens simboliui, o griovimo – Šivai, baisiai dievybei, ugnies ir griovimo, bet kartu ir meilės bei gimimo simboliui. Visi jie kartu sudaro *šventąją indusų trejybę* (Trimurtis).

Apie 600 metais prieš Kr., atsirado Budos arba Sakijos-Munos mokymas (622-543 iki Kr.). Pateikdami nuostabų Budos gyvenimo ir mirties mitą, jie savotiškai norėjo reformuoti ir liberalizuoti braminų despotizmą ir jo mokslą. Pagal jų mokymą pasaulis gimė iš niekur. Niekas – tai viso pagrindo pradžia ir baigtis, tai viso tikslas, kaip ir pradžia ir pabaiga visų pasaulių. Iš atsitiktinio priežasties ir pasekmės santykio pasaulyje susidaro pagrindinės jo bėdos: gimimas, senatvė, liga ir mirtis. Persmelktas tokio pasaulio gedulo, įsitikinęs, kad pasaulis yra baisusis blogis ir visiška menkystė, Buda skelbia, kad pagrindinis žmogaus gyvenimo tikslas yra siekti

išsilaisvinti iš kančių ir , pasiekus palaimą pažinimo keliu, kada žmogus įsitikina, jog skausmas, kaip ir viskas pasaulyje yra *niekas*. Didžiausia palaima yra išsilaisvinti iš bet kokio jausmo, o tikrasis išsigelbėjimas yra grįžimas į nebūtį- nieką, išnykstant Nirvanoje.

Praktikoje budistai atmeta skirstymą į kastas, Vedų ir braminų autoritetą. „Kelias į išsigelbėjimą yra visiems vienodai atvertas, braminus ir labiausiai išnaudojamus beteisius vergus pagimdė ta pati moteris“. Dėl to budizmo esminis mokslas yra meilė ir lygiateisiškumas tarp visų žmonių. Jis skelbia taurumą, laisvanoriškąjį neturtą, pagarbą moteriai, monogamiją, jaunuolių apmokymą, meilę artimui, savęs suvaržymą įvairiems geiduliams, meilę gyvajai gamtai, nes „nieko gyvo negalima žudyti“. Kartu budistai užsiima medicinos mokslu, verčia medicinos literatūrą iš indusų kalbos į kitų Azijos šalių gyventojų kalbas, kuria vienuolynus ir daugybę gerai įrengtų ligoninių su dirbančiais jose gydytojais ir vaistų sandėliais žmonėms ir gyvuliams. Savo aukščiausią išsivystymo lygį budizmas pasiekė valdant karaliui Asokui (apie 350 metus iki Kr.). Apie pirmuosius mūsų eros metus 500 budistų misionierių nuvyko į Kiniją ir ten atvertė į savo tikėjimą daugelį gyventojų. Ypač didelis šios religijos pasisėkimas buvo Tibete, kur ir dabar budizmas yra dominuojanti religija, o medicinos pasiekimai ten buvo visiškai perimti iš Indijos.

Mitologinis arba vedantiškasis Indijos medicinos periodas

Pirmosios žinios apie indų mitologinės medicinos raidą taip pat yra išsaugotos Rigvedoje, šiame himnų rinkinyje, kurių užuomazgos buvo arijų ganyklinės epochos periode. Pirmosiose seniausiose Rigvedos šešiose dalyse matosi, kad medicina visapusiškai yra atiduota į dievų rankas ir valią, o gydymas paremtas užkeikimais ir maldomis. Prieš ligas kovoti buvo šaukiami beveik visi dievai, bet visų labiausiai ir dažniausiai buvo kreipiamasi į dvynius Asvinus-dievas sergėtojams ir stebuklingiems gydytojams, kuriems buvo priskiriamas rūpestis ir saugoti žmonių sveikatą. Vėliau jie tampa ir dievų gydytojais, dažniau jų chirurgais. Jiems buvo priskiriama ypatingi sugebėjimai medicinos srityje: jie sugebėdavo padėti moteriai pastoti, jie žinojo stebuklingas augalų ir vandenų gydymo savybes, ne kaip vaistinių medžiagų, bet kaip būdas išsaugoti šventos ugnies aukojimą gaminant šventą Somos gėrimą, išgaunamą, pasak mito, iš Amrito (Ambrozijos), nemirtingumo gėrimo, išsiliejusio iš dangiškojo figos medžio Himalajuose. Iš esmės, tai buvo ne kas kita, o svaiginančios sultys, gaunamos iš Indostano aukštikalnių augalo *Asclepia acida*, arba *Sarostemma Viminale* (belapis augalas, iš kurio pažeidus teka pieno pavidalo syvai), kurio syvai buvo sumaišomi su pienu ar lydytu sviestu. Senuosiuose himnuose Soma dar nebuvo sudievinata, ir tik vėliau jau tampa tikra medicinine dievybe, išvejančia ligas ir atnešanti sveikatą ir priteklių.

Medicinos dievybėms priklausė: Agni – ugnies simbolis, ypatingai aukojamosios, Indra – mus supančio eterio ir dangaus mėlynės, kurie sukuria gydomuosius augalus ir gėles, Rudra – oro dievas ir vėjų valdovas, ir, galiausiai, visi dievai (Visvadevas).

Klausimas apie tai, ką pirmiausiai naudoti – chirurgiją ar gydymą (terapiją) su laiku keitėsi, ir viena ir kita būdavo pirmaujanti – nes buvo suvokiamos dvi ligos – karštinės ir žaizdos. Dėl to Rigvedos himnuose daugiau sutinkami pastebėjimai apie vidaus negales, o lyginant su graikų Iliada, dominuoja kančios nuo sukeltų išorinių žaizdų. Tik septintojoje Rigvedos dalyje sutinkama užuomina apie gydytojus:

„... mūsų norai skirtingi, vežikui norisi malkų, gydytojas – ligų, o žynys – aukos antplūdžio.“ (Rig-Veda, VII himnas, V, 12,1). Paskutiniuose Rigvedos dalyse, septintojoje ir aštuntojoje, kuriuos priskiriame vėliausiems laikams, į sceną išeina pirmą kartą magija, susidedanti iš stebuklingų operacijų. Magija buvo skirstoma į gerąją ir piktąją, iš kurių geroji, būdama dievų malonėje, turėjo tikslą nugalėti piktąją, piktų dvasių (Rackahasas ir Souras). Gerosios magijos dėka karštinė (drugys) buvo išvejama į varlę, gelta- į paukščio tulžį.

Rigvedoje randame ir kūno svarbiausių organų aprašymus. Ligos buvo aprašytos tikrai trys: raupsai, džiova ir kraujavimas esant persileidimui. Buvo keletas duomenų apie gyvačių ir kitų gyvūnų įkandimus, kurie visi buvo gydomi užkalbėjimais.

Aleksandro Makedoniečio laikais, geriausi gydytojai buvo laikomi tie, kurie geriausiai gydė nuodingųjų gyvūnų įkandimus.

Fiziologijos srityje indai gyvenimo esmę laikė orą. Rigvedoje sutinkama gyvenimo dvasios ir gyvenimo jėgos prasmės, yra net humoralinės teorijos užuomazgos elementų, kur sakoma, kad oras su skysčiais gali pakeisti kraują. Neštumas yra vyriškos ir moteriškos sėklos mišinys. Rigvedoje pirmą kartą sutinkama nuomonė, kad neštumas trunka dešimtį mėnesių.

Aštuntame Rigvedos himnų skyriuje surinktos visos žinios apie tuos žmogaus organus, kurie buvo žinomi indusams. Joje taip pat užsimenama apie jūros ir kontinentų vėjų atnešamą gaivinantį organizmą orą, apie vėsių vonių naudą sergantiems karštinėmis.

Atarvavedoje ligos yra suprantamos kaip piktosios dvasios (Rackahasas), kurios paveikia žmogaus kūną, o kiek vėliau suvokiama –tai nuobauda iš aukščiau: dievų, arba piktų žmonių kerai. Dėl to gydyti jas reikia aukojant, kad būtų suteikta dievų malonė, arba užkalbėjimais, kurie perkelia ligą kitiems daiktams ar gyviams, galiausiai, maldomis ir naudojant gydomuosius augalus, kurie kenkia piktiesiems demonams.

Taigi, pirmuosiuose ariečių medicinos šaltinių skyriuose randame tikrai keletą anatominių organų pavadinimų, dviejų-trijų ligų aprašymus ir užuominas apie fiziologinius reiškinius. Apie patį gydymą ar gydymo metodus nebuvo užsiminta, išskyrus užsiminimus apie gydytojų kastą, bet kartu nebuvo kalbama nei apie grynai gydymo dievus, jų šventyklas ar gydymu užsiimančius žynius. Galime įžvelgti tik naivų vaikišką tikėjimą į visgalę gamtos jėgą, o pats išgijimas priklauso tik nuo maldų. Ir tik palaiptisui įsijungia šalia maldų ir užkeikimai bei prietaringai naudojami augalai ir daiktai ligai išvaryti. Čia karaliauja visiškas tikėjimas stebuklais ir stebukladariais, kurių burtų dėka galima iššaukti dievus sergančiam į pagalbą. Prie šio pirmojo periodo glaudžiai šliejasi ir antrasis **bramaniškasis indiškiosios medicinos periodas**.

Bramaniškasis Indijos medicinos periodas

Šis periodas atitinka Ayur- Vedos redakcijai (gyvenimo mokslo), kurią sudaro papildymas (Upanga) prie esamos Atarvavedos. Apie Ajurvedos atsiradimą aiškinama, kad ji sukurta paties Bramos dar prieš sukuriant žmogų, o ją sudarė šimtas tūkstančių dveilių ir tūkstantis skyrių, kuriuos Brama, dėl didelio galesčio nieko nesuprantančiam žmogui, sutrumpino iki esančios apimties ir įteikė ją savo sūnui Rakšai. Jis atidavė vėliau saulės (Surja) sūnams, dvyniams Asvinams, o iš jų Ajurvedą gavo Indra. Pastarasis savo ruožtu ją atidavė

gydytojui Atreya, kuris turėjo daugybę mokinių. Iš jų tarpo Agnivesa paliko sukūręs patį geriausią praktikinį rankvedį. Po jo atsirado Charaka („keliauninkas“), kuris, pataisęs Agnivesos kūrinį, surinko papildomai likusias Atreya'os sukurtas dalis, kurios buvo jo ir jo mokinių dialogai.

Kada žemę aplankė maro epidemija, Indra pasiuntė tenai pusdievį Dhanvantari, dievų gydytoją, kuris, matydamas žmonių kančią, paliko dangų ir, pasivadinęs Divodasa (dievų ministru), apsigyveno karaliaus vietoje Kaši, Benarese, kur užsiėmė medicinos dėstymu.

Čia iš visų vietų pas jį suplaukdavo žingeidūs žyniai arba Rishi, o vienas iš jų Susruta (Sušruta), senovės Indijos didvyrio Visvomitros sūnus, visus skaitymus užrašė.

Tokiu būdu galima sakyti, kad buvo priimtose trys Ajurvedos redakcijos:

1. Seniausia iš jų Ayur-Veda Atreya, susidedanti iš 6100 skyrių, kuriuose po 1000 dvielių (Šloka);

2. Ayur-Veda Charaka, kuri yra perdaryta senesnė Agnivezos redakcija, ir

3. Ayur-Veda Sušruta, kiek vėlesnė už pastarąsias.

Iš visų redakcijų mažiausiai žinoma yra Atreya, iš kurios liko tik ištraukos, randamos kai kurių indusų komentatorių. Kiek labiau žinoma yra Ayurveda Charaka, kuri, pagal Wise'y, susideda iš 8 knygų, o pagal Roth, iš 11 skyrių. Pačią didžiausią ir žinomiausią Ayurvedos dalį sudaro Ayurveda- Susruta, Hesslerio 1844-1847 metais išverstą ir pateiktą atskiru veikalu apie indiškąją mediciną pateiktu Wise leidiniu.

Klausimas apie tai, kada galėjo būti parašyta Susrutos Ajurveda, Hesslerio nuomone tai galėjo būti apie 600 metų iki Kr., t.y. tarp 9-3 šimtmečio prieš Kr. Kiti autoriai (Wilson, Stenzler, Lassen ir Weber) priskiria ją mūsų amžiaus pradžiai.

Kalbant apskritai, Charaka ir Susruta ajurvedos yra labai panašios. Abiejose sutinkama prozos ir poezijos perėjimas vienos į kitą, tik pirmojoje proza sutinkama dažniau, jos apimtis didesnė, gyvesnė ir labiau išraiškinga kalba, lyginant ją su Susrutos, kurios kalbos dėstymas yra sausokas. Tiek vienos, tiek kitos tekste neužsimenama apie viena kitą, tik Susrutos ajurvedoje kalbama apie kitų gydytojų vardus. Tačiau pats pagrindinis skirtumas tarp jų yra tas, kad Charaka kalba daugiau apie terapinį gydymo meną, o Susrutos – apie chirurgiją.

Be minėtų rašytinių šaltinių Indijoje gausu medicinos literatūros. Viena Ost-Indijos bendruomenė Londone turi 80 knygų apie mediciną, ne mažesnis skaičius yra sukauptas ir Berlyno bibliotekoje, dalis jų yra ir atspausdintos (Hesser).

Indų medicinos mokymo menas ir praktika

Apie juos daugiausiai yra parašyta Charakos ajurvedoje. Iš to, ką jau rašėme, žinome, kad braminai nuo seniausių laikų atliko gydytojų-užkalbėtojų vaidmenį. Šią privilegiją jie išsaugojo ir per vėlesnius laikus, ir tik jiems priklausė teisė apmokyti šio amato kitus. Bet būdami žyniais, jie negalėjo užsiimti chirurgine praktika, ir, ilgainiui, jie perleido šią medicinos sritį kitiems visuomenės narių kastos žmonėms, pasilikdami sau teisę juos skirti. Taigi, susidarė dvi naujos gydymosios kastos: viena, iš Bramos palikuonių ir Vaishua – duonos augintojo dukters, kurie buvo ne kas kita, o medicinos tarnai, kurie užsiėmė plaukų kirpimu, kraujo nuleidimu, dantų traukimu, ausų pradurimu ir kt. Kita kasta – Muni Galaba ir jo patarnautojos Amba – tikrųjų gydytojų sluoksniš, arba Vaidya. Be laisvai praktikuojančių gydytojų ajurvedoje minimi ir karo gydytojai, kurių vieni paskiriami kariuomenėms, kiti, pagrindiniai - leib-medikai, archiatrai-

priklausė karaliams ir dirbo jų virtuvėse, lydėjo juos kelionėse, ir net jų palapinės buvo statomos šalia karalių. Jie turėjo rūpintis valdovų sveikata, apsaugoti juos nuo nunuodijimo, nes priešas stengdavosi apnuodyti vandenį, maistą, šėšėlį, kelius ir kt. Pagaliau, buvo ir veterinarai, kurių tarpe buvo pasižymėjusių didele erudicija.

Gydymo mokymas buvo pavestas ypatingiems aukštojo gydytojų sluoksniu Vaidya atstovams. Jiems buvo leidžiama išsirinkti mokinius iš visų visuomenės kastų atstovų: braminų, kšatrijų (karių kastos), ir Vaisya (žemdirbių ir pirklių). Iš mokinių buvo reikalaujama atitinkamų etikos taisyklių, nepriekaištingai žinoti medicinos teorijos ir praktikos kanonus, ir sugebėjimas parinkti iš jų begalės labiausiai tinkamus gydymui. Vienas iš pasekėjų galėjo tuo pat metu pats mokinti ne daugiau 3-4 mokinių. Mokymas prasidėdavo nuo 12 metų ir baigdavosi 17-18 metų sulaukus. Mokiniams reikėjo būti iš tvarkingų šeimų, ne vyresniems kaip 12 metų, grakštiems, sveikiems, jie turėjo gerai matyti ir girdėti, būti mielaširdingi, turėti gerą atmintį, gerai susigaudyti aplinkoje, būti kukliems, nagingiems, noriai studijuoti šventus raštus (Shastres). Mokinių priėmimas vykdavo žiemą, miške, vieną iš gero oro dienų, dalyvaujant braminams ir gydytojams, atliekant pieno produktų, medaus, maldos aukojimus, atnešant mokytojams dovanų. Tada mokytojas po apeigų linkėdavo mokiniui būti protingu, nesikirpti plaukų ir nagų per visą mokymo laikotarpį, atsisakyti visų aistrų: meilės, neapykantos, išdidumo, pavydo, pasididžiavimo, grubumo, tinginystės, gudrumo ir naudos sau. Toliau buvo propaguojama meilė tiesai, paklusnumas, kuklumas, susilaikymas nuo mėsos produktų ir kt.

Teorijos mokslai buvo dėstomi po atviru dangumi, pasėlių laukuose, atsiskyrėlių namuose, šventų medžių šešėlyje. Praktiniai užsiėmimai vykdavo prie ligonio lovos, chirurgijos amatas mokomas ant medinių lentų, padengtų vašku, ant prisirpusių vaisių, svogūnų galvų, moliūgų, vandeniui pripildytų odinių maišų.

Dantų rovimas buvo mokomasi naudojantis žmonių ir gyvulių lavonais, su mokytojais buvo rengiamos ekskursijos rinkti gydomųjų augalų, buvo mokomasi, kaip kitoks klimatas veikia ir pasireiškia ligomis skirtingoms sąlygoms esant.

Iš paties gydytojo buvo reikalaujama mokėti visas gydymo šakas: „Gydytojas, nemokąs atlikti operacijų, prieina prie sergančiojo lovos lyg bailys kareivis, pirmą kartą papuolęs į kautynes. Gydytojas, mokantis tik operuoti ir nemokąs pagrįsti gydymo teorinėmis žiniomis bei jų vengias, nenusipelno pagarbos ir gali net mirtinai pakenkti net karaliams. Tokie gydytojai įsisavina tik pusę savo amato mokslų ir žinių, panašūs yra į paukštį tik vienu sparnu.“ (Iš Susrutos ajurvedos). Akivaizdu, kad indų medicina nežinojo siauresnės specializacijos ir reikalavo iš gydytojų visapusiškų žinių. Gydytojai turėjo būti teisingi visiems, draugams ir priešams, maloniai elgtis su sergančiais, privalėjo laikytis šeimos paslapčių. „Gydytojas, norintis patirti praktikos šlovę ir pagarbą, turi būti sveikas, švariai rengtis, būti kuklus, kantrus, nešioti trumpai kirptą barzdą, trumpus ir išvalytomis panagėmis nagus, dėvėti baltą iškvėpintą aprangą, iš namų išeiti su lazdele ar skėčiu, vengti plepalų ir juokų su moterimis, nesėdėti ant vienos su moterimi paciente. Jo kalba turi būti tyli, motyvuojanti ir maloni. Gydytojas turi turėti jautrią širdį, dorą ir sąžiningą charakterį, ramų temperamentą, būti protingas ir išvalgus, pastoviai nusiteikęs daryti gera. Galima bijoti tėvo, motinos, draugų ir mokytojų, bet negalima jausti baimės gydytojui, kuris už juos visus turi būti dėmesingesnis ir geresnis ligoniui, nei pastarieji. Pats jis privalo nuodugnai ir reguliariai tirti ligonį ir negali jų bijoti ir būti

neryžtingas. Jei gydytojas imasi gydyti nepagydomas ligas ir iš jų pelnytis, tai jis labai rizikuoja netekti draugų reputacijos ir gero atlygio.“

Gydytojai Indijoje turėjo didelę pagarbą: vienu iš 14-os brangiausių daiktų (Ratna), kuriuos sukūrė dievai, buvo žemė ir jūros bei mokytas gydytojas.

Medicinos praktikos teisę suteikdavo radžos, kurie sekė, kad būtų paisoma medicininių taisyklių, ypač tų, kurios buvo susijusios su atsidėkojimu gydytojams. Buvo draudžiama imti mokesčių iš nelaimingųjų, braminų ir gydytojo draugų. Iš moterų nebuvo galima imti jokių atsidėkojimo priemonių, nežinant jos vyrui, išskyrus maisto produktus. Tuo tarpu iš turtingų asmenų, kurie atsisakydavo ir nemokėdavo gydytojui už išgydytą ligonį, buvo išreikalaujama visos su gydymu susijusios išlaidos ir gydytojo atlygis.

Medžiotųjų ir nusikaltėlių, o taip pat nepagydomomis ligomis sergančiųjų, gydytojas iš vis neturėjo priimti.

Ypač griežtai buvo elgiamasi ir gydytojai dėl to buvo persekiojami – tai už neteisingą gydymą. Tuo tarpu geriems gydytojams po mirties buvo pranašaujama atlygis – Indros dangus, o gydytojams, blogai gydžiusiems gyvulius, buvo skiriamos baudos pagal Manu. Blogai gydžius žmones – skiriamos vidutinės baudos, jei buvo blogai gydyti karalius ir jo dvariškiai – buvo skiriama aukščiausia bauda pagal nustatytus mokesčius.

Gydymas buvo atliekamas šventyklose, namuose, po atviru dangumi, ypač operacijos, kurioms priedo buvo taikomos ir atitinkamos apeigos.

Susrutos ajurveda

1. Susruta – Sthana (nuo Sutra – siūlas, Sthana – knyga)- kelionės siūlas arba pradžios knyga (liber principiorum). Tai knyga, aprašanti atskiras mokslo sritis, išdėstyta 46-iuose skyriuose.
2. Nidana – Sthana (pirmoji priežastis arba organų patologija), kurioje yra etiologija, patologija ir simptomatologija, sudaryta iš 16 skyrių.
3. Čarira -Sthana (kūno sandara, fiziologija ir embriologija), sudaryta iš 10 dalių.
4. Chikitsita – Sthana (terapija, chirurginė terapija), susideda iš 40 skyrių. Ji ypač įdomi, kurioj randama labai aukštai išvystytą chirurgijos mokslą.
5. Kalpa -Sthana (toksikologija), susidedanti iš 8 dalių.
6. Uttaratantra (varia, įvairenybės, paskutinė dalis), susideda iš 66 dalių. Čia įeina jutimo organų ligos, demonų sukeltos ligos, apie kurias nebuvo kalbama pirmosiose. Kai kurių istorikų (Lietard) nuomone, ši dalis buvo sukurta vėliau.

Iš viso to matosi, kad indų medicina apėmė beveik visas dabartines medicinos sritis, žinoma, neišbaigta ir netobula.

Anatomija buvo silpniausia indų medicinos dalis. Ir nors lavonų tyrimas nebuvo draudžiamas, kas juos išskiria iš visų kitų senovės tautų, nes nusivalyti nešvarumus, prisilietus prie negyvėlių, buvo galima švarinimosi voniose, prisilietus prie šventos karvės arba žvilgtelėjus į saulę. Tačiau lavonų tyrimas buvo mažai vaisingas ir jų nebuvo pakankamai sistematizuotas ir išsiaiškintas. „Gydytojas privalo pasirinkti gerai sudėto, neperseno žmogaus lavoną, kuris nesudarkytas nuodų, alinančios ligos ar laiko.“ Pašalinus išmatas, lavoną

nuplaunama, uždedamas į medinę dėžę, kuri sutvirtinta surišant žolėmis, kanapių pluoštu, cukranendrių, šieno, žirnių stiebais ir statomas į sraunų upelį ar upės vietą, kur yra skaidrus vanduo. Tokiu būdu lavonas apsaugomas nuo paukščių, žuvų ir kitų gyvių. Taip jis paliekamas 7 dienoms ir naktims, ir tik po to, kai kūnas gerai maceruotas (išbrinkęs), išimamas ir ištrinamas šepetiu ar žieve, taip nutrinama oda ir toliau tiriami gilesnieji sluoksniai.

Tokiu būdu tiriamas lavonas, kurio tyrimas aprašomas Susrutos, buvo atrandama patys netikėčiausi ir kurioziškiausi pastebėjimai, matavimai ir suskirstymai. Pagal Susrutą, žmogaus kūną sudaro šešios dalys -tai keturios galūnės, liemuo ir galva. Kūnas turi 7 pertvaras, 7 dalis, susideda iš elementarių dalelių, skysčių ir išskyrų, 500 raumenų, 90 sausgyslių, kurios užsibaigia pirštų galų naguose, 900 raiščių, 300 kaulų (pagal Charaka 306), skirstomų į plokščius, apvalius, ilguosius, jiems priskiriami ir dantys bei kremzlės, 107 sąnariai (kitur skiriami 68 judrūs ir 142 nejudrūs), 24 nervai, 9 jutimai, 3 organiniai skysčiai, 40 pagrindinių kraujagyslių ir 700 šakų, per kurias tekę ne tik kraujas, bet ir gleivės, ir oras. Bamba buvo laikomas jurimo centras, ir kuriame yra visa gyvybė, ir iš kurio išeina visi nervai ir kraujagyslės. Plaštakos, padai, kirkšnys, sėklidės kartu ir kitos kūno vietos buvo vadinamos „Marma“, kurių pažeidimas buvo pavojingas gyvybei.

Fiziologija.

Susrutos fiziologija yra visiškai be mokslinio pagrindo, nors joje jau ir pasimato kraujotakos, virškinimo ir išskyrimo supratimas. Čia buvo suprantami trys skysčių pavidalai – tulžis (petta) tarp bambos ir širdies, oras (vayu) – žemiau bambos ir gleivės (kofa) – virš širdies. Toliau yra penki kosminiai elementai : žemė, vanduo, ugnis, oras ir eteris – šviesos šaltinis. Iš šių elementarių medžiagų susideda ir septyni organai produktai, iš kurių susideda kūnas, būtent: chylus (rasa), kraujas (rakta), mėsa (mansa), riebalinis audinys (meda), kaulai (osthi), smegenys (majja), sėkla (sakra). Kiekvienas prieš tai esantis iš išvardintųjų medžiagų (produktų) yra kito sudaromoji dalis. Chylus, drebutinė baltos spalvos skysta masė, tokiu būdu, kuri sudaryta iš suvirškintų keturių rūšių maisto, pratekėdama pro kepenis ir blužnį į širdį, nusidažo raudonai ir pavirsta į pirmąją gyvybės šaltinį – kraują. Kraujas, tokiu būdu, susideda iš visų penkių kosminių elementų. Iš kraujo susidaro mėsa, iš mėsos susidaro riebalinis audinys, kuris yra prakaito ir audinių minkštumo šaltinis ir priežastis, iš riebalų – kaulai, iš kaulų – smegenys, iš smegenų vyriška sėkla – gyvybės ir malonumų bei gimimo šaltinis. Šių elementų visuma, sudarydama fiziologinį ciklą, sudaro gyvybinę jėgą. Nuo chylus susidarymo ir jo virtimo galutiniu produktu – vyriškos sėklos (ir mėnesinių kraujo) praeina mėnuo. Toks ciklinis darbas gali būti pagreitintas, naudojant sudirginančias ir sujaudinančias maisto ir vaistinių medžiagas.

Išskyros (mala) sudaro nešvarumai visų išvardytų medžiagų, ir jas Susruta taip pat pateikia septynias, būtent: išmatos, šlapimas, prakaitas, mėnesinės, gemalas, pienas, ašaros. Kiti indų gydytojai (pagal Wise), taip pat pripažįsta, kad kiekviena pagrindinė medžiaga turi savo išskyras arba nešvarumus, tik jos yra skirtingos: chilus nešvarumas yra gleivės, kraujo – tulžis, mėsos – ausų sierra ir nosies skrepliai, riebalinio audinio – odos išskyros, kaulų – nagai ir plaukai, smegenų – ašaros, galiausiai, sėklai priskiriama kažkokia skaidri aliejinė skysta kūno išskiriama medžiaga (ozal).

Apie kraujo apykaitą Susrutos buvo manoma, kad visos kraujagyslės išeina iš bambos, kaip gyvybės centro, ir išsišakoja į 700 smulkių šakų, kurios drėkina kūną kaip drėkinimo

kanalai. Tokia kraujotakos forma galėjo gimti matant gemalo vystymąsi. Tačiau ne visose kraujagyslėse teka kraujas. Iš 40-ties jų pagrindinių 10 jų išnešioja tulžį, 10 gleives, 10 orą, 10 kraują, kuris pereina per visą kūną per vieną minutę.

Apie jutimo organus Susruta teigia, kad jie susideda iš 5-ių kosminių elementų: lietimo – iš oro, skonis – iš vandens, uoslė – iš žemės, rega – iš ugnies ir šviesos, klausa – iš eterio. Kartais Susruta pateikia visai nesuprantamus organų palyginimus ir sugretinimus. Pavyzdžiui, akis yra susidedanti iš visų regos ir šviesos elementų ir pasireiškia lęšiuke, kuriame dega amžinoji ugnis. Gyvybę praneša kūnui jame esanti nemirtinga siela. Pagaliau, pateiksime Susrutos nuomonę apie įvairius žmogaus amžius, iš kurių jis išskiria tris: vaikų – iki 16 metų, vidutinį – tarp 16-70, ir senatvę – virš 70 metų.

Bendroji patologija. Sveikas organizmas buvo tada, kai buvo aiški sąmonė, gera jutimų organų funkcija, tolygus kūno skysčių pasiskirstymas ir kūno normali sandara bei būseną. Kūnas suserga tada, kai viena iš minėtų sąlygų pakinta kiekybės prasme. Dažniausiai dėl skysčių kiekio pokyčių arba jų sugedimo: tulžies, oro, gleivių, iš kurių oras, daugiausiai besirandantis apatiniuose žarnyno vietose, kur kaupiasi suvirškintas maistas, gleivės – viršutiniuose žarnyno segmentuose, kur kaupiasi nesuvirškinti, žali maisto produktai, kur virškinimas tik prasideda, o tulžis užima viduriniąją dalį ir užpildo kepenis ir blužnį, kurios reikalingos chilus nudažymui raudonai. Bet koks šių skysčių pakitimas sukelia skysčių sugedimą vienoje iš minėtų vietų. Tai pirmoji ligos stadija. Antroji stadija prasideda kada sugedę skysčiai sudirgina tas vietas, kuriose randasi esant nepalankioms sąlygom: tulžis sudirgsta esant sunkiam darbui, gausiam maistui, pykčiu, liūdesiu, išgąsčiu, badaujant. Gleivės sudirginamos tinginyse, apatija, ilgai miegant. Trečioji ligos stadija yra tada, kai skysčiai išsisklaido iš jiems įprastinių buvimo sąlygų ir patenka dėl minėtų sąlygų į kitas, jiems nebūdingas vietas. Ketvirtoji stadija – kada sutrinka organai dėl to, kad juose pasirodo tie skysčiai, kur jie paprastai nebūna. Penktoji stadija – kai pasireiškia aiškūs ir matomi pakitimai tiek kūno pokyčiuose, tiek jo funkcijos aiškiais sutrikimais. Susruta patologinius procesus aiškina išlikdamas visiškai ištikimas savo pastebėjimams, atsirandantiems kūno fiziologiniuose pokyčiuose. Kai sutrinka vienas ar visi kiti kūno elementai, pagal jų sutrinka pagrindinės kūną sudarančios materijos: chilus (limfa), kraujas, mėsa (raumenys), ląsteliena, kaulai, smegenys ir sėklos, o jų sutrikimai pasireiškia patologiniais pakitimais išskyrose: šlapimo, prakaito, išmatų, pieno ir mėnesinių kraujo. Limfos perteklius sukelia širdies drėgmės padidėjimą, kraujo – kraujagyslių ir akių bei galūnių pasrūvimą krauju, mėsos – padidėja išangės ir jos aplinkinių audinių, veido, lūpų ir lytinių organų apimtis ir kt. Kai padaugėja išskyrų, padidėja ir organai: išmatų padidėjimas sąlygoja pilvo padidėjimą ir skausmą, pieno – pieno liaukų bei paties pieno išsiskyrimo, prakaito – skausmas ir dvokiantis kvapas, niežulys ir šlapia oda. Šlapimo padaugėjimas pasireiškia jo nelaikymu ir skausmingu šlapinimusi, galiausiai, gausių mėnesinių išdavoje – apatinių pilvo dalių uždegimas.

Skausmas ir karštinė buvo laikomi visų susirgimų požymiais.

Ligų etiologiją, nagrinėtą aukščiau, Susruta suprato kaip penkių pagrindinių stichijų – žemės, ugnies, vandens, oro ir eterio- nenormalaus poveikio paseką. Tai buvo šių jėgų nenormalus pasiskirstymas gamtoje, skirtingose geografinėse vietose ir metų laikais, o taip pat tų jėgų poveikyje maiste ir gėrimuose, kurių sudėtyje jos randasi. Pagrindinės ligų priežastys buvo sunkiai virškinamas maistas, jo gausa, per didelis skysčių vartojimas, nesveikas vanduo

skirtinguose šaltiniuose, oras ir vėjai, slopinančiai veikiantys smegenis, nešvara ir netinkamas apsirengimas bei gyvenimo sąlygos. Ligų priežastis buvo ir nepakankamas ar pernelyg didelis fizinis judėjimas, dienos miegas, pernelyg didelis ir sunkus darbas arba užsiėmimas, didelis karštis ar šaltis. Kartais ligų priežastis būna dėl nuodėmių, buvusio gyvenimo specifikos.

Pagal etiologines priežastis Susruta ligas suskirsto:

1. Įgimtos ligos, arba ligos, susijusios su vaisingumo sutrikimais (nuo tėvo sėklos ir motinos mėnesinių sutrikimų bei pakitimų). Prie jų priskiriama hemorojus, džiova, virškinimo sutrikimai, epilepsija ir raupsai.
2. Gemalo ligos dėl motinos nepakankamo maitinimosi ir judėjimo nėštumo metu. Tai: įgimti sklaidos susirgimai ir trūkumai, įgimtas aklumas, kurčnebylumas, liliputija ir kt.
3. Dėl organizmo skysčių pakitimų: kūno formų pakitimai, skrandžio ir žarnų ligos, psichinės ligos.
4. Atsitiktinės ligos: apsinuodijimai, sužeidimai, chirurginės ligos.
5. Ligos dėl gamtos sąlygų pasikeitimų – karščio, šalčio, vėjo.
6. Ligos, kurias atsiunčia dievybės dėl nusidėjimų – Indros žaibas, demonų įtaka, kt. Taip pat užkrečiamieji raupsai, venerinės ligos ir kt., perduodamos per maistą, rūbus ir kt.
7. Temperamento ligos: idiosinkrazijos (padidintas jautrumas medžiagoms, maistui), kūno sandaros pokyčiai ir kt.

Iš viso to matome, kas Susruta skyrė dvi esmines etiologines ligas – tai natūralios ir demoniškosios. Pirmosios yra atsitiktinės (traumos, apsinuodijimai), kūno (įgimtos, atsirandančios dėl poveikio nuo gamtos jėgų ir stichijų), dvasinės (nuoskaudos, gedėjimo, melancholijos ir kt.) ir natūralios, kurios atsirandančios iš paties žmogaus vidinės bei išorinės veiklos – apetito, troškulio, miego ir mirties.

Susruda dar priskiria pirmines ligas, jų komplikacijas ir prodromines ligas, kurios pranašauja pastarųjų atsiradimą. Taip pat skiria ir vidaus bei išorės susirgimus.

Specialioji patologija

Susruta galvojo, jog oras organizme gali sukelti 80 įvairių susirgimų, iš kurių svarbiausi yra nervų sistemos pažeidimai (stabilgė, žandikaulio surakinimas- trismus, cholera ir raupsai). Tuo tarpu gleivės sukelia apie 20-tį. Šioje dalyje nagrinėjamos ligos, suskirstytos Susrutos į vietines ir bendrąsias. Bendroms ligoms yra priskiriama kintamoji ir silpnėjanti karštinės, bėrimus sukeliančios karštinės, prie kurių priskiriami raupai, dilgėlinė, rožė, karbunkulai ir raupsai (Kushta), kurių yra keletas išskirtinių formų. Toliau yra kraujavimai, reumatas, podagra, gelta, nervų ligos, skrofuliozė (TBC forma), viršsvoris, sulysimas ir cukrinis diabetas ((Madhu-meha). Prie vietinių ligų priskiriama 1) smegenų ligos – nuomaris (epilepsija), apopleksija, saulės smūgis, nualpimas, išprotėjimas, galvos skausmas, prosopalgia (veido skausmas – neuralgija), hemikranija (migrena), 2) ausų skausmai, 3) nosies (31 susirgimas), 4) akių (76 susirgimai), 6) burnos, 7) krūtinės ląstos: astma, kosulys, plaučių tuberkuliozė, žagsulys, širdies ligos, 8) pilvo ligos: vidurių užkietėjimas, cholera (Bisuche Sitanga), vėmimas, dizenterija, blužnies ir kepenų augliai, koprolitai ir bezoarai, ascitas, kolikos ir kirmėlės, 9) tiesiosios žarnos ligos: hemorojus, išangės susiaurėjimas, tiesiosios žarnos iškritimas (prolapsus), išangės opos, fistulės, 10) šlapimo organų ligos: šlapimo sudėties pakitimai,

šlapimo užsilaikymas, skausmas šlapinantis, akmenys, 11) lytinių organų ligos: gonorėja, opos, sifilinės kondilomos, ištinimai (bubonai)- visa tai buvo surišama su nešvariais lytiniais santykiais. Vietinių ligų sąrašą 12) užbaigia odos ligos ir uždegiminiai patinimai.

Diagnostikos (Nidana) pagrindą sudaro ligonio ištyrimas jutiminių organų pagalba, o gydytojas privalo atkreipti dėmesį į kūno temperatūrą, odos spalvą ir atspalvius, liežuvio apnašas, išmatas ir šlapimą, balso stiprumą ir kvėpavimo metu girdimus pašalinius garsus. Cukrus šlapime, apie kurį nėra visai net užsimenama graikų medicinoje, yra nustatomas ragaujant. Išklauses ligonio pasakojimą gydytojas susidaro vaizdą apie sveikatos ir ligos eigą, apie bendrą ligonio būklę. Įdomu tai, kad nei Susruta, nei Čaraka neužsimena apie pulsą, ir tik vėliau pradeda atkreipti į jį dėmesį. (Ibid.)

Prognozė sudaro gana turiningą indijos medicinos dalį, tačiau joje gausu vaikiškų prietarų. Pavyzdžiui, visada galima tikėtis geros ligos baigties, jei ligonio siūstas pakviesti gydytoją asmuo pamato gydytoją, kurio veidas buvo nusuktas į rytus o atvykęs laiko asotį su vandeniu ir lietsargį. Toliau, jei kelyje pas ligonį buvo sutikta moteris su sūnumi, arba sutikta brangakmeniais pasipuošusi jauna mergina, pamatoma didelė ugnis, bėgantis arklys, povas, žąsis, asilas ir t.t., taip pat buvo sutiktas braminas iš kairės ir šakalas iš dešinės – visa tai turėjo byloti apie teigiamą ligos tėkmę ir kt. (Ibid.)

Aštuonios ypatingai sunkios ligos formos, kaip nervinės (stabas, paralyžius), gonorėja (spermatorėja), raupsai, išangės fistulė, hemorojus, šlapimo akmenys, neteisinga vaisiaus padėtis ir pilvo vandenė buvo laikomi sunkiai pagydomais susirgimais. (Wise). Sudėtinės ligos (daug simptomų turinčios? S.Š.) yra sunkiau išgydomos, nei paprastos. Jei ligonis vaistus gerdavo be jokio šleikštulio, jei jo balsas nebūdavo pakitęs, jei maistas greičiau atvėsdavo nei karštas kūnas, jei rankos ir kojos nenugeibdavo, jei kvėpavimas lygus laisvas, jei ligonis iš miego atbusdavo nesusijaudinęs, jei išskyros būdavo normalios ir kt. – visa tai buvo geras ženklas, kad jis išgis. Visi kiti, priešingi minėtiems simptomai, kaip blogas virškinimas, išskyros, galvos skausmas, akių paraudimas, išplonėjęs silpnas balsas, kirmėlių atsiradimas žaizdose ir opose – liudijo apie blogą ligos baigtį.

Bloga baigtimi buvo laikoma, jei odos dalis staiga patamsėdavo ir pajuosdavo, jei kraujas įgaudavo kitokį atspalvį, jeigu pulsas stipriai kisdavo, jei „ilga tapdavo trumpa“ arba atvirkščiai, jei tai, kas turi likti atsiskirdavo, o kas turi atsiskirti – ikdavo, jei karštas tapdavo šaltu – visa tai buvo laikoma blogaisiais simptomais. Bloga eiga ir baigtis buvo išvelgiama, jei ligonis į dievą, artimuosius ir braminus žiūrėdavo kaip į priešus. Braminų ir valdovų ligos buvo pačios iš savęs išgydomos, tačiau tapdavo nepagydomomis, jei patys ligoniai deramai nesigydydavo, arba jei jiems negalima būdavo pritaikyti herojinio gydymo – kraujo nuleidimo. Tas pats galiojo ir moterims, nusilpusiems, neturtingiems, kvailiams ir šykštiesiems. (Haeser I, 21).

Terapijos (Chikitsasthana) esmė buvo ligos arba išgydymo, arba neišgydymo galimybė. Jei buvo numatoma pastaroji, ligonį buvo atsisakoma gydyti ir tada jam būdavo rekomenduojama „eiti siauru taku iki nematomo šiaurės-rytų iškyšulio, maitintis tik oru ir gerti vandenį tol, kol nukris jo žemiškasis apvalkalas ir siela susijungs su Brama“ (Manu dėsnis, Haeser I, 22). Jei liga yra išgydoma, tada vadovaujamosi pačios ligos eiga, metų laiku, amžiumi (kai vaikystėje vyrauja gleivės, o vyresniame amžiuje tulžis, senatvėje – oru), kūno forma (tuklus ar liesas), temperamentu, jėgomis, protu (kvailiai buvo lengviau išgydomi, nes tiksliau vykdo gydymo sąlygas), gamta ir geografine padėtimi. Sutrikimai, atsiradę dėl elementarių

medžiagų disharmonijos, dvasia (kaip dalis pasaulio dvasios) stengiasi vėl sudaryti pusiausvyrą. Dėl to visas gydymas turi padėti dvasiai tą pusiausvyrą pasiekti. Aplamai indų gydymo menas turi taisyklę, kuri remiasi jų požiūriu į sveikatą ir ligą. Kadangi sveikata yra elementarių medžiagų sąveikos harmonija pačiame kūne, tai šių medžiagų perteklius ar trūkumas ir sukelia skysčių pakitimus, nes juos ir sudaro tos elementariosios medžiagos, o pastarųjų pakitimai sukelia atitinkamas ligas. Taigi, ir gydymas turi padaryti taip, kad būtų išlyginta pusiausvyra tarp elementų, o tam Susruta pirmiausiai taikė dietą, vaistines medžiagas, kurios turėjo pašalinti iš kūno blogas sultis, naudojant vėmimą, laisvinančias ir švarinančias organizmą medžiagas iš vidaus. Taip pat buvo naudojami aliejai, prakaitą varantys preparatai, vonios – kad būtų išvalytos kūno paviršiuje esančios nešvarios medžiagos, galiausiai ir ugnis, bei priemonės kūno dalims pašalinti (pjaunantys ir šveičiantys instrumentai). (Wise, II, 50).

Vaistai buvo skirstomi į sudirginančius ir atšaldančius, parenkami pagal pačios ligos charakterį. (Ibid.49).

Gydytojas turėjo stengtis padėti gamtos jėgoms išsiveržti iš sergančiojo kūno sugedusioms sultims, ir dėl to jis turėtų skirti vaistus, kada sugedusios sultys jau yra visiškai nebetinkamos, taip vadinamosiose kritiškosiose dienų ir metų laikų stadijose, kai tam ateina optimaliausias laikas. Vėmimą sukeliančias medžiagas buvo skatinama vartoti kas dvi savaites, laisvinančiuosius – kas mėnesį, o kraują nuleisti du kartus per metus keičiantis sezonams. (ibid.49).

Specialiosios terapijos yra daugiausia, jai skirta labai platus ir detalus išdėstymas. Dėl to pateiksime tik kai kurias detales.

Choleros („Bisuche sitanga“) gydymui pradžioje buvo taikoma vimdomieji, po to prideginančios medžiagos ant abiejų čiurnos vidinių kulkšnių, kūno sušildymas. Šalia to Susruta skiria latekso su surišančiomis medžiagomis ir akmens druską nedideliais kiekiais su šiltu vandeniu, o Čaraka dar pridėdavo baltuosius pipirus su opijumi. Cukrinį šlapinimąsi (madhu-meha) (Kovnerio laikais cukrinio diabeto etiologija dar nebuvo žinoma, S.Š.) Susruta laiko nepagydomu, bet skiria augalines medžiagas, rekomenduoja smalas (Bitumen), kurios taip pat naudojamos prieš geltas, tuberkuliozę, akmenligę ir raupsus, o pastarajai skirdavo didžiulį kiekį vaisių tiek vidun, tiek išoriškai. Žarnų nepraeinamumui ir žarnyno viduje susidariusiems akmenims ir bezoarams, ypatingiems atvejams buvo taikoma pilvo ir žarnų perpjovimas. Venerinių ligų uždegiminėms formoms buvo taikoma siurbelės, vietiskai pridedami vario ir geležies sulfatai, akmens druska, baltuoju ir raudonuoju arsenu, gydymas badu, esant bubonams (kirkšnies išburkusiems limfmazgiams, S.Š.) taikoma karšti kompresai ir atvėrimai lancetais. Tas pats buvo gydoma ir maldomis. Fimozės ir parafimozės gydymas buvo gydomos kompresais, įkišami mediniai ir elastiniai kateteriai, gonorėjai taikomi surišantys kompresai. Impotencija gydoma paruošiant preparatus iš gyvulių sėklidžių, ypač iš krokodilų, vėžlių, preparatus iš vėžių, fikuso medžio žievės nuovirus, šalia visko buvo taikoma maistinga ir atstatanti jėgas mityba.

Galima taip pat daryti prielaidą, jog indams buvo žinoma karvių raupų skiepai prieš tuos pačius raupus.

Sateya Gratha knygoje, kuri priskiriama Dhanvantari, parašyta: „paimk lancetu raupų medžiagos nuo karvės tešmens arba jau operuoto žmogaus, tarp alkūnės ir žasto sąnario,

padaryk įplovimą kitam žmogui iki kraujo, ir kada pūliai pateks į kraujo apytaką, pasirodys karščiavimas“. Tuo tarpu Susruta apie tai neužsimena. (G. A. Lietard, 47).

Farmakologija. Materia medica yra labai turtinga ir užima visas įmanomas medžiagas turtingoje indų gamtoje. Pati žymiausia ir ryškiausia gydymo priemonė yra vanduo, ypatingai Gango.

Gyvūnų karalystės medžiagų tarpe svarbiausios yra 1) oda, nagai ir plaukai, naudojami smilkalams ir gydant karštines; 2) kraujas, kai netenkama kraujo; 3) mėsa, kartu su aliejiniais priedais bei augalais, kai yra išsekimas, tuberkuliozė ir nervinės ligos; 4) kaulai, naudojami jų pelenų forma, kartu su augaliniais vaistais gydant vaikų ligas, nervų ligas ir naudojant smilkalams; 5) aliejus ir riebalai, gana daug jų įvairių formų gydant įtrynimais, o taip pat ir vidun, pavyzdžiui, karvės sviestas gydant tuberkuliozę, taip pat kaip „ambrozija“ iš žmogaus pieno; 6) smegenys įtrynimams ir vidun, esant išsekimui; 7) tulžis, kuri buvo laikoma stimuliuojančiu vaistu ir naudojama esant kartinėms bei ja buvo gydomos akys; 8) pienas naudojamas kaip pagrindinė maitinimo priemonė, kartu su kitomis medžiagomis pavirinus buvo naudojama vaikų ir nervinėms ligoms, o kartu su sviestu buvo naudojamos trynimams. Pienas buvo naudojamas ir ožkų, buivolų, dramblio, avių, kupranugarių, arklių, taip pat ir jų limfa bei serumas; 9) šlapimas naudojamas kaip lengvas laisvinantis, sergant gleivių ir oro medžiagų sutrikimui, esant kirmėlėms ir apsinuodijus, raupsams, vandenei, geltai ir dispepsijai; 10) išmatos, ypač karvių, išoriškai naudojamos esant odos uždegimams, vidun kartu su kitomis medžiagomis; 11) varis, kiaušiniai, ispaniška arba uosio musė, siurbėlės. (Wise, I, 208-209).

Mineralinės medžiagos indų medicinoje ir apšlamiai chemijoje buvo plačiai naudojami ir apie jas buvo surinkta nemažai žinių. Buvo žinomos ir naudojamos: salietra, valgomoji druska, jūros (juodoji) druska, siera, amoniakas, boraksas. Brangieji akmenys buvo naudojami papuošalams ir naudojami kaip „tonizatoriai“. Žinomos buvo keturios deimanto atmainos: baltas, geltonas, raudonas ir juodas, kurios buvo duodamos vartoti su moliu arba karvės mėšlu ir arklių šlapimu. Toliau žinomi buvo perlai, koralai, kt., naudojami su citrinų sultimis. Buvo žinomi metalai – gyvsidabris, randamas grynas Nepale arba minerale cinoberyje Tibete. Buvo išskiriama amalgamuojant su stibiu, alavu, arsenu, taip pat sublimuojant. Taip buvo gaunamas juodas, baltas, geltonas ir raudonas gyvsidabris. Jis turėjo ypatingai didelę reikšmę:

„Gydytojas, susipažinęs su šaknų ir augalų gydomosiomis savybėmis – žmogus; žinantis peilio ir ugnies savybes – demonas (Asur). Mokantis maldos jėgą – pranašas, žinantis ir mokantis gyvsidabrio savybes – dievas“ (Wise, I,75).

Auksas buvo laikomas didžiausia stiprinančia medžiaga. Jis buvo išploninamas į ploną foliją, kaitinamas, po to 6-7 kartus įkaitintas aušinamas svieste, piene ir kituose skysčiuose. Taip pat vaistams buvo ruošiamas sidabras, varis ir geležis. Panašiai vartojamas ir švinas, alavas, cinkas, stibio sulfidas ir geltonasis sieros ir baltasis rūgštinis arsenas. Buvo naudojamos mažos dozės gydyti raupsus, manijas ir kt.

Augalų pasaulio karalystės vaistų indai turėjo didelę gausybę, ir čia vaistų tarpe nėra nė vieno, kilusio iš Europos. Susrutos aprašymuose yra 760 vaistų iš augalų, kuriuos surenka ir paruošia patys gydytojai atitinkamai juos rinkdami pagal palankiausią kalendorių, kalbėdami nustatytas maldas, kreipdami dėmesį į dirvožemį, kuris neturi būti sausas, smėlėtas, grumstėtas bei akmenuotas, nei druskingas.

Dirvožemis privalo būti minkštas, sodrus, drėgnas juodžemis, turėti gelsvą arba raudoną atspalvį, netoli vandens ir vešliai lapojančių medžių kaimynystėje. Augalų spalva priklausė nuo saulės ir mėnulio spindulių. Geriausi augalai buvo laikomi iš Himalajų. (Wise, I, 83,236). Ieškant augalų reikia daug keliauti kalnais ir miškais, mokytis iš piemenų ir medžiotojų, geriausiai iš neturtingų braminų. Vaistų gamyba yra grynai gydytojų reikalas, o vaistai pagaminti ne gydytojų ir net braminų buvo laikomi neveiksmingais. Jie taip pat tampa neveiksmingi, jei prie jų prisiliečia serganti arba menstruojanti moteris. Vaistai buvo vartojami šviežių sulčių pavidalu arba su saldumynais (sirupais).

Labai detalai yra išdėstytos vaistų vartojimo taisyklės, priklausomai nuo amžiaus, lyties ir ligonio jėgų stovio, o priklausomai nuo ligos, kreipiamas dėmesys į metų laiką, oro sąlygas ir t.t.

Vaistų klasifikacija. Susruta suskirto vaistus į dvi klases: stiprinantys ir stimuliuojantys. Prie jų priskiriami ir laisvinantys bei vimdantys, kurie skatina pasišalinti iš organizmo sugedusius syvus. Antrai klasei priklauso vaistai, raminantys ir mažinantys sugedusių syvų dirginimą organizmui ir padedantys juos sureguliuoti.

39 vaistai iš jų naudojami ligoms, sukeltoms oro, 23 vaistai – sukeltoms ligoms dėl gleivių sutrikimų, bei 20 vaistų tulžies ligoms gydyti. Pagal savo poveikį visi vaistai buvo skirstomi į :1) prakaitą varančius – tai karštos vonios, kompresai, nuovirai ir kt; 2) vimdomieji, iš kurių geriausi buvo laikomi Spermacece hispida – magnolijų šeimos augalas; 3) laisvinantieji – Convolvulus turpetum, Symplocos racemosa (magnolijų klasės) žievė, ricinos aliejus, Myrrhobalanea (kaukazo slyva); 4) pastos iš laisvinančių medžiagų; 5) klizmos (enemos) viduriams ir vidaus organams sergant; joms buvo naudojamos sveikų kiaulių ir buivolų šlapimo pūslės, rečiau iš kailio padaryto maišelio su auksiniu ar sidabrinu skirtingo dydžio antgaliu. Panašiu instrumentu naudojosi ir tada, kai reikėjo praplauti šlapimo pūslę; 6) čiaudulį sukeliančios medžiagos (Errhina) buvo: a) miltelinės medžiagos, įtraukiamos nosin vamzdeliu; b) dūmai iš degančios smalos; c) pastos iš juodojo pipiro ir Aguru medžio; d) dūmai degant plaukams, plunksnoms ir kt. kad būtų iššauktas vėmimas. Čiaudulį sukeliančių medžiagų negalima buvo skirti esant kosuliui su krauju, savaiminiam sėklos ištekėjimui, apsinuodijus, susižeidus ar esant geltoms. 7) skalavimo skysčiai iš įvairių nuovirų, rūgščių vaisių sunkos, juodojo ir ilgojo pipiro su aliejumi, actu, vynu, karvės šlapimu, druska arba medumi. 8) Emmenagoga (kraujavimą iš gimdos skatinantys) : actas, rūgštys, karvės šlapimas, surūgęs pienas arba vynas. 9) šlapimą varantys iš nuovirų ir miltelių (čia konkrečių preparatų neaptikome). 10) Gimdymą stimuliuojantys preparatai nežinomi, tačiau šiam reikalui buvo taikomi specialūs rankų pratimai. 11) seilėtekį skatinantys vaistai nebuvo naudojami iki penkerių metų amžiaus, o pagrindiniai naudojami kalomelis ir stibis, juodasis pipiras, akmenų druska, rūgštūs vaisiai, džiovintas imbieras. 12) Stimuliantai būdavo naudojami vietškai pastų pavidalu ir bendri kaip carminativa (meteorizmą skatinantys) iš įvairių medžiagų. 13) Didelis kiekis surišančių medžiagų (adstringentia), naudojamų kraujuojant iš virškinamojo trakto, opoms, kraujavimams. Naudojama ir nuo kirmėlių „Biringa Viranga“ (Embelia Ribes- netikrieji juodieji pipirai, baltažiedės embelijos). 14) Alterantia – keičiančios stovį, būklę medžiagos, naudojamos tik suaugusiems ir skirstomos: a) sukeliančios malonius jausmus – šaltas vanduo, pienas, varis; b) atmintį gerinantys ir gyvenimą prailginantys: vaistai su cukrumi, Hydrocotyle asiatica (azijinė centelė) sultys, kurias reikia naudoti nepertraukiamai 6 mėnesius, kartu

naudojant pieną, ryžius, cukrų ir kasdien maudytis šaltoje vonioje vakare. Toks pat būdas taikomas gydant raupsus ir vandene. c) jaunystę prailginantys: šaltas vanduo, varis, aliejus ir įvairūs vaistai, apsaugantys nuo plaukų žilimo ir plaukų išslinkimo. d) vaistai, sukelianys fiziologinį pasitenkinimą : sotumą, troškulį, ir kt. 15) stiprinantys (tonica) vaistai turėjo taip pat svarbų vaidmenį ir buvo panašiai naudojami kaip ir prieš tai įvardinti. Pati veiksmingiausia priemonė buvo laikoma čia Soma, tarnaujanti ilgametystei. Čia priskiriama ir ištisa eilė afrodisinių preparatų – aphrodisiaca. Jiems yra priskiriamos dietinio maisto rūšys, gyvulinis maistas, vynas, betelio riešutai, mėnulio pilnatis, jaunų moterų draugija, meilės dainos, šviesios naktys, nuostabūs sodai, gamtos vaizdai, gėlių girliandos aplink kaklą, aromatinės medžiagos. Rekomenduoti Vidara (Flacourtia catafracta- indiškoji kavos slyva) milteliai, Amalaka (Phyllanthus Emblica – indiškasis, arba agrastinis lapainis) su cukrumi, medumi, pienu ir Atmagupta (Carpopogon pruriens- pupelės formos) sėklomis. 16) Riebalinės medžiagos, riebalai, sviestinės medžiagos – gyvulinės ir augalinės buvo naudojamos vidun ir išoriškai: laisvinančios, plaunančios, čiaudulį sukeliančios, kaip maistas prie silpnumo, blogos atminties, apsinuodijimams. 17) Vėsinančios (Refrigerantia) vidiniai ir išoriniai, naudojami antpilai, susilpninti gyvybinei energijai. 18) narkotinės medžiagos – indiškiosios kanapės sultys (hašišas), opijus, Datura (durnaropė), Amrita (Aconitum ferox- kurpelė, turinti narkotinių savybių), Nerium odorum- kvapnūs oleandras – karabira šaknis, Cocculus indicus, Strichnos s., „Dhumrapatra“ – tai ne kas kitas kaip tabakas, atrastas Meksikos provincijoje 1520 metais. 19) Cheminės medžiagos – šarmai, rūgštys, smėlis, medžiagos, kurios naudojamos taip pat įvairiose formose.

Vaistų naudojimas buvo atsakingas aktas, Wise cituoja Susrutos posakį: „nemokšos rankose kiekvienas vaistas panašus į peilį, ugnį ... o mokytų žmonių rankose jis yra panašus į „nemirtingumo gėrimą“.

Toksikologija (Kalpasthana). Gydytojas privalėjo žinoti visus nuodus ir mokėti taikyti jiems priešnuodžius, nes „radžos priešai, piktos moterys ir nedėkingi tarnai kartais nuodija maistą“. Metakshara knygoje pateikiami nurodymai, kaip atpažinti nuodus ir juos naudoti besiruošiančius žmones. Visiems nuodams yra būdingi bruožai: sukelia sausumą, karštinę ir jaudulį, jų ardantis veikimas greitai pasklinda po visą kūną. Gyvulinės, augalinės ir mineralinės kilmės nuodams išskiriami šie veikimo periodai: 1) liežuvio patamsėjimas ir sustingimas, nualpimas, apsinkintas kvėpavimas, 2) drebulys, prakaitavimas, karštis ir skausmas skrandyje, 3) stiprus skrandžio skausmas, akių paburkimas ir pageltimas, viso pilvo skausmas, žagsėjimas, vėmimas, žarnų gurgimas, 4) galvos skausmas, 5) seilėtekis, odos spalvos pakitimas, sąnarių ir pilvo skausmas, 6) jutimo sutrikimas ir vidurių paleidimas, 7) sustingimas ir mirtis. Priešnuodžiams naudojama: pirmame periode šaltas vanduo, antrame – vimdomieji su augalinės kilmės nuovirais, medumi, sviestu, o po to vidurius liuosuojantys, trečiame periode – čiaudulį sukeliančios ir Collyria (skystas apiplovimas naudojamas skystis, ypač akių praplovimui, naudotas antikoje), vėliau lydytas sviestas, varis, saldymedžio arba imbiero tirpalas ir surišantys prieš dizenteriją, taip pat visais atvejais taikomas priešūždegiminis gydymas, šaltas vanduo bei įvairūs augalų nuovirai.

Gyvuliniai nuodai. Susruta išskiria 80 nuodingųjų gyvačių, kurių rūgštiniai ir deginantys nuodai randasi jų dantyse, ir yra skirstomi į penkias klases pagal tai, kaip veikia riebalinį

audinį, vidurius, kaulus, smegenis ir sėklą (veikiantys pastarąją yra mirtini). Įkandimų gydymas pirmiausia pradamas nuo galūnės perrišimo drabužio skiaute ar kuo kitu virš įkandimo. Jei to negalima padaryti, tokią vietą reikia išpjauti ir gausiai praplauti ir išvalyti, ant žaizdų uždėti taures, padarytas iš rago ir prideginimu ugnimi. Susruta taip pat rekomenduoja žaizdą iščiulpti, tik tarp lūpų ir žaizdos uždėti gabalėlį pūslės. Rekomenduojama grojanti muzika ir maldos. Bet mokslininkui be šių priemonių reikia panaudoti ir priešnuodžius. Tikrieji priešnuodžiai – „Agada“ prieš gyvulinius nuodus Susruta įvardina *Convolvulus turpethum*, *Aconitum ferox*, *Basica latifolia* ir kt. Kvapioji ferula (*Assa foetida*) ir didysis citrinos medis Susrutos buvo laikoma universalia antidotine medžiaga kartu sumaišyta su druskomis, pipiru, imbieru – tai medžiagos prieš visų rūšių nuodus. Susruta taip pat gana tiksliai aprašo ir gyvulių apsinuodijimų simptomatiką bei diagnostiką. Jis rašo apie hidrofobiją (vandens baime) būdingą įkandus ir užsikrėtus nuo pasiutusiu šunų, šakalų, lapių, vilkų, meškų ir tigrų – aprašymai nesiskiria nuo dabartinių ligų aprašymų. Hidrofobijos gydymas buvo pradamas atliekant įkastos vietos skarifikaciją, šios vietos kraujo išspaudimo ir gausaus praplovimo bei prideginimo, naudojant karštą alyvą, o po to žaizda perrišama su įvairiomis medžiagomis – priešnuodžiais, vidun duodamas *Calotropis gigantea* (liet. Pienuolė) ir kt. Gydant tokį ligonį patalpa turėjo būti vėsi, joje neturėjo būti vandens, po gydymo buvo taikomos vonios. Toks pat tikslus nurodomas gydymas ir tiems, kuriuos įkando nuodingi vorai ar kiti nuodingi vabzdžiai, skorpionai, varlės, driežai ir žuvys. Taip pat randame ir apie „nuodingas merginas“, kurios apnuodija meilužį savo kvėpavimu. (Hasser, I, 28).

Nuodų panaudojimas vaistams. Čia yra priskiriama visa eilė nuodingų augalų ir jų dalių – opijaus ir visos eilės kitų, kurie buvo verdami su pienu arba karvės mėšlo užpilu, o naudojami buvo kaip narkotinės arba stimuliuojančios medžiagos. Buvo naudojama džiovinta žuvų, ožkų, buivolų, laukinių kiaulių, povų tulžis buvo laikoma stimuliuojančia medžiaga. *Nux vomica* (*strichninas*) buvo taikomas raupsų gydymui į vidų, smalos išoriškai gydant reumatą, epilepsiją, isteriką ir paralyžių. Nuodai buvo skiriami į vidų tokia tvarka: pirmą dieną garstyčios grūdo dydžio dozė, kasdien didinant po tokią pat dozę iki septynių dienų. Po to dozė palaipsniui mažinama tokia pačia tvarka iki kitų septynių dienų. Trečią savaitę skiriama dozė jau buvo miežio grūdo dydžio, palaipsniui po vieną didinant iki keturių dienų. Po to keturias dienas dozė buvo atitinkamai mažinama. Visi tokie vaistai buvo duodami kartu su pienu. Ligoniams, turintiems didelį temperamentą ir tulžies ligoms esant minėtas gydymas buvo netaikomas. Taip pat jis nebuvo skiriamas eunuchams ir tiems, kurie skrepliuodavo su kraujo priemaiša, turintiems gerą apetitą, troškulį, esant nuovargiui, negalima buvo gydyti radžos namuose, kada ligonis pykosi su šeimos nariais. Mineraliniai nuodai – selenas, auripigmentas (*arseno sulfidas*), vario sulfatas buvo naudojami ištirpinti mažomis dozėmis prie įvairių ligų. Nebuvo galima gydyti nuodingaisiais preparatais jaunesnių nei dešimties, ir vyresnių, nei aštuoniasdešimties metų ligoniams. O tiems, kam tokie vaistai buvo skiriami, turėjo jų nebijoti vartoti. (Wise, I, 272-291).

Higiena (Pathapathya). Ji sudaro vieną pačių svarbiausių indų medicinos skyrių ir įėjo net į įstatymų knygą *Manu*. Klimato ir metų laikų kaita ir jų įtaka sveikatai yra išdėstoma labai tiksliai ir detalai. Klimatą indai skirsto į drėgnąjį, karštą ir mišrų arba vidutinį. Pastarasis buvo laikomas pats sveikiausias ir naudingiausias ilgam gyvenimui, nes tokiame klimato nusistovi

oras, tulžis ir gleivės, kurios ir nulemia ligų priežastis. Labai detalai yra išdėstoma metų laikų įtaka sveikatai. Viso išskiriama šeši metų laikai, kiekvienam jų skiriama po du mėnesius: ramos mėnesiai – sausis ir vasaris, pavasaris – kovas ir balandis, vasara- gegužė ir birželis, lietaus mėnesiai- liepa ir rugpjūtis, rudenio – rugsėjis ir spalvis, ir žiema – lapkritis ir gruodis. Iš organinių skysčių oro padaugėja vasarą, vyrauja per lietaus mėnesius ir sumažėja rudenį. Tulžies padaugėja lietaus mėnesiais, vyrauja rudenį ir mažėja per ramos ir žiemos mėnesius.

Popietinis miegas sumažina oro ir tulžies kiekį, padidina gleivių kiekį ir karštį. Tulžies sumažinimui rekomenduojamas miegas, oro sumažinimui – mankšta, sumažinti gleivių – vėmimas, karštinei – badavimas.

Kūno grožiui ir sveikatai indai skyrė nemažai dėmesio. Kad išsaugotų grožį buvo keliamas iki patekiant saulei, buvo valomi dantys šepetėliais ir milteliais, nuo dešimties metų buvo apšluostomas kūnas, maudomasi, dėvimas švarus drabužis, nešiojamas lietsargis, vėdinamos ir tvarkomos gyvenamosios patalpos, kerpami plaukai ir barzdos, kerpami nagai. Po pietų nemiegama, daromi gimnastikos pratimai, sveikas maistas ir gėrimai.

Bendrosios taisyklės: išsaugoti ir palaikyti sveikatą buvo būtina naudoti šviežią mėsą, šviežiai virtus ryžius, pieną, šviežiai pagamintą sviestą, miegas su jauna moterimi, maudymasis šiltame vandenyje. Pagal Manu taisyklės kūnas išsivalo vandenių, siela – gimimu, dvasia – teologija ir dorumu, o protas žiniomis (Manu, V d., sect. 109). Maisto ir gėrimų paruošimas, virimas, serviravimas, gastronomija, kosmetika, mankšta ir poilsis, padorus elgesys – visa tai labai detalai yra ir išdėstoma. Tačiau ypatingai detalai yra išdėstoma poravimosi aktas: sujaučiančios priemonės eliksyrų, vandens, pieno pagalba, o taip pat ir kaip prailginti gyvenimą visomis tomis priemonėmis, kad amžius pasiektų 500 ar net 1000 metų (Hesser, I, 20).

Susruta suskirsto maistą pagal ryžių ir rugių rūšis, taip pat pagal vaisių, mėsos, sviesto, gėlių, žolių, druskos rūšis, o gėrimus pagal vandenį ir skirtingus alkoholinius gėrimus.

Per pirmuosius žmogaus metus maistas turi būti tik pienas, iki trijų metų- pienas ir ryžiai, iki 15 metų – tik ryžiai. Tik nuo 15 metų amžiaus leidžiama vartoti mišrų maistą. Mėsos naudojimas maistui buvo gan griežtai ribojamas dėl religinių sumetimų – dėl sielos persikūnijimo į gyvūnus. Sveikos gyvenamosios ir geros sveikatos bei ilgaamžiškumo požymiai buvo šie: gili bamba, tankūs plaukai, didelės ausys, greitas odos išsausėjimas po vandens vonių ir aliejų, išvystyti jausmai (Wise, II,27). Geriausi būdai sveikatai išsaugoti buvo: kas savaitę išsivemtį, panaudojant vimdomuosius, išsivalyti žarnyną kartą per mėnesį, du kartus, keičiantis metams, nuleisti kraują (Wise, II, 48). Maistas turi keistis keičiantis metų laikams. Lietaus periodu – lengvai virtas maistas su kartumynais, gėrimui – virintas vanduo su nedideliu ištirpintu medaus kiekiu, rudenį – kartūs ir saldūs patiekalai, žiemą – gyvulinės kilmės ir riebalų turintys produktai, pavasarį – rūgštūs, saldūs ir sūdyti produktai su mėsa, o karštu periodu – atvėsinti vaisiai ir šerbetai, ryžiai, miežiai ir augaliniai produktai. Negaluoju dėl oro, tulžies ir gleivių sutrikimų rekomenduojama vartoti paukštieną, ypač balandžių ir kurapkų mėsą. Gėrimams naudojama be vandens dar ir priedo cukraus, pipirų ir kitų vaistinių augalų vandens papildai. Pipirai, imbieras, kardamonas, karis, sandalo medis, garstyčios, anyžius, gvazdikėliai buvo naudojami esant virškinimo sutrikimams.

Chirurgija (Sutrasthana).

Ji užima pirmąją Susrutos Ajurvedos vietą ir jos ištakos yra pačioje giliojoje senovėje, pačiose didžiosiose kautynėse tarp dievų Asuras ir Devatas, o jose chirargai yra patys dangaus gydytojai- dievai, dvyniai Asvinai, išgydę Iagya žaizdą (ten pat, p.323).

Nuo to laiko, menas valdyti peilį, gydyti opas, atstatyti išnirimus ir lūžusius kaulus ir panaudoti „escharotica“ (naudoti deginančius, koaguliuojančius preparatus), Brama pripažino svarbiausia medicinos šaka, kurią Dievybė perdavė žmonių giminei. Nuo to ir Susruta laiko chirurgiją „pirmąją ir geriausiąją medicinos mokslo šaka, brangiausia dangaus kūrinija, pripažinimo ir šlovės šaltiniu“ (ten pat, p.324). Susruta taip pat sako, kad chirurgija nuo seno yra užsitarnavusi didelę šlovę. Iš chirurgo, jo paties žodžiais, pirmiausiai reikalaujama anatomijos žinių ir to, kaip anatomijos dalys išsidėstę tarpusavyje (ten pat, p.325).

Nagrinėdamas paviršiaus chirurgines ligas, Susruta pirmiausiai išskiria uždegimą (Vrana), kuris, jo nuomone, būna dėl dviejų priežasčių: 1) dėl išorinių, atsitiktinių veiksnių, pažeidimų ir kt. ir 2) dėl vidinių priežasčių, būtent, dėl organinių skysčių sutrikimo (oro, tulžies, gleivių ir kraujo)(ten pat, p.325,326).

Prie atsitiktinių pažeidimų priklauso: 1) sumušimai, 2) žaizdos, kurios skirstomos pagal „senus skirstymus“ – pjautines, durtines, kirstines, kiaurines, bukas ir kt. (Ayurveda, II, 19, Wise I, 374).

Galvos, veido žaizdos sujungiamos siūlėmis ištisine arba paviene siūle, taip pat ir gerklų, po kurių ligonis kai valgo turi gulėti. Dubens, krūtinės, nugaros žaizdos laikomos nepagydomomis. Kraujavimo stabdymui naudojamas šaltis, karštas vanduo, pelenai ir spaudžiantis tvarstis. Žaizdų rišimui buvo naudojamos lininės, vilnonės ir šilko medžiagos, prisotintos karvės pieno sviestu (ghee), ir taip pat siūlais, siūlais iš palmės žievės, bintų, odos, medžio žievės ir kt. Siūlėms naudota lininiai, arklio ašutai, sausgysliniai siūlai.

Apskritai kalbant, indusų karo chirurgija pasiekė aukštą lygį. Buvo gana nuodugnai aprašyta apie į kūną patenkančias, kartais mažas strėlių antgalių metalines daleles iš aukso, sidabro, vario, geležies, alavo, švino, rago ir kt. nustatymo metodika ir būdai. Pagal „strėlės“ formas ir medžiagas jos taip pat buvo atskirai suskirstytos ir jomis pačiomis, strėlėmis, vadintos visos į kūną patenkančios medžiagos (spicula). Taigi, visi svetimkūniai – nagai, dantys, plaukai, net ir iščiose naujagimis, Susrutos buvo vadinami „strėlėmis“ (svetimkūniais, S.Š.) (Ayurveda, II, 61). Taigi, „strėlių“ pašalinimas galimas natūraliai – vėmimu, kosuliu, išpūliavimu, o taip pat ir instrumentų pagalba. Kartais, kai jos yra giliai įstrigusios organizme, gali prireikti ypatingų gydytojo pastangų, kartais keleto asmenų ligoniui prilaikyti, jėgai panaudoti prilenktą medį ir jį atleidžiant, kartais ir vieno ar kelių arklių strėlei ištraukti (?), o dar kitai atvejais ir panaudoti magnetą (Ayurveda, I, I, p.17).

3) Lūžimai po nukritimo, stiprių raumenų susitraukimo Susrutos skirstomi į 12 priežasčių. Lūžimams atpažinti tarnauja: lūžgalių krepitacija, nenormalus galūnės paslankumas ir skausmas. Gydymui reikalinga lūžgalių atstatymas ištempiant, kartais panaudojant ir tam tikrus išorinius įrengimus. Toliau galūnė tvirtinama tvarčiais, kurie prilaiko galūnę toje pozicijoje po lūžgalių atstatymo, naudojamos iš bambuko pagamintos šynos (itvarai, S.Š.), kuriuos reikia kas savaitę pervynioti iš naujo, o esant karštam orui – kas tris dienas; virš tvarščių buvo uždedami šalti žolių nuovirai (Wise, p.392). Pavojingesni buvo laikomi daugybiniai ir daugiafragmentiniai, kaukolės, dubens, arti sąnarių, vyresnių amžiumi, besikomplikuojantys opomis ir raupsais lūžimai (Ibid. 393). Išnirimai, kurie buvo suskirstyti į

šešis tipus, pradžioj buvo gydomi įtrinant galūnę šiltu aliejumi, o po to buvo atstatomi į anatomicinę padėtį. Sumušimai ir patempimai gydomi šaltais kompresais ir pleistrais (Ibid. p.393-395).

Nudegimai buvo skirstomi į keturias stadijas: 1) be odos spalvos pakitimų, 2) kada atsiranda pūslės, 3) kai atsiranda tamsios, neskausmingos masės ir šašai ir 4) kai yra visiškas audinių suirimas. Visoms stadijoms atskirai buvo taikomas ir atitinkamas gydymas. Prie nudegimų buvo priskiriama ir žaibo sukelti pakenkimai, kurie buvo gydomi įtrinant aliejais (Ibid. p.396-397).

Chirurginiams uždegimams, kurių priežastis Susruta laiko vienu ar kelių skysčių sutrikimais (oro, tulžies, gleivių ir kraujo), taip pat ir skirtingais auglių pasireiškimais. Šių uždegimų yra trys periodai: pradžia, „acme“ ir supūliavimas. Skirtingi uždegimai buvo ir skirtinguose audiniuose bei organuose. Visų uždegimų bendri požymiai: pradžioj lengvas skausmas, po to – šaudantis skausmas, spaudimas, patinimas, vietinis karštis ir paraudimas, apetito stoka, karštinė; trečioje stadijoje – patinimo sumažėjimas, elastingumo atsiradimas (dangalų išplonėjimas(?) S.Š.), pūlių susidarymas iš oro, gleivių, tulžies ir kraujo. Prognozė būna nepalanki, jei uždegiminė dalis per daug mažai arba per daug iškyla, per daug tamsi, per daug kieta (įtempta (?) S.Š.), per daug minkšta ir t.t. Taip pat nepalanki prognozė būna jei į uždegimą įtraukti raumenys, sąnariai, sausgyslės ir nervai, jei yra gausios išskyros su nemalonių kvapu, su fibrino mazgeliais, galiausiai, jei ligonis yra senyvo amžiaus. Gydymui taikomi raminantys, vietinis kraujo nuleidimas, linų sėmenų, morkų ir kt. nuovirai, pūlinių atvėrinai, išvalymai. Vėliau uždedami spaudžiantys tvarščiai, kraujavimo stabdymas, medžiagos ar vatos skiautelių, išmirkytų aliejuje, pastose tvarstis, krešulių, šašų ir sukietėjusių audinių minkštinimas šarminėmis medžiagomis ir karščiu. Vėliau taikomas atstatomasis gydymas surišančiomis medžiagomis, (kurių sudėtyje yra taninai, S.Š.), atstatančios audinių spalvą, skatinančios plaukų augimą(dramblio kaulo pelenai, stibio sulfatas), kirminų sunaikinimui įvairūs preparatai. Naudojami čiaudulį sukeliančios medžiagos, praskalavimai, aprūkymai ir dietos. Pūlinių atvėrimas lancetu turėjo griežtai aprašytas taisykles, ypač tose kūno vietose, kur galima buvo pažeisti gyvybei ir funkcijai pavojingas struktūras. Krūties pūlinių atvėrimui buvo laikomasi taisyklės nepakenkti pieno kanalams.

Susruta auglius skirstė į : inkštirus ir pustules, fungoidinius ir sarkomatozinius, kapšelio, sėklidės, hemorojinių mazgų, išvaržas, liaukų auglius, kuriuos reikia išlukštenti, aneurizmas, kraujagyslinius (teleangiectazijas), kuriuos galima perrišti; netikri augliai, kuriuos reikia išpjauti ir, kad nepasikartotų, perrišti, vėliau naudoti tepalus su arsenu. Taip pat augliams priskiriama ir opos bei fistulės dėl išorinių ir vidinių priežasčių, apie kurias bus kalbama vėliau.

Susruta išskyrė penkiolika opų priežasčių pagal savo lokalizaciją ir kilmę (sutrikus orui, tulžiai, gleivėms ir kraujui). Toliau jas skirsto į paviršines ir galias, kietas ir minkštas, iškilias ir įdubusias, o pagal spalvą į tamsias, raudonas, geltonas ir baltas. Prognozės buvo blogos, jei jų išskyros buvo dvokiančios ir kraujingos, jei opos skverbiasi į raumenis, kraujo indus, kaulus, sąnarius ir vidurius, ir ypatingai blogos, jei kartu buvo stebima karštinė, viduriavimas, alpimai, žagsulys, vėmimas, dispepsija, apsunkintas kvėpavimas, kosulys ir troškulys.

Opų gydymui ypač buvo kreipiamas dėmesys į higieną ir dietą. Buvo taikomi nuovirai su rišančiomis medžiagomis, perrišimui naudojami geležies sulfido preparatai, jazmino šaknų ir kt. augalų nuovirai, rūgščios sultys (citrinos). Naudojami aprūkymai ir pastos. Iškiloms opoms

naudojama geležies ir sieros junginiai, akmens druska, raudonasis arsenas, sumaišytas su kiaušinių lukštais. Jei opos kraštai kieti, buvo naudojama skarifikacija arba dėlės, jei minkšti – surišančios medžiagos. Aplamai opų gydymui buvo taikomas bendras gydymas, taikomas prie uždegimų.

Fistulės gydomos nuovirais ir garinimu, į jų kanalą buvo pilama išlydytas metalas (S. Kovnerio tekste – lydyta geležis, bet, greičiausiai, tai buvo lengvai lydomo metalo panaudojimas, pvz., alavo, švino, S.Š.).

Fistulės krūtyje buvo perpjaunamos ir gydomos, leidžiant joms užsitraukti iš vidaus. Bijančioms peilio, į fistulę buvo įkišama medžio žievės drenas (burdoneta) su akmens druska ir pienu. Išangės fistulė taip pat buvo perpjaunama, vėliau gydoma šarminėmis medžiagomis. Neprofesionalus fistulės perpjovimas neretai komplikavosi šlapimo ar išmatų fistulių komplikacijomis (Wise, I, p.343-345).

Chirurginė terapija yra labai kruopščiai aprašyta. Indų chirurgija yra kūno paviršiaus gydymas rankų pagalba, ranka – pagrindinis ir geriausias gydymo instrumentas (graikiškai kheir – ranka, ergon – veiksmas, S.Š.), nors kartais gydymui yra panaudojamos ir kojos. Jei rankos vienos neužtekavo, buvo panaudojami ir metaliniai instrumentai, kurie buvo gaminami meistrų, pažįstančių patį chirurgą, iš geležies, kurios gamybą indai buvo nuo seno išgauti ir išstobulino gilioje senovėje. Instrumentai buvo išgalęsti taip, kad lengvai perpjautų plauką, ir buvo laikomi medinėse dėžutėse.

Chirurginis indų arsenalas labai turtingas. Susruta aprašo 127 instrumentus, kurie suskirstyti pagal grupes:

1. Nagų pavidalo instrumentai, pagal formą atitinkantys 18 gyvūnų nagus arba iltis.
2. Replių pavidalo (pincetai, spaustukai-replės polipams, korncangai) su dantukais ir be jų.
3. Palmės pavidalo, paprasti arba dvigubi, ištraukti svetimkūniams („strėlėms“) iš nosies ar ausies.
4. Vamzdelio pavidalo (tuščiaviduriai) su viena ar dviem ertmėmis: kateteriai, veidrodžiai (kabliukai-retraktoriai, S.Š), zondai svetimkūniams, švirkštai žarnynui ir šlapimo kanalams, troakarai.
5. Kablo formos instrumentai, primenantys sliekus, gyvatės galvas, kt.
6. Papildomi instrumentai: siūlai, medžiagos, diržai, virvės, bintai, medžio žievė, plaktukai ir kt.
7. Pjaunantys, kurių yra 20 rūšių: skarifikatoriai, lancetai, įvairios formos skalpeliai, panašūs į augalų lapus, kardo formos ir kt. Čia priskiriamos replės kaulams, žirkklės, pjūklai, adatos ir kt.

Chirurginėms medžiagoms priklauso ir kompresai, vonios, įtrinamieji vaistai, pastos, medžiagos aprūkymui, šarmai, karštas smėlis, lydytas metalas, verdantis skystis, degios medžiagos ir visa eilė kitokių. Net ir dabar, esant blužnies ištinimui, buvo ir tebėra taikoma įkaitintos adatos įkišimas į organo parenchimą, kaip ir Susrutos laikais.

Galiausiai, kraujavimą stabdančios priemonės – surišančios medžiagos, ledas, šarmai, lydytas metalas. Buvo sakoma, jog ligos, kurių negalima išgydyti vaistais, peiliu ir

prideginimais išgydomos ugnimi (Ayurveda, I, p.23)- tai posakis, kurį panašiai minėjo ir Hipokratas.

Desmurgija (Tvarstymo menas, S.Š.) taip pat išdėstoma labai nuosekliai. Kiekvienam atskiram atvejui rekomenduoja savitą perrišimą (ovalinį, kryžminį ir kt.).

Operacijos visos turėjo būti atliekamos esant laimingoms dienoms, dovanojant braminams dovanas ir jiems meldžiantis. Ligonio veidas turėjo būti nusuktas į rytus, o operuojančiojo – į vakarus. Sužeistasis arba operuojamasis turėjo būti guldomas į geležinę lovą. Labai detalai aprašomos ir ligonių patalpos, dietos ir jau minėti perrišimo būdai. Chirurginės operacijos, kurios indams buvo geriausiai žinomos buvo: 1)kraujo nuleidimas, kuris buvo daromas lanceto pagalba (khitarka arba brihimuka). Prieš tai ligonis buvo ištepamas aliejumi, maudomas šiltoje vonioje, pavalgydavo šiltą maistą, kurio sudėtyje buvo avižos ir ryžiai. Parodymai procedūrai bei priešparodymai kraujo nuleidimui, venos parinkimas (dilbio, pėdos, kaklo ir kt. srityse), klaidos atliekant procedūrą buvo kruopščiai nagrinėjamos. Visos tos taisyklės nė kiek nenusileidžia dabartinėms venesekcijos taisyklėms ir dabar. Didelis kraujavimas, pažeidus žasto arteriją, buvo stabdomas spaudžiamuoju tvarsčiu, šarmais ir lydyta geležimi. Gydytas nedideliu kraujo nuleidimu buvo atliekamas skarifikatoriais ir taurėmis, kurios daromos iš ragų, cilindrų pavidalo indų, į kuriuos prisirinkdavo kraujas prieš tai atlikus odos skarifikaciją. Buvo naudojamos ir metalinės kraują siurbiančios taurės. Siurbėlės nuo seno buvo taikomos Azijoje, ypač Bengalijoje. Susruta aprašo 6 siurbėlių rūšis ir iki smulkmenų išdėsto jų panaudojimo ir laikymo taisykles.

Svarbesnėms operacijoms buvo priskiriama:

2) Amputacijos. Operacijos metodaai tiksliai neaprašomi. Visur čia cituojamoje pagal Wise medžiagoje (I, p.p. 363-382) yra tik užuominos apie jų parodymus („... jeipažeista svarbi gyvybiškai galūnės dalis, tai galūnė turi būti amputuota, kad išgelbėtume individui gyvybę“.). Nedaug aprašyta ir apie pooperacines komplikacijas, tokias kaip rožės uždegimas, stabligė, karščiavimas ir kt.

3) Litotomija (akmenų šalinimas). Šiai operacijai tesę turėjo suteikti pats radža, ir tik po to, kai buvo taikomas ganėtinai sudėtingas gydymas prieš tai.

Susrutos yra puikiai aprašytos ir įvaldytos litotomijos procedūros pagal Celsą. Tuo tarpu Hipokratas, kaip tą galėsime matyti vėliau, buvo net išreikalavęs prisiekti savo studentus niekada nedaryti šios operacijos po to, kai pats vieną tokią buvo stebėjęs.

Vyrams, po įvairiausių paruošiamųjų procedūrų, buvo stengiamasi, kad akmuo nuslinktų žemyn pilvo atžvilgiu. Tada kairės rankos smiliumi per išangę buvo apčiuopiamas akmuo ir spaudžiamas tarpvietės link. Jei ligonis per tokią procedūrą krenta nualpęs, operacija nutraukiama, bijant ligonio galimos mirties. Pjūvis daromas iki paties akmens, iš kairės pusės nuo vidurinės tarpvietės linijos nutolus vieno miežio grūdo (1/3 colio) ilgiu ir trim (1 colio) nuo išangės. Tada žaizda išliečiama pagal akmens dydį, ir jis pašalinamas geležinio špadelio (menetelės) pagalba. Jei yra keletas akmenų, reikalinga juos visus pašalinti, stengiantis jų nesutrupinti, nepaliekant jų nuolaužų pūsleje. Pjūvis taip pat galimas ir iš dešinės tarpvietės pusės nuo vidurinės linijos, chirurgas turi vengti pažeisti vidurinę liniją, sėklinį virželį ir tiesiąją žarną. Šalinti akmenis per pjūvį pilve (sectio alta, S.Š.) buvo laikoma pavojinga, ypač moterims, bijant pažeisti gimdą. Tokį pjūvį leidžiama buvo atlikti tik ligonės vyrui (čia yra autoriaus parašytas klaustukas).

Moterims šlapimo pūslė buvo atveriamą per makštį ir paliekama šlapimo pūslės ir makšties fistulė (fistula vesico-vaginalis). Po akmens pašalinimo ligonis buvo sodinamas į vonią, o kai pūslė prisipildydavo krauju, buvo išvirkščiamas indiškojo fikuso nuoviras. Operuotasis metų bėgyje turėjo susilaikyti nuo jėjimo, nuo lytinės sueities, vengti intensyvesnio plaukymo vandenyje, nuo aštraus maisto.

Indų pilvo ar skrandžio perpjovimo operacijos buvo ypač ištobulintos (Gastro-laparotomia). Buvo nuosekliai aprašyta pjūvių technika, žarnų ir skrandžio siūlės. Žarnos buvo sujungiamos juodųjų skruzdėlių pagalba: po to, kai savo žnyplėmis skruzdėlė suimdavo žarnos kraštus, jų kūnai buvo nutraukiami, o galva su žnyplėmis likdavo, laikydamos sujungimo vietą (Wise, p. 384, Haeser, I, 30).

Cezario pjūvis taip pat buvo žinomas ir atliekamas.

Šalia kitų operacijų buvo ir išvaržų gydymas, plačiai žinomos ir indiškiosios plastinės operacijos atkuriant nosies, ausų ir lūpų defektus.

Yra išskiriamos atskiros aprašymų dalys atliekant ausų spenelio pradūrimus, kurie turėjo gydomąją paskirtį, įveriant po to auskarą. Ausų defektai, atsiradę dėl ligų arba po jų nupjovimo kaip bausmės, buvo atkuriami panaudojant aplinkinius audinius. Taip pat ir nosies defektai, dėl minėtų priežasčių, būdavo atkuriami iš aplinkinių veido audinių (rhinoplastika). Į šnerves po tokių operacijų buvo įkišami vamzdeliai, kad atkurta nosis nesuaugtų aklina.

Štai detalus operacijos aprašymas:

„Dabar tiksliai aprašysiu nosies operacijos atkūrimą. Gydytojas paima kokio nors augalo lapą ir jo pagalba nustato nosies defekto didumą. Tada šią lapo dalį prideda prie žando ir pagal tokį išmatavimą išpjauna atitinkamą odos ir poodžio lopą. Lopas kuo skubiau ir kruopščiau prisiuvas prie priekinio nosies defekto krašto. Du iš nendrių padarytų vamzdeliai įkišami į šnerves ir nosis ištiesinama. Visa operuota vieta aptepama sandalo ir saldymedžio šaknies tepalu, ir, uždėjus baltąją vatą suvilgo ją sezamo aliejumi. Esant geram virškinimui, ligoniui duodama karvės sviesto, jei ligonis tvirto sudėjimo – laisvinamieji pagal jų davimo taisykles. Kai prisiūtas lopas prigryja, atliekamos jo dalys nupjaunamos. Jei nosis yra oer maža, stengiamasi ją ištempti, o jei per didelė, ją palygina. Tas gydytojas, kuris žino, kaip tokiu būdu atkurti ir lūpas, kaip ir nosis, nenaudodamas tik vamzdelių, gali operuoti ir valdovus.“

Tokiais būdais („indiškaisiais“, S.Š.) su atitinkamomis modifikacijomis chirurgai atlieka veido defektų atkūrimą ir dabar. Zeiss, savo knygoje „Plastinės chirurgijos istorija“ (Leipzig, 1863, p.208), nurodo, kad viename iš Berlyno rankraštyje, Susrutos plastinės chirurgijos operacijų skyrius pažymėtas kaip vėlesnis „padirbtas priedas (kshepa)“.

Oftalmiatrija. Susruta aprašo 76 akių ligas, kurios priklauso nuo organizmų skysčių sugedimų, o taip pat ir nuo išorinių veiksnių. Atskirai aprašoma ragenos, junginės, odenos (skleros), voku, blakstienų ir „amaurosis“ (regėjimo dalinis ar visiškas praradimas, regėjimo silpnėjimas). Indų gydytojai stengėsi atskirti lęšiuko ligas (kataraktą), reikalaujančias chirurginio įsikišimo, ir kitas akių ligas, kaip uveitų (hypopion), nesubrendusi katarakta, uždegiminės ligos, kurioms buvo nereikalingas chirurginis gydymas. Indams buvo žinoma ligonio konstitucijos, klimato ir kt. gamtos faktorių įtaka akių ligų baigčiai. Lęšiukas buvo laikomas svarbiausia regėjimo organo dalis, susidedanti iš penkių kosminių elementų ir išlaikantis savyje amžinąją ugnį. Pačios kataraktos operacija buvo atliekama kada buvo nei per

karšta, nei per šalta diena, vokai buvo prilaikomi patyrusių asistentų, ligonis turėjo žiūrėti tiesiai į nosies galą, tada operatorius įdurdavo kataraktos adatą iš vidinės skersinės ragenos ašies. Vėliau buvo įkišamas bukas zondas, ir lęšiukas nustumiamas žemyn. Po operacijos dedami kompresai su moters pienu ir uždedamas tvarstis. Ligonis paliekamas dešimčiai parų tamsiame kambaryje, visiškoje ramybėje ir maitinamas lengvai virškinamu maistu. Apie pagrindinę operacijos dalį – lęšiuko pašalinimą, Susruta visiškai nepamini (*Lęšiukas tais laikais buvo, paprasčiausiai, nustumiamas žemyn į akies dugną, kad netrukdytų šviesos spinduliams per rageną, antrą pagrindinį akies šviesos fokusavimo dalį, patekti į tinklainę. S.Š.*).

Ginekologija ir pediatrija. Ginekologiją Susruta priskiria jaip atskirą chirurgijos dalį. Lytinių organų aprašymui, gydymui jis paskiria atskirą dalį. Mergina neturi ištekti anksčiau dvylikos metų, vyras – ne anksčiau dvidešimt penkių, nes tik tais metais abu yra pasiruošę susilaukti palikuonių. Jaunesnių moterų vaikai miršta iki gimdymo arba gimę išlieka silpni protu ir kūnu. Vaisius geriausiai užsimezga menstruacijų metu, kai gimdos kaklelis yra panašus į žuvies burną, ir atvira lyg „vandens linija saulės spinduliams šviečiant“. Nėštumas taip pat gali įvykti sapnų pagalba (Wise, p. 107, 110). Jo pasireiškimas yra bendras negalavimas, juosmens skausmai, troškulys, spenelių patamsėjimas, blakstienų sulipimas, vėmimas ir dažnas skrepliavimas (Lietard, p.53). Nėštumo trukmė yra tarp 9-12 mėnulio mėnesių, apie 10 mėnesių. Nėščioji turi elgtis per tą laikotarpį ramiai, būti švari, nenuvargti, vengti seksualios sueities, nekelti didelių svorių, vengti neigiamų vaizdų, nemalonių kvapų, naudoti lengvai virškinamą maistą.

Embriologija. Ingai, pagal tuometines galimybes, yra pastebėję gemalo vystymąsi. Visos tvirtosios kūno dalys yra paveldimos iš vyro. Minkštosios, tuo tarpu, paveldimos iš motinos kraujo. Gemalas, pagal indus, yra mišinys iš „švelnios vyro sėklos ir ugningo menstruacinio moters kraujo“. Jei vyrauja pirmasis – gimsta vyriškos lyties kūdikis, jei antroji dalis – gimsta moteriškosios lyties. Jei abi dalys vienodos – gimsta vidurinėsios lyties (androgynes) kūdikis. Po apvaisinimo susidaro skystas gemalas, kuris po mėnesio tampa kietas, palaipsniui didėjantis, panašus į mėnulio formą, išleidžia mažas fibras (ataugas?) ir gauna gyvybę. Po trijų mėnesių mergaitės gemalas pasidaro kiaušinio, berniukų – rutulio formą, sudarydamas penkis iškilimus, kurie yra galvos ir galūnių pradmenys. Ketvirto mėnesio bėgyje išsivysto širdis, penkto – jau matosi nosis, burna akys, krūtinė ir pilvas, šešto ir septinto mėnesio bėgyje – atsiranda proto užuomazgos, galūnės tampa ryškesnės, aštuntą mėnesį – kūdikis darosi neramus, o gimęs negali išgyventi, lygiai taip pat, kaip ir Hipokrato mokyme. Sopintajame mėnesyje kūdikis maitinasi per kraujagyslę, kuri eina nuo motinos krūties iki jo burnos, o kitos kraujagyslės nuo motinos maitina jį per bambą. Dešimtajame mėnesyje galutinai prabunda naujagimio protas, jis pradeda melstis Dievui, garbinti septynis dangus, žemę ir apatines pasaulio sferas. Iki gimimo jo galva yra viršutinėje padėtyje, prieš pat gimdymą jis pasisuka, ir galva atsiduria pasisukusi 180 laipsnių (Culbute).

Persileidimai, ganėtinai dažni Indijos klimato zonose, pastebimi kraujingose išskyrose, skausmuose gimdos srityje ir šlapimo pūslėje, gydomi būdavo šaltais apiplovimais, šaltomis voniomis ir kompresais. Vidun buvo skiriami sutraukiantys vaistai, o nėščiajai rekomenduojama ramybė ir griežta dieta (Wise, I, p. 116).

Prieš gimdymą iš anksto, devintame mėnesyje, gimdyvė buvo nugabenama į atokią trobelę, kurios durys buvo nukreiptos į rytus arba pietus, o po gimdymo šis statinys buvo sugriaunamas.

Toje trobelėje gimdyvė buvo apiplaunama, tepama aliejais, maistui gausiai buvo duodama avižų kisielius, kad būtų sukaupta daug jėgos vaisiui išstumti. Normaliam gimdymui pakako keturių tvirtų moterų. Pats gimdymas buvo lovoje, buvo atliekama daugybė įvairių ritualų, o gimdyvei reikėjo daryti ritmingus stanginimus. Jei naujagimis per ilgai užsilaiko gimdymo takuose, tada yra uždegama juodųjų gyvačių oda ir aprūkoma tarpvietė. Kai tik naujagimis gimsta, jam į burną įkišama lydyto sviesto ir druskos. Virkštelė nupjaunama per 8 skersinius pirštus nuo bambos. Nupjautoji dalis apvyniojama naujagimiui aplink kaklą, kad apsaugotų jį nuo piktųjų dvasių patekimo. Naujagimio veidas apipurškiamas šaltu vandeniu, o naujagimio tėvas skaito maldas, o gimusiajam duodama medaus mišinio su lydyto sviesto ir žaliosios rūtos sunkos, pertrintos su aukso dulkėmis arba duodama iš auksinio šaukštelio. Kūnelis naujagimiui ištrinamas aliejumi, apiplaunamas medžių žievės antpilais arba tiesiog vandeniu, kuris buvo laikomas sidabro arba aukso inde, priklausomai nuo tėvų išgalių.

Jei placenta užsilaikydavo, ją buvo bandoma išspausti per pilvo sieną, gimdyvė buvo purtoma tvirtų rankų, gimdos pakutenimais pirštu, apsuktų plaukais pagalba, vimdomaisiais, išmatų, vyno ir šlapimo su baltųjų garstyčių sėklų nuoviru su aliejumi mišinio įtrynimais pilvo srityje, taip pat dar naudojant įvairius smilkalus.

Esant apsunkintam gimdymui, Susruta išskiria tokias sunkaus gimdymo priežastis: nerviniai gimdyvės priepuoliai, gimdymo organų susitraukimo sutrikimai, sąmonės praradimai ir alpimai, kurie gali turėti įtakos naujagimio gyvybei, skausminga makštis ir aplinkiniai audiniai ir dėl paties dubens formų.

Naujagimio mirtis gali ištikti dėl didelio sielvarto, dėl motinos pergyvenimų, moters pilvo sužeidimų, karšto maisto ir kt. Tai nustatoma nustojus vaisiui judėti iščiose, blogo kvapo iš burnos, specifinės veido (žemės) spalvos ir būdingų skausmų makštyje.

Ant pilvo atsiradusių mėlynų venų tinklo, greitai atšalancio kūno, gėdos jausmo praradimo – visa tai taip pat liudijo apie naujagimio mirtį. Dėl paties vaisaus buvo skiriamos dvi apsunkinto gimdymo priežastys – jo galvos išsigimimo arba neteisingos jo padėties gimdoje, kai vyrauja galūnių, sėdmenų pirmeigos. Jei visos priemonės atsukimui nepadeda (ritmiški pasistanginimai, maldos, vaistai), tada akušeris turi įkišti suteptą aliejais ranką į makštį ir gimdą ir tokiu manevru ištaisyti naujagimio padėtį.

Jei visos priemonės nepadėdavo, buvo laukiama naujagimio mirties, ir tada, motinos gyvybę gelbstint, buvo daroma embriotomija – vaisius šalinamas dalimis. Visi tam skirti instrumentai buvo bukais galais.

Jei gimdymo metu mirdavo motina, o pilve buvo išlikęs vaisius, buvo daromas Cezario pjūvis. Jis buvo daromas vertikalus ir per pilvą, ir per gimdą. Cezario pjūvis taip pat buvo daromas esant naujagimio galvos apsigimimams bei moters dubens pažeidimams. Po operacijos žaizdos buvo užsiuvamos ir tvirtai apibintuojamos.

Po gimdymo gimdyvė apiplaunama šiltu vandeniu, ištepama aliejais (ypač pilvas ir tarpvietė), duodama vaistų, vyno. Vėliau tarpvietė apiplaunama ir toliau nuovirais, atitinkami nuovirai skiriami ir vidun. Gimdyvė turi ypatingai rūpintis švara, maistui tik trečią dieną

skiriama ryžių nuoviras, košės, palaipsniui pratinama prie karštų mėsos patiekalų. Po dviejų mėnesių ji palieka tam tikslui pastatytą trobelę ir grįžta prie kasdieninių darbų savo namuose.

Visų nustatytų dietos, higienos ir apeigų nepaisymas gali iššaukti įvairias ligas, tokiomis kaip karštinės, viduriavimai, dizenterijos, anasarka (ištinimai), dispepsija, bendras silpnumas ir kt. ligos, kurios yra sunkiai pagydomos. Trečią dieną po gimdymo pasirodo pienas krūtyse, ketvirtą dieną krūtys pasidaro prisipildžiusios kraujo, atitekančio iš širdies. Pirmasis pasirodęs pienas yra netinkamas kūdikio maitinimui, dėl to jo pilną saują sumaišo su medumi ir lydytu sviestu, tik tokį mišinį, duoda kūdikiui kaip laisvinančius, padalinus į dvi porcijas. Tik po to krūtis yra duodama naujagimiui, o motina per tą laiką turi vengti visokių nemalonumų ir gerai maitintis. Po pusantro mėnesio (pagal kitus – atsiradus mėnesinėms), gimdyvei leidžiama „išeiti į laisvę“, jos nebevaržo „pogimdyviniai nešvarumai“. Naujagimiui po dešimties dienų yra suteikiamas, vardas, paskiriama žindyvė pagal atitinkamą jo kastą.

Žindytės parinkimas, jos krūties kokybė, spenelis, pieno kokybė, o taip pat ir žindytės išlaikymas, mityba yra labai kruopščiai yra reglamentuoti. Jei naujagimis serga, žindytėms buvo duodami vaistai, kad per jos pieną juos gautų ir sergąs. Jei motinos ar žindytės pienas yra netinkami, buvo naudojamas ožkos ir karvės pienas, o šeštą mėnesį buvo duodami ir ryžiai. Naujagimio priežiūra yra labai kruopšti ir švelni, jis nuolat stebimas, apsupamas vystyklais, kurie apsaugo jį nuo demonų. Naujagimis laikomas švaroje, būti vedinamoje patalpoje, apsaugotas nuo blogo oro, saulės, šviesos ir vėjo, jį reikia užiminėti dėmesiu, netrukdyti jo miegui, neguldyti po medžiais, namų šešėlyje, karštose patalpose ir kt. Kartą per mėnesį jam skiriami laisvinamieji. Šeštą mėnesį jis yra atjunkinamas nuo krūties, ir iki metų jam duodamas ožkos arba karvės pienas. Jei aplink siaučia epidemijos, kūdikį reikia izoliuoti.

Vaikų ligų supratimas ir aiškinimas yra toks pat, kaip ir suaugusių, ir yra ne tik blogo pieno paseka, bet ir oro, tulžies, gleivių bei kraujo sutrikimų. Ir dėl to sutrikus orui kūdikis kenčia vėjais, tulžimi – gelta, sutrikus gleivėms – seilėtekiu ir patinimais. Sutrikus kuriai nors vietai jis parodo ją griebdamas ją rankomis. Sergant galvai – jis užmerkia akis, negali nulaikyti galvos. Sergant šlapimo pūsle – skauda šlapinantis, ima troškulys. Vaikų ligų atvejais ypatingas dėmesys yra skiriamas momenėliams. Gydymui naudojamos pastos iš cukraus, medaus, pieno ir sviesto, kurios duodamos naujagimiui čiulpti. Stipriau veikiantys vaistai reikalauja didelio atsargumo, kreipiamas dėmesys į kūdikio išsivystymą. Iki septynių metų neduodami čiudulį sukeliantys, praskalavimai – ne anksčiau penkerių, aprūkymai ir dantų šepetėliai – ne anksčiau dvylikos metų. Vaistais buvo ištepami maitinančiosios speneliai. Susruta daugiausiai mini tokias naujagimių ligas kaip akių apnašos, vaikiškas marazmas, rožinis uždegimas, karštinė ir, galiausiai, daugybė ligų, priklaususių nuo demonų, patenkančių į naujagimio kūną.

Motinos ligoms Susruta priskiria penkias krūtų ligų rūšis, kurios priklauso nuo pagrindinių skysčių sutrikimų. Gydymui taikomi tie patys kanonai.

Budizmo periodas indų medicinoje

Nors budizmas, kaip mes jau matėme, yra savotiškas perversmas, revoliucija, pirmą kartą pasaulio istorijoje sugriovęs užtvaras tarp kastų ir tautų, tačiau šis judėjimas nedaug paveikė budistinę mediciną. Mokymas apie plačiąją atjautą visiems ir visur, ypač beturčiams, ligoniams

ir neįgaliems, meilė žmonijai, net vergams, palengvinimas kančių visiems ir kiekvienam – visa tai iššaukė platų įvairių prieglaudų, užėigos namų benamiams, neįgaliems atsiradimą, o taip pat panašių prieglaudų atsiradimą net ir vaikataujantiems gyvūnams. Toks požiūris į kenčiantį ir beturtį, atrodo, turėjo padaryti ryškų postūmį medicinoje. Tačiau šito neįvyko.

Budizmo medicina – niekas kita, kaip braminų medicinos nuotrūpa, su nedideliu perdarymu su vieninteliu skirtumu, jog vietoj Dhanvantari (indų medicinos dievo, S.Š.) ją priskiria atsiradus iš Budos.

Iš dviejų stambių budistų enciklopedijos tomų – Kah-gyur (100 dalių) ir Stan-gyur (225 dalys), pastarosios penkios paskutiniosios dalys yra skirtos medicinai. Bet pagrindinis medicinos kūrinys, pagal Wise, neįėjo į šių rinkinių dalis, o priskiriamas šventajai Sakya-Muni knygai.

Alegoriškai budistai mediciną prilygina medžio kamienui, kurį sudaro keturi skyriai: 1) teorinis, apie medicinos svarbą ir reikšmę, bei ligų klasifikacija; 2) aprašomasis, kuriame nagrinėjama ligų esmė ir savybės; 3) terapinis skyrius ir 4) chirurginis.

Iš šio kamieno atsišakoja 8-ios gydymo meno šakos: 1) bendrosios organizmo ligos ir jų gydymas; 2) vaikų ligos; 3) moterų ligos; 4) esmė ir gydymas ligų, sukeltų dėl dvasių ir demonų poveikio; 5) žaizdų atsiradimas ir gydymas; 6) toksikologija kartu ir gyvuliniai nuodai; 7) senyvo amžiaus ligos; 8) medžiagos, gerinančios vyrų lytinį pajėgumą.

Ligos skirstomos į dvi klases: kietųjų organizmo dalių ligos, kurias sudaro septynios dalys, kuriose įvyksta pokyčiai dėl: limfos, kraujo, mėsos, riebalinio audinio, kaulų, smegenų ir sėklos sutrikimų; sutrikimai skystų organizmo dalių: oro, tulžies ir gleivių (Wise, II, 406,407).

Labai varginantys aprašymai, jei seksime kiekvieną budizmo medicinos „medžio“ atšakų aiškinimą, dėl to apsiribosime tik bendromis pastabomis. Nes budizmo medicinoje neretai susipina fantazijos ir reikalo esmė, kaip ir braminų medicinoje.

Anatomijos srityje, pavyzdžiui, organinius skysčius budistai nustato rieškučiomis. Pavyzdžiui, gyvybinio oro kūne yra tiek, kiek telpa šlapimo pūslėje, tulžies – tiek, kiek per kartą žmogus pasituština, gleivių – trijų rieškučių, kraujo – septynių rieškučių, limfos ir sėklos – vieny, o mėsos – 500 rieškučių. Toliau priskaičiuoja 306 skeleto kaulus, 12 didelių ir 250 mažų sąnarių, 16 sausgyslių, 900 nervų (kartu su venomis), 11 tūkstančių galvos plaukų, 11 milijonų odos porų, 5 svarbių gyvybei organų (širdis, plaučiai, kepenys, blužnis ir inkstai).

Visos kraujagyslės, akip ir indų medicinoje, čia taip pat prasideda iš bambos.

Fiziologijos supratimas, labai panašus į Susrutos: yra tos pačios išskyros, virškinimas, kraujodara, gyvulinės šilumos atsiradimas ir kt.

Embriologija yra detalai išdėstoma, pabrėžiant kokį mėnesį formuojasi atskiros organizmo dalys.

Pagal juos jau ketvirtą savaitę atsiranda lyties požymiai, klubai – 11-tą savaitę, gyvybiškai svarbūs penki organai išsivysto 12-oje savaitėje. Pirštai išsivysto 16-ą savaitę, mėsa ir riebalai – 18-tą savaitę, oda padengia kūną 18-tą savaitę. Visas kūnas susiformuoja 38-ą savaitę o galva pradeda suklotis gimimo metu.

Ligų etiologija. Visų ligų priežastimis budistai laiko aistras, nepadorią elgseną ir kvailystes. Tai ir karštis, šaltis vyrų sėkloje, valgymo nesaikingumas, ištvirkavimas. Vaikų ligos išskirtinai atsiranda dėl demonų. Ligų simptomai pasireiškia liežuvyje, šlapime ir pulso bangoje, taip pat svarbu ir ligonio apklausa.

Specialiosios patologijos sritys yra galvos ligos, akių ligos, ausų, nosies, burnos (dantų, liežuvių, minkštojo gomurio), toliau kaklo ligos, liemens, vidurių (virškinamojo kanalo: vėmimas, viduriavimas, užkietėjimas, kirminai, dizenterija), podagra, sutrikęs šlapinimasis (dizurija), cholera, smūgis (apopleksija?, S.Š.), lunatizmas, rožė. Buvo žinomi ir raudonieji ir baltieji raupai. Chirurginėms ligoms priskiriamos žaizdos, opos, nudegimai ir augliai. Budistų medicinai taip pat būdinga nesuskaičiuojami ligų porūšiai dėl priežasties, lokalizacijos, dėl oro, tulžies ir gleivių sutrikimų.

Terapija. Pirmiausiai kreipiamas dėmesys į ligų prevenciją bei dietinį gydymą, kuris išplaukia iš ligos pobūdžio ir pagrindinės budizmo etikos, propaguojančios išmintingą požiūrį, susilaikymą, atsiskyrimą nuo visų aistrų, valgio saikingumą, ypač mėsos, ir t.t. Kraujo nuleidimas taikomas ligoms, kai yra aukšta temperatūra (išvardintos net 77 venos, iš kurių galima nuleisti kraują), šarminės medžiagos, kai yra šalčio sukeltos ligos. Nesigilinant į vaistines budistų naudojamas medžiagas, reikia paminėti, kad budistams buvo privalu rinkti ir auginti vaistinius augalus, taip pat kad buvo naudojami vaistams brangieji akmenys, žemių rūšys, medžiai, gyvulinės kilmės produktai ir jų dalys. Buvo naudojamos įvairios vaistų formos – mikstūros, milteliai, piliulės, sirupai, vaistiniai aliejai.

Chirurginės ligos (žaizdos, opos, augliai, kaulų ligos) buvo gydomos instrumentų pagalba, kurių buvo 5-ios rūšys. Vieni jų buvo skirti tyrimui, kiti operacijoms. Sutrikus „orui“ buvo naudojami įtrynimai ir šarminės medžiagos, sutrikus tulžiai – kraujo nuleidimai ir šaltas maudymasis, o sergant ir sutrikus gleivėms – šilti kompresai ir šarminės medžiagos.

Baigdami nagrinėti indų mediciną, turime pripažinti, kad kai kas yra išdėstyta pernelyg detalai, o daug kas, gal būt, esmingesnio, yra praleista. Viso yra aprašyta tokia didelė gausybė, kad daug kas galėjo ir praslysti nepastebėta ar tiesiog praleista, neužakcentuota. Iš pirmo žvilgsnio, indų medicinai čia atkreipta daugiausiai dėmesio, nei iš pirmo žvilgsnio galėtų būti.

Tačiau kitaip ir negalėjau pasielgti. Didžiulio kiekio išgalvojimų, fantazijų, religinių apeigų ir dogmų, į akis krenta tokia gausa informacijos, ypač, sakykime, chemijos, farmakologijos, chirurgijos ir akušerijos srityse, kad nebuvo galima nesistebėti indų tautos genialumu, pasireiškusi ankstyviausiais žmonijos civilizacijos amžiais. Ir visa tai vyko šalia esančios braminų despotiškos priespaudos. Nuo gamtos indams duota kūrybinė energija poezijai, fantazijai, nei mokslo pažinimui.

Nuomonė, kad indai kai kuriems savo išradimams turi būti dėkingi graikams, vargu ar gali būti pateisinama. Aplinkybė, kad indai galėjo turėti kontaktų su graikais (Ktesijus, 416 m. prieš Kr., Aleksandro Makedoniečio žygis 427m. Pr. Kr., Megasthenes, 300 m.pr. Kr) yrodo tik tai, kad pastarieji turėjo galimybę susipažinti su indų medicina, o ne atvirkščiai. Pati indų istorija, pati uždaros indų civilizacijos sankloda, neginčytinas jos farmakopėjos savistovumas, chemija, chirurgija ir ginekologija, žymiai senesnė medicininių kūrinių leidyba, siekianti net 1000 metų prieš Kr., - visa tai liudija, jog indai savąją mediciną kūrė patys.

Tuo pat metu nekyla jokių abejonių, kad indų medicina turėjo daug sąlyčio taškų su graikų medicina, kurios daugelyje šaltinių matosi indiškiosios medicinos atgarsiai. Tai ir reikalavimai gydytojo profesijai, gydytojų mokiniams ir paveldėtojams, chirurgija, akušerija, priesaika, mokslas apie elementariausias medžiagas (orą, ugnį, žemę, vandenį ir eterį),

elementariusius skysčius (ora, gleives, tulžį ir kraują), daugybė indiškųjų vaistinių augalų, įėjusių į Hipokrato *Materia medica*, kaip *Sesamum medicum*, *cardamomus*, *Valeria Jatamansi*, baltas ir juodas pipirai, imbieras ir kt. – tai išimtinai indiškiosios floros, su kuria Hipokratas susipažino savo kelionės metu į indo-skitų žemes.

Nejučia peršasi mintis, kad graikai patys nemažai perėmė iš indų, mažiausiai, kad ir vieni ir kiti sėmėsi išminties iš savo bendrosios kilmės, indo-germaniškosios arba arijų šaknies senoviškosios patirties. (Galima pasidomėti straipsniu iš Maskvos Medicinos laikraščio, 1877 m, No. 30-40, kur B.V.Delone spausdina savo straipsį „Ajurvedos ir Hipokratidų medicinos palyginimas“)

Ir štai čia ir yra pagrindinė priežastis, dėl ko mes taip ilgai apsistojome, nagrinėdami indų mediciną, ypač Susrutos Ajurvedą. Remiantis faktine medžiaga galėsime rasti patikimus sąlyčio taškus lygindami indų mediciną su graikiškąja, ieškodami glaudžių istorinių tarpusavio ryšių, iš kitos pusės, galėsime nustatyti mūsų mokslo užuomazgos laiką, medicinos palikimą aplamai.

Medicina Irane

(Baktrijos, Medijos, Persijos ir kt. žemėse)

Lygiai taip kaip senovės žydų medicina turėjo gerai žinomą ryšį su egiptietiška, lygiai taip pat prie indų medicinos šliejosi kitos, iranietiškos arijų genčių tautų medicinos ištakos. Visos čia gyvenančios tautos turėjo labai daug bendro tarpusavyje kultūros, papročių, apsirengimo, ginklų gamybos, religijos srityse (Strabo, p. 724, Herodot, VII, 64-67). Jie gyveno kalnų išraižytose vietovėse atskirti vieni nuo kitų kalnų keteromis, dykumomis, dabar žinomomis kaip Iranas, tęsiasi nuo Indo iki Tigro ir Eufrato upių baseinų, nuo Kaspijos jūros ir Oksuso stepių link Indijos vandenyno ir Persijos įlankos. Iš arijų jie paveldėjo tiesią laikyseną ir ūgį, meilę poezijai ir aiškų protą, o viena iš jų vietovių yra vadinama Aria. Šių tautų branduolį sudarė Baktrijos žmonės, pas kuriuo labiau nei pas kitus, padavimai ir arijų savybės išsilaikė mažiausiai pakitusios. Baktrija, Irano šiaurės rytuose laikoma persų ir medijiečių tėvyne, kuriems buvo lemta suvaidinti istorijoje didžiulę rolę.

Prieš 3000 metų prieš Kristaus gimimą persai persikėlė į vakarinę Irano pusę. Medijiečiai gana anksti (apie 2400m. Prieš Kr.) čia susidūrė su gana kultūrine prasme pažengusia semitų gimine babiloniečiais, vėliau asirais. Po trumpalaikio virš jų viešpatavimo, be jiems tekusios kovos su turaniečiais ir kušitų gentimis, kurie ilgam liko šių semitų valdžioje, ir tik aštuntame šimtetyje prieš Kr. Išsikovojo laisvę ir sujungė po vienu skeptru visas Irano tautas. O šeštame šimtetyje persai toliau tęsė midijiečių pradėtą darbą – sujungė arijų ir semitų elementus į vieną pačią stipriausią tuo metu valstybę, kur vyravo arijų tikėjimas, atsineštas iš rytų – Baktrijos. Čia gimė gerai žinomas Zoroastro mokymas (Zarathustra, aukso žibėjimas), kurį išpažino visi senieji iraniečiai ir išliko Zend-Aveste („gyvajame žodyje“)- raštuose senovės persų kalba, o autorius buvo laikomas pats Zoroastras. Šie raštai, pagal graikų rašytoją Hermippus'ą iš Smirnos, sudarė du milijonai eilučių ir 21-a knyga, iš kurių XVI-a ar XVII-a buvo skirta medicinai. Plinijus (Vyresnysis?S.Š.) netgi sakė, kad Zoroastro mokymas turi būti dėkingas dėl medicinos atsiradimo, ir kad jis ją padarė ją aukščiausiu ir švenčiausiu mokslu (Plinius, I, c.lib. XXX, I.). Plinijus aprašo daugybę stebuklingų vaistinių preparatų ir žolių, tarp

kitko, ir Nyctegretus (randamas Gedrozijoje), (ten pat), taip pat magų gydymo metodus, kurie Irane atliko žynių, sapnų aiškintojų ir gydytojų vaidmenį. Herodotas tikina, kad magai buvo kilę iš midijiečių. Zendavesta (religinės knygos) neužsimena apie magus, o žyniai vadinami Athrava. Iš Zendavestos knygų, žinomų mokslo pasaulyje, iki mūsų išliko tik dvidešimtoji, vadinama Vendidad (Vidaevodata), kurioje randama taip pat nedaug ir apie senovės persų mediciną, kuri ganėtinai primena Indų Rigvedą.

Senovės persų medicina, kaip matėme, glaustai surišta su Zoroastro mokymu. Jo pagrindas, kiek žinoma, yra dualizmas. Pagal šį mokymą, kuris vadinamas mazdeizmas (visuotina išmintis), pasaulio Kūrėjas yra galingasis Ormuzdas Ahuramazda – tiesos, šviesos ir gėrio dievas, viso pradžia. Jis sukūrė šešias gerąsias dvasias- Amšaspandus, angelus Izedus (Yazata) ir nemirtingas idėjas arba pirmines žmonių dvasias- ferverus (Fravashi). Jo kūriniams buvo: saulė (Mitra), mėnulis ir žvaigždės, vanduo, žemė- Ormuzo duktė, ugnis (Verethraghna)- Ormuzo sūnus, kurį persai laikė didžiausia šventenybe ir pastoviai saugojo šventuosiuose aukuruose, kur degino kietmedį ir kvapiąsias medžiagas. Mylimiausi jo gyvūnai buvo: jautis, šuo, gaidys ir paukštis Sinamru. Blogosios jėgos buvo Arimanas, Angramainjus- blogio, melo ir tamsos pradas, iššaukęs piktuąsias dvasias ir demonus ir visus žmogui pavojingus grobuonis, siaubūnus, vabzdžius, visus gyvius, besislepiančius olose ir bijančius šviesos. Nuo piktų dvasių ir atsiranda ligos, o jų gydymas prasideda nuo žynių pagalbos. Persų Eskulapu, išgydančiu karštinę ir kitas ligas yra laikomas Trajetonas (Thraetaona), nužudantis drakoną ir primenantis indų Thritha. Kalbant aplamai, be dviejų pagrindinių dualizmo pradžių, tiek iranietiškių, tiek indų panteono panašumas yra didžiulis. Mums labiausiai įdomus yra indų Soma ir iranietiškių Haoma panašumas. Šio augalo išspaustos sultys naudojamos tiek vienoje Indo upės, tiek kitoje pusėje, kaip gėrio šaltinis, naudojamas aukojimams. Šio augalo dvasia buvo laikoma gyva, stipria dievybe, kuri išsaugo gyvybę, duoda kūnui jėgų ir sveikatą, dvasiai- nemirtingumą, o jo gerbėjams – pergalę kare. Kiekviename name, pagal Zandavestą, iki dabar, persai turi grūstuvėlį, kur galima išspausti Haoma sultis. Grūstuvėlis, kuriame išspaudžiamos sultys, sidabro ar aukso dubenėlis, kuriuo atnešama aukoti – yra pagrindiniai atributai pas visus persus. Sultys buvo duodamos naujagimiui, kad augtų sveikas ir stiprus, jas naudojo žyniai, kad jų maldos būtų veiksmingesnės gydant ligas.

Dar vienas visagalis, gydantis ligas ir nuvejantis mirtį, buvo Airjama.

Persų supratimu, sveikata buvo saugoma gerųjų dvasių, liga buvo piktų dvasių (daeva) pasireiškimas, o gydymas jos žolelių, peilio, o geriausiai dievo žodžiu, t.y. užkeikimais ir iššaukus gerąsias dvasias. Geriausias gydytojas buvo tas, kas gydė dieviškuoju žodžiu (Mantrashpenta), į kurį buvo kreipiamasi kaip į gyvą sutvėrimą, jau savo esybe sugebančiu išgydyti ligą savo stebuklinga jėga.

Aukščiausias religinis įstatymas – kūno ir dvasios švara, kuri pasiekama maldomis ir apsiplovimais (vandeniui, jaučio šlapimui). Po mėnesinio apsisvalymo ir gimdymo moteris buvo laikoma nešvaria (lygiai kaip ir pas žydus) ir buvo izoliuojamos, buvo laikomos atitinkamame nuotolyje nuo ugnies ir vandens, kad nesuteptų pastarųjų. Su jomis nebuvo galima kalbėtis ir jas liesti. Jei apsisvalymas trukdavo ilgiau, nei septynias dienas, buvo laikoma, kad moteris yra apsėsta piktųjų dvasių, ir buvo bandoma jas išprašyti rykštėmis. Bendravimas su nėsčiosiomis ar žindančiomis, naudojimas medžiagų abortams sukelti ar sėklos betikslis išliejimas buvo laikomi nuodėme. Iš Vendidad sužinoma, kad gydytojai taip pat gydė gyvulius, o šunis, kurie

Persijoje buvo laikomi pagarboj, gydė tais pačiais vaistais kaip ir žmonės, supildami vaistus jiems į nasrus. Teisė užsiimti gydymu buvo suteikiama tiems, kurie tris kartus „plovė“ piktu dvasių gerbėjus, ir kad jie turėjo pasveikti.

Tai ir yra visos rašytinės žinios iš senovės Persijos medicinos istorijos. Iš išlikusio Vendidad teksto daugiau sužinome apie senovės medicinos įkainius. Iš žynio gydytojas gaudavo už savo paslaugas palaiminimą, nuo provincijos viršininko – dvi poras jaučių, nuo jo žmonos – kupranugario patelę, nuo miesto, apjuosto siena, viršininko – galvijų bandą, nuo jo žmonos – arklių, nuo kaimo viršininko- smulkesnių gyvulių bandą, nuo jo žmonos- karvę, nuo namo savininko – smulkių naminių gyvūnų, nuo jo žmonos- asilę.

Aiškliai matome, kad senovės persų medicina buvo grynai teurginė, nebuvo ypač kompleksiška. Ji visiškai primena indų medicinos vedantinį periodą. Yra įmanoma ir tai, jog pasiekę gana aukštą civilizacijos lygį, Zendervestos knygų tarpe buvo medicinos knygų, kurios pradingo po musulmonų visa naikinančių pastarųjų civilizacijų paveldo atakų, nes iki šiol nerasta jokie jų pėdsakai.

Apie semitų tautų mediciną, tautų, kurios glaudžiai buvo susietos su persais, mums nėra žinoma. Išimtį sudaro tik neseniai išaiškinto babiloniečių ir asirų eposo „Istaros (Astartės) kelionė į pragarą“, kur kalbama apie akių ligas, klubų, nagų, širdies ir galvos susirgimus. Iš čia matome, kad visų ligų priežastys buvo dvasios, Adisina, o būdai nuo jų atsikratyti – užkeikimai, tvarsčiai ir bintavimas.

Finikiečiai yra žinomi savo Phalus kultais, taip pat Astartės kultu. Finikiečių Eskulapas buvo vadinamas Esmun, aštuntas iš kabirų (koribantų), užsiimančių gyvačių kerėjimu ir užkalbėjimas. Štai ir visos žinios, atėjusios iš pastarųjų.

Medicina Kinijoje ir Japonijoje

Medicina Kinijoje

Kinai yra labai savarankiška mongoloidų rasė, kuri vystėsi ir išaugo iš pusiau laukinės būklės, vienintelė didelė apimtimi geografinė ir gyventojų skaičiaus prasme, kuri buvo pakankamai izoliuota nuo istorinio pasaulio. Jų kultūra yra viena seniausių pasaulyje, nes jų 4000 prieš Kr. metų kronika jau kalba apie tai, jog buvo dar „gili senovė“ praeityje, kai klestėjo kunigaikščiai Fogai, Jao, Šun ir In, pritaikę šalyje kanalizaciją, duonos auginimą, šilko gamybą, vedybas, protingus įstatymus, taip pat dangaus ir protėvių garbinimą. Nuo seniausių laikų jie jau turėjo valstybines institucijas, tokias kaip „dangaus reikalų ministerijas“, kurias sudarė žyniai-astrologai, (prieš 2200 m. pr. Kr.) ir „istorijos tribunolo“ (nuo 2700 m. Pr. Kr.) (Tumasov, I, p. 298). Žinios nuo seniausių laikų sudarė valstybės ir liaudies gyvenimo pagrindą, knygų spausdinimas jų atrastas žymiai anksčiau už Faustą, o amato ir technikos kūriniai pasiekė tobulumo viršūnes, kinų darbštumas yra žinomas visiems.

Tuo tarpu jiems teko likimas išlikti nuošalyje nuo besivystančio šalia esančio pasaulio. Kinų ypatingo nepaslinkimo pasaulio atžvilgiu priežastys yra: pernelyg didelis senovės garbinimas, kaip žmonijos didžiausio idealo siekimas, tipiškas vienodumas ir monotoniška visame aplinkiniame pasaulyje, kūno savitoje struktūroje, gyvenimo ir papročių specifiškume

pramonėje ir įstaigose, įtakos turėjo augalija ir gyvūnija, klimato ir pačioje žemėje, individualumo visiškas nuclidinimas, valstybės visiškas individo ištirpimas sistemoje (A.Weber,I, p.34). Toliau: konservatyvus, pastovus ir indiferentiškas charakteris, kuris išsiugdė dėl savito auklėjimo, besitęsiančio iš kartos į kartą, didžiulis ir baisus pauperizmas didžiausios masės žmonių ir jos prisirišimas bei priklausymas nuo mažyčio nuosavo žemės lopinėlio, aprūpinančio juos maistu; taip pat nuo papročių despotizmo, skonio nebuvimo, neturėjimo išradingumo sugebėjimų, aklas įsitikinimas, jog jų šalis ir čia esantys visi yra išskirtinė tėvynė visos išminties ir mokslo. Taip pat dėl savitos, nepaslankios ir nesugebančios tobulėti kalbos, kuri yra ištikima ir nenugalima užkarda prieš įsilaužėlius į jų šalį iš kito pasaulio, galiausiai, pats mokymo procesas, kuris trukdavo iki garbingo amžiaus. (Iki šiol daugelis klinikinių ordinatorių, „fellows“ iš Kinijos atvyksta į JAV ir kitas šalis yra žymiai vyresni už savo kolegas iš Vakarų, S.Š.).

Visa ši nepaslanki kinų rutina atsiliepė ir medicinoje.

Patys jie, kaip jau pasakyta, pradeda savo buities aprašymą jau 4000 metų prieš Kr. Pagal jų padavimus, imperatorius Ching-Nong dar iki 3216 metų prieš Kr. Išaugino medicininius augalus ir išrado ją pačią, kurią, dėl rašto nebuvimo, jis nubraižė sutartinių ženklų pagalba, kurių pagrindas buvo įvairiausių linijų ir figūrų tarpusavyje išdėstymas (Dabry, La medecine chez les Chinois. Paris, 1863, p. IX.).

Imperatorius Houang -ty (2637 m. Prieš Kr.) susistemino kinų mediciną, surinkdamas visą iki jo buvusią medžiagą, išleisdamas vieną didelį veikalą pavadinimu Nuei-King (ten pat). Šiam imperatoriui yra priskiriama ir iki šiol esantis veikalas Nuy-kim (Neiszin), bet pagal naujausius tyrimus, šis veikalas yra parašytas jau mūsų eros amžiuje.

Kalbant aplamai, patikimų duomenų apie Kinijos rašytinį paveldą nuomone, jie nesiekia daugiau, nei 248 metus iki Kr., kada tuo laiku buvo pastatyta Didžioji kinų siena, valdant pirmajam imperatoriui iš Tsin dinastijos. Antrojo šios dinastijos caro Tsin-che-houang paliepiu, atrodo, visos iki tol buvusios knygos buvo jo paliepiu sudegintos, išskyrus knygas apie žemdirbystę ir mediciną. Dar iš seniausių kinų istorijos faktų būtina paminėti apie Konfucijaus religinės sistemos pagrindą (Kong-fut-se, 551-479 m.pr. Kr.) ir apie Budos misijonierių atvykimą (450 m. Pr. Kr.).

Geriausiais medicinos raštais yra laikomi Zsin-io-zjuan-schu knyga, kuri sudaryta XVI amžiuje, o joje visos ligos priskiriamos dėl atsipalaidavimo priežasčių, ir taip pat Ben-zao-gan-mu knyga (Haeser, I,p. 41).

Gydytojų klasė Kinijoje yra ganėtinai gausi, viename kaime jų gali būti net keletas. Didžiausią pagarbą turi gydytojai, kurie kilę iš senų tradicinių giminių, karališkosios šeimos gydytojai, kurie vieninteliai turi būti tikrinami Pekino kolegijoje. Kinijoje buvo atskirai dantų ir akių gydytojai, taip pat žemesnio lygio chirurgai (Vay-ko). Daugelyje vietų gydytojai atlikdavo ir vaistininkų vaidmenį, jų receptai buvo labai ilgi, o ligoninių kinai visai neturėjo.

Vaistininkai taip pat turėjo laikyti egzaminus, gaudavo diplomus, bet negalėdavo pardavinėti stipriai veikiančių vaistų be gydytojo receptų. Savo uždarbį gydytojai paprastai gaudavo už vaistus, ir tik aukščiausios klasės gydytojai už vizitą imdavo 2, 5 ar šešis šilingus, kurie buvo iš raudono popieriaus. Kinai dažnai keisdavo gydytojus, o kritiškaisiais atvejais „kviesdavosi“ pagalbon medicinos dievą Iopuongcho Said, kažkada buvusio žymiu gydytoju, kuris po mirties buvo pripažintas dievu (Wise, II, p.476).

Prieš pradėdami nagrinėti kinų mediciną, pirmiausia turėtume pasižiūrėti, koks aplamai buvo jų požiūris į ją. Jų supratimu, medicina neturi galios padaryti tai, ką dangus (tien) yra numatęs: „Ji (medicina, S.Š.) pastoviai sklendo dvejonų, būrimų ir nežinomybės rūke, taip pat naujų epideminių ligų, krizių, ir staiga iškilusių simptomų gausybėje, kurie visi sugeba išslysti iš jos žingeidumo ir žvilgsnio skvarbumo, palikdami ją pralaimėjusią jos pačios pastangų būti svarbia pasipūtime (Niue-King)“.

„Žmogui nežinoma nei jo prigimtis, nei ligos eiga, jis nežino, kaip gimė ir kada mirs – viskas yra apgobta paslaptimi. Jis mato nuostabų instrumentą, žino jo puikių stygų pavadinimus, bet bergždi jo norai pažinti ir paaiškinti jų vibravimą ir natas, sudarančias harmoningą akordą – tai virš jo sugebėjimų ir supratimų. Jo dienos suskaičiuotos, kelias jo ribotas ir numatytas iš anksto, ir nėra jokios vilties, kad medicina galinti nors kiek ką nors pakeisti, nes kiekviena gyvybė yra tik viena maža grandis beribėje pasaulio grandinėje, kurios proporcijos yra tiksliai nustatytos ir nekintamos. Medicina negali išgelbėti nuo mirties, bet sugeba tik kiek pratęsti gyvenimą, sutvirtinti dorovę, skatindama geradarystę ir užkirsdama kelią ydoms – toms mirtinoms sveikatos priešininkėms, o taip pat gydydama daugelį ligų, kurios užpuola varganą žmoniją. Medicina turi sutvirtinti valstybes ir tautas higienos patarimų pagalba“ (Lien- Tche, Dabry, I, p.X, Wise, II, p. 466).

Anatomija. Dėl skrodimų šleikštulio ir baimės prisiliesti prie negyvojo kūno anatomija kinams visai neįėjo į dėstomųjų disciplinų ratą. Keletas grubiai pavaizduotų anatominių preparatų, kuriems kinai priskiria tūkstantmetę istoriją, o taip pat šia tema parašyti europiniai anatomijos kūriniai visiškai nesukėlė jokio dėmesio šiai mokslo sričiai. Ir dėl to yra visiškai nenuostabu, kad pas juos yra randama absoliučiai iškreiptas supratimas apie žmogaus sandarą ir atskirus žmogaus organus. Jie mano, kad kepenys yra prigludusios prie širdies, blužnis randasi kūno dešinėje, lygiai kaip ir graikai manė, kad arterijomis (*arteria* - graikiškai oro vamzdis) cirkuliuoja kartu ir oras, neskiria arterijų nuo venų, nežino apie jose esančius vožtuvus (Wise, II, p.484). Galvos smegenys visai nepriklauso prie svarbių gyvybinių organų o yra tik nugaros smegenų pradžia. Trachėją padalino į 7 dalis, iš kurios 4 tęsiasi į kairį plautį, viena – į širdį, kitos dvi – į dešinį plautį. Iš širdies išeina trys kanalai, vienas jų – į kepenis, kitas – į inkstą ir blužnį ir t.t.

(Ten pat).

Fiziologija. Šis mokslas kinams glaudžiai susijęs su kosmologija. Nors kinams nebuvo svetima viso sukūrimas vieno vienintelio Kūrėjo, jie visos gyvybės ir negyvosios gamtos sukūrimą ir egzistavimą priskyrė (Fo-hi, Konfucijus) dviem priešingoms esybėms. Viena – *le*, yra pirminė jėga ir priežastis, o kita *-ke* -, labiau pasyvi, virš kurios egzistuoja ir veikia pirmoji. Aktyvioji visatos eterio jėga *le* neturi jokios formos, kita, pasyvioji *ke* yra medžiagiškoji būklė, kurią veikia pirmoji ir iš to pasidaro visos žinomos ir atsiradusios materialiosios medžiagos ir pasaulis, susidedantis iš penkių elementų: žemės, metalo, vandens, medžio ir ugnies. Šie elementai yra amžini ir tokie svarbūs, kad iš jų susidaro visi kiti. Kinai įsitikinę, kad dorovės ir protinės pradžios žmoguje labai glaudžiai susijusios su absoliučiuoju *le*, kaip kad ir žmogaus siela (Wise, II, p. 479-480). Materialioji *ke* esmė ir prigimtis yra tuo tarpu taipogi dvilypė, ir sudaryta iš vienos veikliosios dalies, o kitos – ramybės būsenoje esančios. Viena – teigiamoji,

dangaus, vyriškoji, arba gyvybės šilumos dalis (yang), o kita – neigiamoji, žemiškoji, moteriškoji pradžia arba drėgmė (yn). Pirmoji (yang) dalis turi tendenciją plėstis ir retėti, randasi visada judėjime, stengiasi patekti į aukštesias sferas, tuo tarpu antroji (yn), turinti didesnę masę ir tendenciją į susitraukimą ir tirštėjimą, turi tendenciją leistis žemyn. Nėra nė vieno daikto, kuris nebūtų sudarytas tik iš vieno minėtų pradų, kuris vienu ar kitu atveju vyrauja: jei tai yang, tai vyrauja vyriškoji jėga, jei yn – moteriška.

Pirmojo prado žymiausioji išraiška yra dangus, antrojo – žemės rutulys. Kartu su minėtais pradais ir penkiais elementais susidaro visi organiniai kūnai. Pirmosios jėgos dominavimas – tai progresas, antrosios – regresas. Saulė, pavasaris, vasara, šviesa, jėga – visa tai yra yang. Mėnulis, ruduo, žiema, tamsa, silpnumas – yn.

„Šių dviejų pradų žmogaus kūne nešiojais tarnauja dvasios (oras) ir kraujas, kurie vaidina pagrindinį vaidmenį kinų fiziologijoje. Nuo jų visiško tarpusavio balanso priklauso gyvybė ir sveikata, o skirtumai tarp santykio, sugedimo ir pakitimų atsiranda liga ir mirtis. Šie pradai yra išnešiojami po visą kūną dvasių (oro) ir kraujo pagalba, kurių apytaka ir cirkuliacija induose (kanaluose) vyksta pagal dėsnius. Visas žmogaus kūnas su jo nervais, raumenimis, arterijomis ir venomis panašus į muzikos instrumentą liutnią, kurios sudedamųjų dalių pagalba išgauna įvairiausius muzikinius garsus, ir pagal savo sudėtį, formą ir naudojimą turi savo specifinį, tik joms būdingą garsą ir tembrą. Kūno skirtingos būsenos nustatomos pagal skirtingus jo pulsavimus (pulsus), kurie nepaliaujamai prisipildo ir nusiūgsta kraujo ir dvasių pavidalu, susiliedami su to instrumento skirtingų tonų klavišais ir stygomis.“ (Nuei-King, Dabry X). Be penkių elementų – oro, vandens, ugnies, metalo ir medžio, kurie veikia kūną, kinai jų skiria dar penkis pagrindinius organus, kuriuose vyrauja „drėgnumas“ yn, o būtent: širdis, kepenys, inkstai, plaučiai ir blužnis; ir dar penkis, kuriuose vyrauja „šiluma“ yang, o būtent: plonosios ir storosios žarnos, tulžies pūslė, skrandis ir šlapimtakiai. (Dabry, 17, Wise II, p. 494). Šie dešimt pagrindinių organų sujungti tarpusavyje kanalais (king), kuriuose cirkuliuoja kraujas ir gyvybinės dvasios, ir kuriuose 23-ų šakų išsidėsčiusių skersai ir išilgai, pagalba išnešiojama į visą kūno dalis šiluma ir drėgmė. Žmogaus kūno mechanizmas yra grynai hidraulinis, ir sveikata priklauso nuo laisvai judančių skysčių bei dvasių (t. y. oro, patenkančio į kraują ir skysčius plaučių pagalba). Šis laisvas judėjimas be išorinių priežasčių, sutinka dvi pagrindines kliūtis – sunkį ir trintį, iš čia akupunktūros nauda yra ta, kad po įdūrimo į kūną adata padidina oro tamprumą ir veiklą, būtinų palengvinant kraujo ir skysčių tekėjimą, nes pastarieji padeda skysčiams nugalėti kliūtis, kurios tam trukdo ir sukelia skausmą. (Dabry, p.4). Kraujas turi yang savybių, ir kartu su oru cirkuliuoja arterijose. Tuo tarpu širdies kraujas, išėjęs iš kūno, sukelia perspiraciją (vėdinimą, prakaitavimą) kuri yra ne kas kitas, o serumas. Venomis teka yn, maitinanti kaulus ir sausgysles, duodanti peną dvasiai. (Wise, II, p.491). Kraujo ir oro apytaka prasideda plaučiuose ir baigiasi kepenyse, ir toks ciklas, kinų paskaičiavimu, yra 50 kartų per parą. Kvėpuoja gi žmogus viso 13 500 kartų per parą.

Kiekvieno įkvėpimo metu kraujas nukeliauja 6 colius, per dieną – 81 000 colių, o pats ilgiausias kelias yra 1620 colių nuo pradinio, iki galutinio patekimo taško. (Dabry, 3). Kepenyse slypi protingoji dvasia, o gyvybės dvasia ke yra krūtinės viduryje. Balsas yra plaučiuose, vyriškoji jėga yra tulžies pūslėje, blužnyje yra nuovokumas ir kartu su širdimi šie organai pagimdo mintį. Širdis yra pati svarbiausia kūno dalis, čia tūno jausmingoji dvasia.

Kūnas yra skirstomas į viršutinę dalį - nuo galvos ir kaklo iki skrandžio, vidurinioji – nuo skrandžio iki bambos, trečioji – nuo bambos iki galūnių. Kinai tikėjo, kad kiekvienas organas turi tam tikrų simpatijų vieni kitiems ir taip pat 5-iems elementams, metų laikams ir kompasu taškams, kurio atradimą jie prisiima sau. Širdis, pavyzdžiui, simpatizuoja plonomis žarnoms ir pietų krypčiai, vidudieniui, vasarai ir ugniai, plaučiai – storosioms žarnoms ir vakarų krypčiai, vakarui, rudeniui ir metalui, inkstai – šlapimo pūslei ir šlapimtakiams, prijaučia šiaurei, nakčiai, žiemai ir orui bei vandeniui. Kepenys simpatizuoja tulžies pūslei, prijaučia rytams, rytui, pavasariui ir medžiui, blužnis – skrandžiui, artima žemei, zenitui ir paskutinėms 18-ai dienų kiekviename pasibaigiančiame sezone.

Fiziologine prasme kinai širdį laiko limfos apytakos centru, o priimdama ją vėliau paverčia į kraują. Plonosios žarnos, kaip širdžiai simpatingosios kūno dalies, priima maistą ir paverčia jį limfa, keliaujančia širdin. Blužnies ir skrandžio funkcija yra sutrinti patenkančią maistą ir paruošti jį virškinimui, Plaučių funkcija yra varinėti kraują ir skreplių pagalba išsivalyti, o storajai žarnai tenka išvalyti organizmą nuo kietų dalių ir nešvarumų. Inkstams ir šlapimo pūslei, kepenims ir tulžies pūslei tenka filtruoti ir išskirti skysčius.

Bendroji patologija ir etiologija.

Pastarosios kinų supratime apie mediciną taipogi „sukasi“ aplink „šilumą ir drėgmę“ kartu su jų 5-eriais elementais. Ligos atsiranda dėl šių elementų vyravimų skirtumų, arba dėl nusižengimų dietai, pernelyg didelio fizinio ar dvasinio įtempimo, kas sutrikdo kūno skysčių ir dvasių (oro) cirkuliaciją organizme. „Ugnies“ perteklius sukelia daugelyje organų sutrikimus, ypač širdyje, o kai pakinta „yang“ – atsiranda skausmas, tuo tarpu „ke“ trūkumas sukelia ligas krūtinėje. Vandeniui taipogi atsiranda dėl ke trūkumo organizme, nes vanduo, patenkantis per burną pasisavinamas ke ir pasišalina iš organizmo šlapimo pavidalu arba prakaitu. Esant ke trūkumui vanduo susilaiko savo kelyje ir kaupiasi visame kūne. (Wise, II, p. 485,490).

Ligų priežastys būna: išorinės- oras, karštis, šaltis, drėgmė, sausra, maistas ir gėrimai, ginklai ir instrumentai; vidinės – jausmai, nuoskaudos, malonumai, baimė, meilė, neapykanta, jausminiai norai; galiausiai – nuo piktų dvasių. (ten pat).

Bendroji patologija.

Racionaliosios ligų klasifikacijos, kaip suprantama, kinų medicinoje surasti neįmanoma.

Vidaus ligoms kinai priskiria:

1. Ligos, kurias sukelia miazmų nuodai (karštį sukeliančios ligos), kurių tipinės formos kinams nevisiškai buvo suprantamos. Reikia pripažinti, jog kinai sugebėjo išskirti pagrindines šiltinės formas: geltonąją, dėmėtąją ir vidurių. Tačiau tuo pat metu jie šiltinę tapatina ir su bet koku uždegimu, kuriam(-iems) neturi net pavadinimų. Tai pačiai susirgimų grupei priskiriama kolika ir cholera (pastarajai, beje, yra skirta ganėtinai tiksli charakteristika, padaryta Whang-shoo-ho, (Wise, II, p.573). Čia taip pat priskiriami ir raupai, kurie buvo kinaus žinomi jau 3000 metų ir aprašyti atskirame traktate. Kinai išskiria keturias raupų formas ir priskiria nuodams, kuriuos atsineša ainiai iš savo protėvių.(ten pat, p.541). Šioms ligoms priskiriama ir karbunkulas bei limfamazgių tuberkuliozė, ligos, kurios atsiranda pagal juos dėl kraujo sukresėjimo, oro išsiskyrimo, vidinių nuodų, blogos mitybos bei organinių sutrikimų (mėnesinių užsilaikymo).

2. Apsinuodijimai mineraliniais, augaliniais ir gyvuliniais nuodais, pav. Arsenu, auksu, sidabru, cinoberiu, opijumi, nuodingais grybais ir augalais, užkrėstų kiaulių ir kitų gyvulių mėsa.

3. Ligos, atsirandančios persišaldžius: reumatas, podagra, paralyžius, epilepsija, galvos skausmai, gimdos ligos, varginantys prakaitavimai, gelta. Apopleksijos atsiranda nuo vėtrų gūσιο, paralyžius ir sąstingis – dėl šalčio ir drėgmės, neuralgijos priskiriamos sausgyslių ir raumenų ligoms ir joms kinai turi savitą supratimą. (Wise, II, p. 568).

4. Uždegiminės ligos: čia yra priskiriamos: kosulys, plaučių uždegimai ir ligos, šlapimo pūslės uždegimas, inkstų, skrandžio uždegimai, gūžys (skydliaukės padidėjimas), hemorojus, kepenų ligos, pilvo pūtimas, vidurių paleidimas, dizenterija. Šiai susirgimų klasei kinai nepriskiria aspermijos, troškulio, vėmimo, kraujo netekimo, žarnyno parazitinių kirmėlių, o apie smegenų, plaučių, pleuros ir pailvaplevės uždegimų bei ligų jie beveik visai neturi supratimo. (ten pat, p.570).

Išorinės ligos.

Šioms ligoms yra priskiriama venerinės ligos: gonorėja, minkštasis šankeris, sifilis su visomis jo formomis, grybeliniai „šašai“ - susna, raupsai, ichtiozės, niežai, dedervinės, taip pat žaizdos, nudegimai, nušalimai, asfiksija (nuo pasmaugimo, pasikorimo, šalčio ir troškulio), hidrofobija (simptomas, būdingas pasiutligei), dantų ligos. (Dabry, 579,580).

Ginekologiniai ir pediatriiniai susirgimai.

Kinai žinojo baltąsias (išskyras), nevaisingumą, savaiminius abortus, gimdos auglius, krūtų susirgimus.

Vaikams išskyrė akių, ausų, nosies, burnos ir dantų ligas.

Pagal kūno sritis: 1) proto ligos: idiotizmas, lunatizmas, manija, demencija, atminties praradimas. 2) Galvos ir kaklo ligos – cephalgia – galvos skausmas, gūžys, troškulys, aftos, liežuvio uždegimas – glositas, seilių liaukos ligos (kiaulytė), angina. 3) Krūtinės ląstos ligos: plaučių: dusulys, vandenė, kosulys, uždegimas, bronchitas, influenza, astma, tuberkuliozė, širdies vožtuvų ydos, aneurizma. 4) Pilvo ligos- dispepsija, vėmimas krauju, kolikos, viduriavimas, dizenterija, cholera (nuo miazmų nuodų), žarnų apsivertimai, kirminai, gelta, kepenų ir tulžies padidėjimai, ascitas (vandenė), kiaušidžių vandenė, cukrinis diabetas, Braitto liga (nefritas).

Diagnostika ir ligų prognozė.

Kinų diagnostikos pagrindas yra nuoseklus ausų, akių, burnos, liežuvio ir šnervių, kūno dalių, kurios yra organizmo „langai“, apžiūra, kuriuose atsiranda šiluma „yang“. Be to gydytojas turi iširti kraujagysles, išmatas ir šlapimą, pagal kuriuos yra nustatoma „drėgmė“ „yn“. Šnervės padeda nustatyti plaučių būklę tiriant nosies išskyras, tiriant akis sprendžiama kepenų būklė, nes ašaros yra kepenų produktas, burna padeda įvertinti skrandžio būklę, kurio sultys yra seilės, liežuvis – padeda nustatyti širdies veiklą, kurios veikla yra prakaitas, pagal ausis yra nustatoma šlapimo pūslės būklė, kurios veiklos produktas yra šlapimas. (Dabry, p.56). Diagnostikai tarnauja taip pat: 1) spalva: visų penkerių svarbiausių organų veikla turi atskiras spalvas – kepenys- mėlyną, širdies – raudoną, skrandis – geltoną, plaučiai – baltą, šlapimo pūslė – juodą ar tamsią spalvas. Šios spalvos yra matomos ir atsispindi veide, lūpose, akyse. 2) Garsas: nenuilstamas verksmas yra plaučių ligos simptomas, juokas – širdies, aimanos –

kepenų, dainavimas – skrandžio, užkimimas – šlapimo pūslės simptomas. 3) Skonis: aštrių patiekalų ir medžiagų troškimas nurodo į plaučių ligas, karčių – širdies, saldžių – skrandžio, sūrių – šlapimo pūslės. 4) Išskiriamų skysčių per didelis kiekis: ašarų – kepenų ligų simptomas, šlapimo – pūslės, seilių – skrandžio, skreplių – plaučių ligų, prakaito – širdies ligų simptomai.

Pagrindinis kinų diagnostikos objektas yra **liežuvis** ir **pulsas**.

Liežuvio kiekvienoje atitinkamoje dalyje yra taškai, liudijantys visų žinomų susirgimų simptomus. Baltas liežuvio apnašas liudija plaučių susirgimus, geltonas – blužnies ir skrandžio, mėlynas – kepenų, juodas – šlapimo pūslės ir inkstų, geltonas apnašas liežuvio viduryje, baltas liežuvio kraštuose ir rausvas galas liudija karštinių ligų persilaužymą. Išilgai išsidėčiusios rausvos juostos liudija blužnies ligas. Jei ant liežuvio yra matomos visų spalvų apnašos, tai liudija džiovą ir žarnų ilgalaikį sutrikimą. Dėmėtas liežuvis liudija kepenų ligą, melsvas apnašas – inkstų ir šlapimo ligas. Visų liežuvio apnašų, spalvų ir atspalvių, jų išsidėstymo nėra galimybės net aprašyti (Dabry, p.64-69). Tačiau pačiu pagrindiniu diagnostikos įrankiu kinų medicinoje yra **pulsas**.

„Lyg liutnios stygos“ pulsas tarnauja tam, kad pažintume organizmo harmoniją ir disharmoniją. Mokslas apie pulsą yra labiausiai pažengusi kinų medicinos sritis ir ji sudaro ištisa mokslą.

Kraujas ir oras, kurie yra pastoviam judėjime, atsimušdami į kraujo indų sieneles, sukelia virpesius, kuriuos mes jaučiame ir vadiname pulsacija – pulsu. Bet koks judančio, tekančio kraujo pakitimas palieka prisipildymo ir atoslūgio kraujo ir oro bangą, kuri gali būti gydytojo nustatyta pulso bandos pokyčiais. (Wise, II, p.491). Pulso apčiuopos technika ir taisyklės yra nepaprastai kruopščiai išdėstytos. Gydytojas turi būti visiškai sveikas fiziškai ir dvasiškai, tiek ryte, tiek ir vakare privalo tirti savo ligonius, kurie yra nepavalgę. Vyrus gydytojas pasodina priešais save, tiriant moteris, prieš jas yra pastatoma širma. Tiriamojo ranka yra padedama ant pagalvėlės, o gydytojo trys pirštai turi liesti tiriamąją kraujagyslę iš dešinės ar kairės plaštakos pusės, palaipsniui pirštais spausdamas kraujagyslę. Tyrimas neretai užtrunka keletą valandų, tiriančiojo pirštai tai prispaudžia, tai atleidžia čiuopiamąją kraujagyslę, panašiai kaip skambinant klavišais. Jei turtinga ir įžymi moteris nenori, kad prie jos liestųsi gydytojas, tai aplink riešą užrišamas šilkinis siūlas ir vienas jo galas perduodamas gydytojui, kuris, vertindamas siūlo judesius per kelias pėdas nuo pačios tiriamosios, nustato ligą.

Pulsas gali kisti, priklausomai nuo metų, ligų, jautrumo ir t.t. Kiekviena kūno dalis turi savo pulso charakteristikas, išskyrus tiktai smegenis.

Kinai nustato įvairias pulso rūšis pagal „yang“ dominavimą: greitą, paviršinį, pilną, stiprų, kietą, ilgą, įtemptos stygos, o dominuojant „yn“ – gilų, kintantį, silpną, trumpą, nutrūkstantį, minkštą. (Dabry, 23). Toliau jie išskiria: drebantį, kintantį, „įsikišantį“ pulsą- kada į jo veiklą, skirtą vienam organui, įsikiša kito organo vyraujantis pulsas, kas liudija apie visišką kūno netvarką ir didelius sutrikimus. (ten par, p.24).

Pulsas yra tiriamas trijose vietose: 1) 1 colis virš plaštakos delninės raukšlės „tsin“ (W.), „tsuen (D.),2) kiek aukščiau „kwan“(W.), „kouan“ (D.), ir 3) dar aukščiau link alkūnės „chih“ (W.), „tche“ (D.). (Wise, II, p. 560). Kiekviena tų vietų turi vidinį ir išorinį pulsuojantį kraujo indą. Dešine ranka čiuopiamas kairės rankos, kaire – dešinės rankos pulsai. Dešinėsios rankos *tsuen* nurodo plaučių ir storosios žarnos, širdies ir krūtinės būklę, *kouan* – blužnies ir skrandžio,

tche – šlapimo pūslės būklės. Kairės rankos *tsuen* atitinka širdies ir plonųjų žarnų, *kouan* – kepenų ir tulžies pūslės, *tche* – inkstų ir šlapimtakių būklę.

Plaučių ligos nustatomos iš pakinklio pulso, o virš kelio – inkstų.

Iš begalės pulsų aprašymų, apsiribosime pažymėdami 7 pulsus šilumai, 8 vidinius arba drėgmės, 9 pulsus, atspindinčius didžiuosius kanalus, daugybę mirtinų pulsų – (kada per vieną įkvėpimą yra jaučiami tik 1-3 pulso virpesiai ir t.t.), galiausiai, dar paminėtini yra ypatingi aistros pulsai.

Terapija (Gydymas).

Kinams priklauso taisyklė: ligos lengviau išvengti, nei ją gydyti. Kalbant aplamai, gydymo esmę sudaro vimdomųjų, laisvinamųjų, prieškirmėlinis, gyvsidabrio, stibio ir rabarbaro medžiagų gydymas.

Ligos, kurių priežastis būna šaltis – gydomos šiltaisiais vaistais, o kai priežastis yra karštis – šaltaisiais. (Dabry, p.43). Akivaizdu, kad taikomas principas – *contraria contrariis*: esant silpnumui duodamas tigro kraujo ekstraktas. Kiekvienas gyvūnas turi sau specifinį gydymui pritaikymą, o daugiausia panaudojamos jo kraujas ir kepenys. Šalia labai svarbų gydyme vaidmenį vaidina ir užkeikimai bei apeigos, ceremonijos, fejerverkai, šaudymai ir kt. Didelis dėmesys skiriamas griežtai dietai ir dažniems maudymams. Kraujo nuleidimas buvo taikomas retai, daugiau buvo taikomos dėlės ir naudojami skarifikatoriai (jų pagalba kraujo nuleidžiama mažiau, S.Š.). Atskirai specialiajai terapijai buvo skiriama labai daug rašytinės medžiagos. Paminėsime, kad, pav. Sergant cholera, kinai naudojo *Costus arabicus* (šalčiui atsparus imbieras, S.Š.), o taip pat ir akupunktūrą bei sujaudinančias medžiagas, kaip kamfora, muskusas, tuo tarpu skystos medžiagos, kaip pav. Ryžių nuoviras, griežtai buvo draudžiamas.

Raupai gydomi pagal ligos plitimo laipsnį, patys kinai tvirtina, kad jų gydymas buvo žinomas gilioje senovėje. Jie turi omenyje, kad skiepijimas nuo žmogaus raupų pas juos buvo taikomas net prieš tūkstantį metų prieš Kristaus gimimą, ir tai darė gydytojas Yo-mei-shan. Jis sėkmingai paskiepijo Singų dinastijos imperatoriaus Tchin-tzong anūką (Wise II, p. 574).⁴

Vaikui, kuriam buvo ruošiamasi atlikti raupų skiepijimą, turėjo būti sveikas, o ypač sveika turi būti jo oda. Turėjo vengti 11-os ir 15-os kiekvieno mėnesio datos, nes tomis dienomis visa organizmo dvasinė esencija kaupiasi nosies pertvaroj, tarnaujančioj geriausia vieta raupų skiepijimui – būdas ganėtinai originalus: berniukams į kairę, mergaitėms į dešinę šnervę įkišama medžiagos ar vatos gumulėlis, kuris sudrėkintas sirgusiojo audinių skysčio arba įtrintas į nukrapšytų ir sutrintų vėjaraupinių šašų nuo odos. (Wise, II, p.544). Karvių raupų medžiagos skiepijimas ganėtinai sunkiai buvo diegiamas. Kinų literatūra apie raupus ganėtinai gausi, bet skurdi savo turiniu.

Farmakologija. (Lui-Fang). *Materia medica* kinų medicinoje nė kiek neskurdesnė nei indų. Nėra nė vieno augalo, kuris nebūtų buvęs naudojamas kaip vaistas. Gydymo esmė yra

⁴ Dar prieš Dženerio plačiai taikomą karvių raupų vakciną buvo žinoma, (ir tos žinios atėjo iš Britų ambasatoriaus žmonos laišku) kad žymiai anksčiau turkės moterys naudojo persirgtų raupais žmonių šašus nuo bėrimų ir šią medžiagą adatos pagalba įdurdavo sveikiems į dilbio sritį. S. Š.

išvalyti organizmo kraują ir skysčius, išvalyti skrandį ir pašalinti dujas. Pirmasis materia medica traktatas yra priskiriamas kinų medicinos tėvui Ching-Nong'ui. Didelė naudojamų vaistų dalis priklauso augaliniam pasauliui. Kinų farmakopėjoje (Pen-tsoo-cang-mow) yra 2935 receptai, visi medikamentai skirstomi į septynias klases, pirmojoje klasėje vyrauja ugnis ir vanduo, antroje – žemė, trečioje – metalai ir akmenys, ketvirtoje – augalai, grūdai, šaknys, medžiai, daržovės, penktoje – seni indai ir rakandai, penktoje – vabzdžiai, žuvis, žvyneliniai gyvūnai, paukščių ir keturkojų išskyros ir išmatos, septintoje – organinės medžiagos.

Aiškinant apie vaistinius preparatus didelę reikšmę turi ir jų spalvų, skonio, konsistencijos parinkimas. Žalios spalvos ir rūgštaus skonio vaistai sudaro „medžio“ elementą, dėl to jais gydomas kepenys, raudonos spalvos ir kartūs – atitinka „ugnį“ ir tinka gydyti širdį, geltoni ir saldūs – atitinka „žemę“ ir jais gydomas skrandis. Toliau balti ir aštrūs vaistai atitinka „metala“ ir jais gydomi plaučiai, juodi ir sūrūs – atitinka „vandenį“ ir jie veikia inkstus. (Cituoju visur iš Wise). Atitinkamai dalindami kūną į tris dalis, panašiai parenkami ir vaistai: žiedais ir augalų viršutinėmis dalimis gydoma viršutinė kūno dalis, kur vyrauja yang, vidurinės augalo dalys- stiebai naudojami gydant viduriniąją kūno dalį, o apatinė dalis, kur vyrauja yn, gydoma augalų šaknimis. Augalų šakomis gydamos galūnės, žievė naudojama gydant odą ir raumenis, augalo šerdis – gydant vidurius.

Karšti ir šalti, šilti ir drungni ir , apamai, stipriai veikiančios medžiagos turi ryšį su vyriškuoju pradū yang, o rūgščios, karčios, ir kitos lengvą poveikį turinčios medžiagos surištos su moteriškuoju pradū yn. Iš dviejų didelių šaltinių apie materia medica Pun-tsaon ir Pun-tsaon-pe-yaon, pirmajame aprašoma 1111 augalinės, gyvulinės ir mineralinės kilmės medžiagos. Jų formos yra labai įvairios: piliulės, didesnės apimties kasnio formos, milteliai, užpilai, nuovirai ir t.t.

Vaistų klasifikacija yra: 1) tonizuojantys (arbata, tabakas, įvairių gyvūnų mėsa, cinamonas, asbestas ir kt. Labiausiai žinomas ir esantis vaistas nuo visų ligų – panacėja- yra ženšenio šaknis. Kinijoje yra net 77 įvairiausi ženšenio preparatai. Jie naudojami ryte ir vakare ir geriama su arbata ar sriuba, taip pat yra ir priedas prie įvairiausių vaistų. Kinai ženšenį vadina „pasaulio stebuklu ir nemirtingumo dovana“. Apie jį prirašyta ištisi tomai knygų, jis atstato prarastas jėgas, seniems suteikia jėgų ir atjaunina, galiausiai – tai pats patikimiausias stiprinantis vaistas. 2) Surišantys (adstringentia): rašaliniai riešutai (galatai), lotoso sėklos, aguonų galvutės, lateksas, opijus, kurį masiškai rūkė ir kas sukeldavo dideles sveikatos problemas. Toliau sąrašė datulių sėklos, armėniškasis molis, svarainis, rūgščiosios slyvos, geležies drožlės, magnis, aukso ir sidabro folija ir kt. 3) Skystinantys: kasija, mimoza, muskusas, imbieras, džiovinti skorpionai, kamfora, atsivežama iš Sumatros ir Borneo. Vimdantys: čemerys, ropės sėklos ir šaknys, vario sulfatas. Kartu ir sušildantys vaistai buvo baltassis ir juodasis pipirai, imbieras, sandalo medis, garstyčių sėklos, gvazdikėliai ir kt. Lengviesiems laisvinantiesiems priskiriami buvo ramunėlė, karčiojo apelsino žievelė ir kt. 4) Laisvinamieji: gysločio sėklos, muilo akmuo, šalavijas, ambra (kašalotų skrandžio, vašką primenantį medžiaga), raudonosios pupelės, rabarbaras, natrio sulfatas, žmogaus išmatų preparatai ir kt.

Kaip jau minėta, vaistams buvo naudojamos beveik visų augalų ir jų dalių medžiagos.

Gyvūninių preparatų tarpe dažnai buvo naudojami vorai, blakės, kurmiai, driežai, gybatės, ypač jų geluonys, nagai, ausys, liežuviai, širdys, kepenys – ir visa tai naudojama didelėmis dozėmis. Tigrų ir dramblių kaulai naudojami esant nusilpimams. Liūtų ir tigrų

kraujas ir kaulai suteikia vyriškumo, dramblio kaulo miltelius naudojo cukriniam diabetui gydyti, o dantys – epilepsijai. Sutrintos dramblių akys su žmogaus pienu buvo naudojami akių uždegimams gydyti, kupranugarių mėsa – nervams stiprinti, o pienas – kūnui stiprinti ir hemorojui gydyti.

Dėl chemijos nemokėjimo, visos mineralinės medžiagos kinų buvo gan retai naudojamos. Nors pagal Dabry duomenis, kinai nuo neatmenamų laikų naudojo natrio karbonatą ir natrio sulfatą, geležies sulfatą, suriką, vario acetatą ir sulfatą, kalcio karbonatą, cinoberį, natrio tetraboratą, alūnus, švino chromatus, sierą (prieš niežus), arseną šiltinėms, gyvsidabri prieš sifilį, kuris čia jau buvo iki Amerikos atradimo.

Higieną kinai garbino nuo seno, bet to negalėtume pasakyti apie medicininę policiją. Kinai, kaip jau kalbėta, pripažįsta orų įtakos poveikį sveikatai, taip pat metų laikų ir jų stichijų poveikį kūnui, jo pulsui, temperatūrai. Mėnulio įtaka buvo net tokia didelė, kad kinai bijojo miegoti būdami apšviesti mėnulio šviesos. Ypatingą dėmesį jie skyrė teisingam gyvenimo būdui, sistemingai reguliuodami dietą, savo elgseną, poelgius „tiek dieną, tiek naktį“. Higienos traktatas Tchang-sing mokina, kaip išsaugoti sveikatą: anksti rytais keltis, negausiai pavalgyti košės prieš išeinant iš namų, vidudienį – santūriai papietauti virtu maistu, turinčiu stiprinančių medžiagų, gerti tiktai vandenį, vengti sūdyto maisto, valgyti lėtai, gerai sukramtyti maistą, prieš pietus – gerti stiprinančią ir tonizuojančią arbatą, po pietų miegoti ne ilgiau dviejų valandų, vakarienė turi būti saikinga. Po vakarienės praskalauti burną ir dantis arbata, patrinti padus ir gultis ant šono, kad išsisklaidytų dvasios, nemiegoti atvirame lauke, ant rasos, ant šaltų arba šiltų akmenų. Kinai taip pat labai vertina patį miegą: dešimt gerai išmiegotų naktų neatperka vienos blogai praleistos ar nemigos nakties. Kinai pasižymi elgsenos mandagumu, švara ir saikingumu maistui. Tačiau tuo pat metu stebina visiškas nebuvimas jokių sanitarinių mazgų gausiai apgyvendintuose teritorijose, kur kanalai ir sanitarinės duobės baisiausiai dvokia ir niekada nebūna valomos. Visos gyvūninės ir kitos atliekos kaupiamos kanaluose, išsidėsčiusiuose išilgai gatvių, o vasaros metu tampa šiltinių ir kitų infekcijų židiniai. Maliarija atsiranda dėl perdidelio laukų tręšimo ir pasireiškia blužnies ir kepenų augliais. Kinų imlumas ligoms dar taipogi priklauso nuo jų įpročio miegoti žemose ir nešvariose lovose, nuo pernelyg mažo gyvenamojo ploto, kur grindinys yra žemiau už žemės lygį.

Chirurgija. (Wae-ka). Nors kinų istorija ir užsimena apie žymų chirurgą Houa-to, kuri vadino „nacijos ranka“, bet ir tada, ir dabar turim pasakyti, kad kinų chirurgija yra visai nežinoma. Dėl visiško anatomijos nežinojimo ir bodėjimosi ja, taip pat baimindamiesi ir bjaurėdamiesi krauju, nebuvo atliekamos net pačios reikalingiausios operacijos instrumentų pagalba. Kaulų lūžiai, išnirimai ir kiti sužalojimai buvo barzdaskučių ir kirpėjų rankose, buvo ir kaulų tiesintojų dinastija. Net ir sugedę dantys buvo šalinami tik tada, kai tą atlikti buvo įmanoma dviem pirštais.

Apie auglius kinai turėjo labai savitą supratimą: juos sukeldavo išoriniai veiksniai, karštis, traumas, nuodai, o to priežastis – kraujo užsilaikymas.

Iš kitų chirurginių susirgimų kinai žinojo tik nudegimus, nušalimus, įkandimus ir žaizdas.

Kraujavimo priežastimi buvo laikoma ne tiek kraujo indo pažeidimas, kiek kepenų pakitimais, ir jis buvo gydymo tikslas. Kepenims priskiriamos buvo ir didžiulės opos, taip pat

buvo manoma, kad tai yra organizmo ir jo konstitucinės sandaros silpnumo požymis. Kinų tarpe, pagal Wise, lūžimai ir išnirimai pasitaikydavo žymiai dažniau, nei europiečiams.

Chirurginė terapija.

Apie kraujo nuleidimą kinai ganėtinai ilgai nežinojo ir jo netaikė. Tik neseniai pradėta taikyti porcelianiniai kaušeliai arba nedideli lancetai. Po to žaizda perrišama uždedant lašinių arba medžio taukais be spaudžiančio tvarsčio. Retai taiko kryžiaus pavidalo pjūvį esant „kietajam augliui“, po ko uždedamas kompresas su miltais ir actu su vandeniu. Daugiausia pūlinius atveria adatos pagalba, o pūlius ir kraują iščiulpia. Vietiniams uždegimams taiko šaltį, opas, tokios kaip gangreninės ar pūlingos, gydomos kompresais su žolelėmis ir šaknimis. Taikomi taip pat ir rabarbaro milteliai, sutrinti figų kauliukai, lotoso minkštimas ir kt.

Visos žaizdos perrišamos surišančiomis medžiagomis, ypač populiarius ženšenio nuoviras. Pilvo žaizdas, komplikuotas žarnų išvirtimu, pastarosios buvo rankų pagalba sukišamos atgal, prieš tai pirštus sutepus aliejumi, o žaizda buvo susiuvama šilkmedžio žievės siūlais.

Didžiulės, mirtinos žaizdos išvis negydomos, o nukentėję buvo paliekami mirti gatvėse be pagalbos, nes bet kokia nepasisekusi pagalba gydytojui priskiriama kaip nepasisekimas ir reputacijos sumenkimas.

Amputacijų kinai neatlikdavo.

Išnirimus ir lūžimus gydė atstatydami tiesiogiai arba mankštų pagalba, o vėliau buvo naudojami bambuko loveliai ir įtvarai. Jei būdavo atitaisomi atviri lūžiai, tai žaizdos užberiamos gydomaisiais milteliais, uždengiama ką tik papjauto viščiuko kūnu su išimtais kaulais, ir kartu su bambuko įtvarais sutvarstoma 2-3 dienom. Esant fragmentiniams lūžimams, kinai stengdavosi pašalinti kaulų skeveldras. Daug gyventojų turinčiuose miestuose kaulų lūžių gydytojų buvo gausu, ir kai kuriems jų gydymo mene tikrai netrūko meistriškumo.

Kinų medicina buvo paremta mankštomis, akupunktūra, moksaterapija, kadangi jie bodėjosi chirurginiais metodais.

Mankštos. Skaudulius kūne kinai bando sumažinti įgnybimais, trynimu, mankštomis, sukeldami paviršinį sudirginimą ir taikydami įtrynimus. Įtrynimams dažniausiai pasirinkdavo nugarą, krūtinę, delnus, padus, alkūnės linkius, kelius ir klubų sąnarius. Mankštas sėkmingai taiko išnirimams koreguoti, ypač jei tai daroma iškart po išnirimo.

Mokslams buvo naudojamas pelynas. Tai gumulėliai iš žolės, kurie būdavo uždegami tiesiai ant odos. Šis gydymo būdas dar senesnis Kinijoje, nei plačiai žinoma akupunktūra. Vėliau šį būdą į Europą atvežė olandų pirkliai.

Akupunktūra yra kinų išradimas, naudojama pagerinti oro cirkuliacijai ir suteikti jai stangrumo. Oras, patekęs pro plaučius ir patekęs į skysčius bei kraują, juos subalansuoja ir tokiu būdu sumažina patinimus, skysčių sankaupas, padeda pratekėti pro susidariusias kliūtis, kurios sukelia skausmus.

Akupunktūra atliekama auksinių, sidabrinių, rečiau geležinių adatų pagalba, turi įvairias formas ir storius, o viršūnės jų būna aštrios, ieties, trikampio ir lanceto formų. Gydytojas turi gerai žinoti taškus (locus electionis), kurie yra skirtingi kiekvienai ligai gydyti. Taip pat turi būti žinomas įdūrimo gylis, kur yra ligos pradžia ir tokiu būdu leisti jai per įdūrimą išeiti. Adata paliekama kelioms minutėms ar net dienoms.

Pati procedūra atliekama taip: oda patempiama, adata imama dešinės rankos nykščiu, smiliumi ir trečiuoju pirštu, ligonis paprašomas kostelėti, ir tuo metu į parinktą tašką įduriama adata sukimu iki reikalingo gylio. Jei gylis turi būti didesnis, adata duriama palaiptams iš lėto sukamaisiais judesiais. Tada trečio piršto pagalba kelis kartus adatos galvutė yra pastuksenama, kas, pagal kinus, reikalinga oro judėjimui pagerinti, kad pagerėtų cirkuliacija, spiraliniais judesiais dar adatos galvutė pakrapštoma. Kai adata ištraukiama, įdūrimo vieta pasmilkoma pelynu. Jei tai yra furunkulas, karbunkulas, ištraukta vieta pridengiama česnako ritinėliu.

Viso kinai naudoja 388 akupunktūros taškus, kartais tie taškai yra toli nutolę nuo ligotos vietos – tada akupunktūra vaidina lyg ir nuviliojantį ligos procesą vaidmenį.

Pasisekimas būna nevienodas. Ypač gerai veikia esant neuralgijoms, lėtinei podagrai, reumatui ir kitiems uždegimams. Punkcijas daro gana giliai, stengiasi nepakenkti nervams, sausgyslėms, kraujagyslėms bei svarbiems gyvybiniams organams. Kuo sunkesnė liga, tuo giliau duriamos adatos. Jei ligonis negali iškęsti – adata ištraukiama. Su adatos ištraukimu turi palaiptams dingti skausmingumas ir pasitraukti liga.

Kinai taip drąsiai atlieka akupunktūras, kad jų adatos kartais praduria ir skrandį iki vieno colio gilyn, o po to prašo ligonį kelis kart iškvėpti, o ištraukę adatą dar dviem pirštais išspaudžia įdūrimo vietą, lyg bandydami išspausti nuodingas dujas.

Europoje taip pat buvo taikomas ir tebetaikomas gydymas akupunktūra, tik aiškinama, jog adatų pagalba išsklaidomas elektros krūvio perteklius (Wise II, p. 539).

Akių, ausų, nosies, dantų, odos ir plaukų ligas daugiausiai gydė nemokšos (S.K.) barzdaskučiai. Akių būklę, kaip manė kinai, veikia kepenys, širdis ir kraujagyslės. Viso buvo suskaičiuojama 41 liga, kuris pakenkia akis dėl nevalyvumo ir nepriežiūros. Uždegimai, apnašos ir katarakta gydomi vidiniais vaistais, o specifinis vaistas akims, kaip jau minėjome, yra permalta ir sutrinta dramblio akis, sumaišyta su moters pienu. Neturėdami jokio supratimo apie optiką, jie, visgi, naudo įvairiai išlenktą stiklą, o nuo saulės naudodavo mineralo (chashe ?) stiklą, kurio atspalvis buvo panašus į žaliosios arbatos. Kristalai buvo kvarco ar titnago kilmės.

Ausys turi glaudų ryšį su plaučiais, iš kurių gauna girdėjimo sugebėjimą. Ausų uždegimai buvo gydomi įlašinant į ausis dirginančio augalo sultis, kad iš ausies kanalo gausiai ištekantios išskyros kartais turėjo teigiamą poveikį.

Nosis ir jos ligos turi glaudų ryšį su kepenimis.

Dantų ligos priklauso, pagal kinus, nuo kaulų čiulpų nepakankamumo, didelio kiekio yang ir tuštumos (oro trūkumo) arterijose. Dideliuose miestuose buvo nemažai dantų gydytojų.

Liežuvis kūne vaidina labai svarbų vaidmenį, kaip ir širdis, tarp jų yra labai glaudus ryšys, ir jis, kol sugebąs atskirti net penkis skonius, tol širdis yra sveika ir kūno mityba yra garantuota, nes tokiu būdu jis sugeba pristatyti skrandžiui ir žarnoms būtinas maistines medžiagas. (Wise II, 547-549).

Ginekologija. Kinai turėjo savąjį embriologijos suvokimą ir mokslą. Apvaisinimas įvyksta vyriškai sėklai patenkant į vieną iš daugelio pūslelių, kurios randasi moteriškose iščiose, kurios primena jūros rožės formą. Pirmą mėnesį gemalas yra rasos lašelio formos, antrąjį – panašus į persiko pumpurą, trečią – jau įgauna žmogaus pavidalą, ketvirtą – atsiranda vidaus organai: kepenys, širdis, plaučiai, blužnis, penktą – atsiranda keturios galūnės, pradeda augti plaukai. Šeštą mėnesį akys, burna ir galva įgauna formą, septintą – susidaro oda, nagai, aštuntą – susiformuoja įvairūs kanalai, devintą – jis jau visiškai susiformavęs.

Vyrų nevaisingumas susidaro dėl vyriškos sėklos silpnumo, moters – dėl didelio jos svorio ir riebalinio audinio pertekliaus, nuo mėnesinių ciklo sutrikimų, baltųjų išskyrių, mažakraujystės, pilvo auglių, šlapimo pūslės susirgimų, nuo tulžies susikaupimo. (Dabry, p. 329).

Norint susilaukti vaikų, sueities reikėtų vengti per blogus orus: apniukus orams, lyjant, esant rūkui, šalčiui, esant žemės drebėjimui, griaudžiant perkūnijai, taip pat per pirmąsias ketvirčio mėnesio dienas. Pats geriausias metas yra mėnesinių pabaigos pirmoji ir dvi pirmosios iki ciklo dienos, nes mėnesinių kraujas yra palankiausia terpė drėgmei ir gemalo formavimuisi.

Akušerija. Nėštumas nustatomas kai yra pilnas pulsas ir atsiranda skausmai pilve išgėrus pelyno nuoviro acte. Taip pat nėštumo požymiu laikoma apetito stoka ir pykinimas su vėmimu. Aukštas pulsas tche dešinėje rankoje per visus penkerius mėnesius liudija apie vyriškos lyties vaisiaus formavimąsi, kairėje rankoje – mergaitės. Jei aukštas pulsas abiejose rankose, vadinasi nėščiosios gimdoje vystosi dvyniai.

Nėštumas trunka 270 dienų, gali būti dešimčia dienų ilgesnis arba trumpesnis. Nėštumo metu moteriai tenka jausti skausmus pilve, konvulsijas, kosėti, kalbos sutrikimą, kraujavimą iš nosies, vėmimą krauju, karštį, vidurių užkietėjimą ir užsilaikymą, šlapimo užsilaikymą arba nelaikymą, regėjimo patamsėjimą, pastovų verksmą, kraujavimą iš gimdos arba savaiminį abortą trečiame ar ketvirtame mėnesiuose. Abortai būna dėl mažakraujysės, gausaus skysčių naudojimo, didelio pykčio, sunkaus darbo arba per dažnos sueities per tuos mėnesius. Gemalo ar jau susiformavusio vaisiaus mirtis būna dėl motinos ligų, didelio fizinio krūvio, sutrenkimų, nukritimų, pavalgius, dėl vaistų ir laisvinančių preparatų, kurie skatina savaiminį abortą. Jei negyvas vaisius negimsta, taikoma akupunktūra. Kinai taip pat pateikia liudijimus, jog po devynerių mėnesių moterys yra pagimdžiusios varlę, gyvatę, didelį kiaušinį, arklio uodegą arba gleivingą drebutinę masę, panašią į ryžių nuovirą – neabejotinai kalbama apie išvysas.

Pogimdyvinės ligos būna: karštinės, skausmai pilve, pilvo ir gimdos augliai, kosulys, gausūs kraujavimai, krūtų ligos dėl pieno išsiskyrimo sutrikimų ir kt.

Pagalba gimdant kinams atrodė visai nereikalinga, netgi žemiau žmogiškosios pagarbos, nes pagal jų supratimą, žmogus savo egzistavimu negali būti išimtimi iš bendros gamtos dėsnių visumos. Ir jei visa, kas gyva, atsiranda savaime be pašalinės pagalbos, tai žmogus, kuris yra viršenis už kitus gyvūnus žemėje, negali stovėti žemiau už pastaruosius ieškodamas pagalbos iš šalies. Dėl to ir visa gimdyvės priežiūra bei gimdymas nebuvo kinų gydytojų darbo objektas, ir visas nėštumo laikotarpis atiduotas pačiai nėščiajai ir nesupratingoms šalia esančioms pribuvėjom. Dėl to tiek pogimdyviniai kraujavimai, tiek gimdyvių ir naujagimių mirtys buvo Kinijoje labai dažnos.

Vaisiaus padėtis gimdoje buvo nustatoma pagal piešinius, kuriuos studijavo pribuvėjos. Gimdymo metu jos naudojo didžiulę galybę įvairiausių prietaringų manipuliacijų.

Paskutiniojo mėnesio metu nėščioji turėjo vengti įvairiausių sukrėtimų, fizinės įtampos ir virškinimo sutrikimų. Gimdymui buvo parenkama erdvi patalpa, drungna, nutolusi nuo išorinio triukšmo šaltinių, nuo pašalinių asmenų. Gimdyje dalyvavo tik pribuvėja ir jos pagalbininkė.

Kinai skyrė tikruosius ir netikruosius sąrėmius. Esant netikriems, gimdyvė buvo skatinama vaikščioti po patalpą, kad naujagimis galėtų pasiruošti pasisukti teisinga padėtimi prieš gimstant.

Kai nuteka vandenys, moteris guldoma į lovą pusiau sėdimoje padėtyje, kad galėtų stangintis per sąrėmius, po ja padedamas didelis molinis dubuo naujagimiui. Virkštelė užrišama popierine juosta ir prideginama, kad naujagimiui pradėjus verkti per ją patektų sušildytos dvasios. (Wise, II, p.531).

Gimdymas vyksta apie 4-5 valandas. Jei virkštelė yra apsisukusi apie žastą, pribuvėja stengiasi ją atsukti, jei makštis neprasiplečia, tai gimdos kaklelis spaudžiamas iš viršaus į apačią, kas kartais trunka kelias dienas. Jei visa tai nepadeda, motinai ir naujagimiui gresia neišvengiama mirtis. Jei iškrenta rankutė, ją bandoma įkišti atgal, jei kojytės – bandoma už jų naujagimį ištraukti. Jei negyvas naujagimis negali būti natūraliai išgimdytas, jį traukiama kabliu, arba jis yra ištraukiamas dalimis. Jei plyšta virkštelė, ji užvyniojama pleistru. Po gimdymo motinai duodama išgerti 3-4 metų vaiko šlapimo, kad iš gimdyvės pasišalintų blogas kraujas. Maitinama prosų koše, geriama ryžių vandens, trečią dieną – sultinio.

Moteriškos ligos. Be mėnesinių sutrikimų, kuriuos kinai yra išanalizavę visiems moterų amžiais, jie analizuoja baltąsias išskyras, kurias suskirsto į penkis skirtingus atspalvius. Visos išskyros atsiranda, jų nuomone, nuo per dažnų lytinių santykių, dėl gimdymų, nuo organų sutrikimų po jų, nuo peršalimų menstruacijų metu. Išskiriami ir augliai pilve ir gimdoje, kurie atsiranda nuo tų pačių minėtų priežasčių arba mėnesinių susilaikymo. Gydoma buvo akupunktūromis ir rabarbaru.

Vaikų ligos. Jos atpažįstamos čiuopiant pulsą rodomuoju pirštu, berniukams kairėje, mergaitėms dešinėje rankoje. Pagal kraujagyslės atspalvį kinai atpažįsta visas vaikiškąsias ligas, kurios dažnai būna virškinimo sutrikimai (užkietėjimai, paleisti viduriai, dispepsija), šlapimo užsilaikymas, askaridozė, augliai ir kt.

Teismo medicina. Ji yra gana svarbi kinų medicinoje, dėl jos mokymosi vyko konkursai. Yra sukurta ir tam skirta literatūra – Si-yuen („puodo plovimas“), ir manoma, kad ji parašyta 960 metų prieš kristų. Ši literatūra buvo skirta teisėjams, gydytojams. Tačiau didelės apčiuopiamos reikšmės ji neturėjo, nes kinai, kaip žinome, bodėjosi negyvu kūnu ir jo skrodimu. Pažymėtina, kad dėl klausimų, iškilusių teisminiais atvejais, gyventojai retai kreipdavosi į gydytojus, o dažniau į nemokšas kirpėjus ar apsišaukėlius. Smurtinio nusikaltimo atveju lavonas buvo nunešamas į artimiausią kiemą, o įtariamieji pagaunami ir atvedami prie lavono. Kartais tardymo metu buvo naudojami ir kankinimai. Šioje literatūroje taip pat buvo analizuojamos galimos mirties priežastys, o taip pat kaip jas galima atpažinti. Atkreipiamas dėmesys į kaklą, ant kurio lieka užsmaugimo žymės. Buvo aiškinama, kaip atpažinti paskenduolį ir atskirti, ar jis buvo negyvas įmestas į vandenį. Paskenduoliui, kaip rašoma, būdinga išpūstas pilvas, putos apie burną, sulipę plaukai, balti (maceruoti S.Š.) padai, galūnių sustingimas. Panašiai atpažįstami ir sudegėliai, o pagrindinis atskiriamasis simptomas nuo to, jei buvo deginamas lavonas – tai pelenų radimas burnoje ir nosyje, nes jų nerandama, jei kūnas buvo įmestas į ugnį jau negyvas.

Jei lignonis yra asfiksijoje (išimtas iš kilpos, uždusęs nuo kitų priežasčių), jam yra trinamos šepėčiu epigastriumo sritis, krūtinė, duodamas cinamono nuoviro, pučiamas oras pro vamzdelį, į nosį berinama čiaudėjimą sukeliančių miltelių, daroma 300 prideginimų su pelynu, raunami plaukai, daromos akupunktūros. Taip pat gaivinami ir paskenduoliai.

Staigiems apalpipimams gydyti ant krūtinės pilamas šiltas kokio nors gyvūno kraujas, duodami raganosio rago milteliai ir kt. Jei ištinke mirtis, niekas nelieka kaltas, nes mirtis ištiko pagal nustatytą įstatymą gydant, kurį nustatė senoliai. (Wise, p.500).

Pats pagrindinis medicinos veikalas Kinijoje iki šiol yra Ching-che-Chun-ching (t.y. išbandytas medicinos praktikos rankvedys). Jis sudarytas iš 40-ies tomų, 7-ios knygos skirtos nozologijai (ligų priežastims, raidai, ypatybėms, kt.)- Tsa-Ching), 8-os – farmakologijai, (Luy-Fang), 6-ios – chirurgijai (Wae-ka), 5-ios - patologijai (Schanghan), likusios – moterų ir vaikų ligoms. Be to yra ir veikalai, skirti veterinarinėms ligoms. Europiečiai yra gana daug parašę apie kinų mediciną (Haeser, I, 40). Rusijoje yra d-ro Tatarinovo straipsnis, skirtas kinų medicinai, taip pat ir d-ro Kornijevskio, abiejų kurių neįtraukėme į savo apžvalgą.

Medicina Japonijoje

Japonai labai daug perėmė iš kinų, skirtumas gali būti išvelgtas tame, kad japonų medicina turi daugiau teurginį charakterį, o kinų medicina niekada nebuvo praktikuojama žynių, o buvo labiau filosofinio pagrindo.

Japonai turi dvi dieviškasias medicininės būtybes: Abutto, į kurį kreipiasi daugiausiai neturtingi ir jūreiviai, mesdami jiems į upę monetas, ir Fottei, sveikatos, turtingumo ir moterų vaisingumo dievas, į kurį kreipdavosi, paprastai, turtingieji. Jis vaizduojamas tuklus, dideliu pilvu, trumpomis kojomis, nes tuklumams nuo seno buvo japonams sveikumo požymis ir simbolis. Japonai švenčia gegužės 5-ąją – dieną, *kusurikari*, kuri atbaido ligas, per kurią renkami vaistiniai augalai, kuriuos jie yra gana gausiai iliustravę. Japonų stebukladariai *Iammabo* gydo piliulėmis, susuktomis popieriuje, kuriame pažymėta ligų sąrašas, ir kurios turėjo būti paguldytos kuriam laikui prie stabo.

Japonai taip pat skirsto ligas į vidaus ir išorės, o gydamos vienodai, kaip ir kinų. Jiems taip pat būdinga kraujo nuleidimo baimė, jie taip pat ilgai tiria pulsą, taiko moksų ir adatų terapiją. Gydant moksais, jie buvo dedami net ant galvos, gydant epilepsiją ir podagrą. Moksams turi sudarę lentelę, nurodančią kurioje vietoje turi būti tai atliekama. Akupunktūra taip pat labai plačiai taikoma, ypač per endemijų sukeltus orchitus („kiaulytę“), gydant per daug išgėrus sakės, esant pleuritams, ir kt. Adata paliekama ilgesniam laikui – 30-ties įkvėpimų laikotarpiui.

Akušerijoje taikė vaisiaus apsukimą naudodami išorinę taktiką, kas buvo aprašyta jų žymaus gydytojo Kagawa-gen-ets.

Raupams siaučiant patalpa būdavo apmušama raudonu audeklu, spalva, kuri ypač veikia ligą.

Pripažįstame, kad ir kinų medicina čia užėmė kur kas didesnę vietą, nei derėtų, sprendžiant pagal jos reikšmę ir turinį. Bet mums atrodo, kad mes privalome aprašyti 400-ies milijonų gyventojų turinčios šalies medicinos patirtį, ir dar kartą įsitikinti, kiek nedaug rytų kraštai yra sukaupe to racionalaus Prado, iš kurio turėjo vystytis šiuolaikinė, patirtimi paremta medicina. Didžiulė žmonių masė daugeliu atveju ilgai naudojo mediciną, kuri nedaug teturėjo praktinės ir teorinės prasmės.

Senujų Europos tautų medicina

Šiaurės ir Rytų Europos tautų medicina turėjo išimtinai teurginę pradžią ir charakterį ir ji visiškai priklausė savo atsiradimu Azijos Rytams. Kadangi visi Europos gyventojai yra vietiniai, tai ir medicinos istorija turėtų būti apžvelgiama atskirai nuo Rytų Azijos kontinento. Pradžioje nagrinėsime ją visiškai atskirai nuo graikų medicinos, kuri bus nagrinėjama vėliau.

Skitai

Skitai yra neabejotinai arijiečių atstovai, taipogi visų senųjų slavų protėviai. Spaudžiami kitų tautų, jie persikraustė iš kaukazo link pietinių Rusijos teritorijų, kur nuo Juodosios jūros tolių iki Uralo kalnų sukūrė tautų konfederaciją iš nepriklausomų genčių. Jų karališkoje skototų (ir vendų?, S.Š.) dominuojančioje gentyje buvo renkami karaliai (Lenormant, I. P. II, 472). Jie gyveno klajoklinį gyvenimą, gyveno kibitkose tarp Dono (Tanais) ir Dnepro. Didžiausią savo stiprybę pasiekė valdant Darijui. Po Trojos karo jie suartėjo su graikais iš Miletos ir kitų Mažosios Azijos miestų, kurie sudarė dideles kolonijas apie Dunojaus (Istero) krantus, Dnestro (Tyro), Dnepro (Borysthenes) pakrantes ir iki Azovo jūros (Palus Meotideia). Prie jos buvo susidariusi Pantikopės (Kerčės) kolonija. Visų minėtų kolonijų mitologija visiškai panašėjo į graikų, turėjo tai sanskrito, tai graikų kilmės pavadinimus, atnašaudavo žmonių aukas dievui Zamolxis.

Taip vadinami skitų „mokslininkai“ buvo ne kas kitais kaip žyniai, kurie, kankindami ir alindami savo kūną iki tokio laipsnio, kad sugebėdavo iššaukti traukulius, kurių metu kalbėdavo nesuprantamais žodžiais, tokiu būdu įgaudami aiškiaregių šlovę. Herodotas juos laikė atsiskyrėliais, nes jie atsisakydavo santykių su moterimis, dažnai buvo liguisti, vengė be reikalo bendrauti su kitais. Hipokratas, aprašydamas skitus ir sarmatus taip pat kalba apie jų nesidomėjimą moterimis, kalba apie „moterišką ligą“ (morbus femineus), priskirdamas jiems jų kūno sudirbimą dėl ilgalaikio jojimo ant arklių. Galiausiai, tas lytinis silpnumas Hipokrato žodžiais, atsiranda dėl pastovaus kraujo nuleidinėjimo iki visiško nusilpimo, ko pasėkoje jie pasidaro visiškai moteriški, rengiasi panašiais į moterų drabužiais ir užsiima moteriškais darbais. Šie atsiskyrėliai kartu buvo ir gydytojais. Jie nusakydavo ligos baigtį ažuolo žievės pagalba, ką, pasak graikų, juos išmokino Afroditė. (Herodotas). Iš skitų mokslininkų buvo žinomas Abaris – hiperborėjos Apolono gyventojas, nukeliavęs į Delfus, kur stebuklingų medžiagų ir dainų pagalba nuvijo ligas ir maro epidemiją iš Spartos. Kitas mokslininkas, Anacharsis, išmokinęs savo liaudį naudoti dietą esant karštinėms, taip pat mokė, kaip paveikti dievybes suteikti sergantiesiems malonę. Jis nuvyko į graikiją Solono (638-558 m. Pr. Kr.) laikais ir pasižymėjo savo „protu ir santūrumu“ (Plutarchas).

Toxaris, kitas žynys, atvyko į Atėnus kartu su Anacharsiu ir, pašventinti į asklepijadus, gyveno čia sulaukęs didelės pagarbos, gydė ligonius ir net po savo mirties pasirodydavo žemėje, kad nutrauktų marą. Atėniečiai jam net pastatė paminklą ir kiekvienais metais jam aukodavo baltą arklių. (C.Sprengel, 1800 m., I, p.267). Aplamai, skitų žyniai ir atsiskyrėliai panašėjo į kalmukų ir baškirų šamanus, nes jų gentims buvo suteikta privilegija juos teikti kitoms tautoms (Lenormant, II, 474).

Keltai

Keltams priskiriami galai, gyvenę pradžioje Prancūzijoje tarp Garonos ir Senos upių, taip pat ir kimrai (belgai) – tarp Senos ir Reino upių, vėliau persikėlę į Angliją (Caesar, V, cap. 12 etc.)

Keltų mokslininkai dar žinomi druidų vardu. Jie buvo teisėjais, įstatynų leidėjais, žyniais, gydytojais ir pranašais. Vėliau jie rinkdavosi į Anglesey salą (Velse), ir, matomai, Britanijoje turėjo dar didesnę pripažinimą, nei Galijoje. Vėliau druidai susiskirstė į tris klases: pačius druidus, užsiimančius įstatymų leidyba, Eubages, kurie užsiiminėjo gamtos tyrimais, bardus, užsiimančius poezija ir istorija. Strabono (64-3-24m. pr. Kr.) rašė, kad savo raštą ir kultūrą jie atsinešė iš graikų kolonistų Masilijoje. (Strabo, lib. IV, p. 302). Druidai mokė apie sielos nemirtingumą, kad įdiegtų kariams drąsos ir vyriškumo. Jie, iš esmės, tie patys šamanai, kaip ir mongolų gentyse. Druidų žmonos Alraunen buvo ne kas kitos, kaip raganos, kurios savo keriais galėjo ir gydyti, ir iššaukti ligas. (Tacitas, de moribus german., c.8). Jos rinkdavo magiškas žoles, suteikdamos joms įvairiausių savybių, aiškino sapnus, nustatydavo ir pranašaudavo ligas iš priešų kraujo, kuriuos nugalėdavo ir nukirsdavo jiems po mūšio galvas. Raganos buvo laikomos gimdyvių užtarėjos. Savo mokslu ir amatu dalijosi tik su nedaugeliu, į jų būrį priimamų asmenų, mokindami juos atokiose ir šventose vietose, ypač po ažuolais, po kuriais vykdavo savo apeigas dievams, o ažuolo amalą (viscum quernum) laikydavo panacėja (Guthyl) nuo visų ligų.⁵

Pataisai (Selago) ir verbena (*Verbenaca medicinalis*) buvo taip pat laikomos šventomis žolėmis, sugebančiomis užgydyti žaizdas ir išgydyti visas ligas, taipogi renkamos su apeigomis kylant saulei. (C.Sprengel). Druidai taip pat užkalbėdavo gyvates, rinko jų kiaušinius.

Artimi keltams **germanai** taip pat turėjo gydymu užsiiminėjančias raganas ir savo status, kuriuos panardinę į vandenį paversdavo sugebančiais užgydyti visas ligas, palengvinti gimdymus ir gydyti nevaisingumą.

Skandinavai

Skandinavai turėjo savo gydymo Eskulapą – tai moteriškos lyties *Eirą*, gydančias dievybes Tricco- vaisingumo deivę ir *Hollą* – gimdyvių globėją. Vėliau pas skandinavus yra randama užuomazgų tikresnės medicinos žinių. Skandinavų gydytojai prie vandenės naudojo įkaitintą geležį, dusulį gydydavo nuleisdami kraują, sužeistuosius gydė tie, kas turėjo „švelnias rankas“. Jų anatomija pripažino 214 kaulų, 315 kraujo indų, (tik) 30 dantų, kepenys buvo laikomos vieta, kur slypi meilė, tulžyje – pyktis, o smegenyse – atmintis. (Baas).

Senovės **prūsai** turėjo savo medicinos trejybę *Pikollos*, *Potrimpos* ir *Perkunnos*, o pastarasis buvo sveikatos davėjas. Jo garbei buvo deginama šventoji ugnis, kurios pelenai gydė visas ligas. Gydomosiomis ir stebuklingomis savybėmis pasižymėjo vanduo iš stebuklingų versmių, taip pat šalia šventyklų tekantys upeliai ir šaltiniai, kuriuos pirkti reikėdavo iš žynių. *Laima* buvo

⁵ Ir dabar amalas yra vienas iš nedaugelio žolinių augalų, kurio veikimas yra patvirtintas ir naudojamas vėžio gydyme, yra stipriai veikiantis kraujotaką vaistas, daugiau panaudojus galimi rimti apsinuodijimai S.Š.). Šis augalas būdavo iškilmingai skinamas naujiems metams, juos skinant aukodavo baltus jaučius – S. Š.

gimdyvių ir bevaikių moterų deivė, o sudžiovintos šventos gyvatės odą naudodavo kaip vaistus. Senovės prūsų Eskulapas buvo *Ausweikis*, o kankinančios mirties deivė buvo *Sittina*.

Slavai ligų sukėlėjus laiko Juodąjį dievą („Černobog“), naminuką („Domovoi“) Kodotta, Smertnica – savo pasirodymu iššaukia staigią mirtį, o traukuliai, švokštimas tarnauja jėgos išraiška, kai dvasia palieka kūną (Baas).

Baltai (parengė Saulius Špokevičius)

Lietuvių ir latvių genčių dievai buvo panašūs, kaip ir S. Kovnerio minėtų prūsų. Čia randama daug panašumų ne tik kalboje, bet ir apeigose.

Remiantis Teodoro Narbuto „Lietuvių tautos istorija“ išskirsime su medicina susijusius dievus, pusdievius, apeigas bei gydymus.

Santvaras (Sotvaras, Sotwaros) buvo dienos šviesos, poetų ir gydytojų dievas. T. Narbuto nuomone, jo pavadinimas kilęs iš graikiško Soter, dievas - aukščiausio gėrio kūrėjas (Ciceronas: „Is est nimirum Soter, qui salutem dedit“.) Lietuviai saulę vadina Sotuar – tai pirmos eilės dievas, pasaulio dvasia, prikėlėjas.

Ji lietuviams yra ne tik ugnies, šviesos, gyvybės, bet ir kiekvienos ligos išgydymo šaltinis. Visa lietuvių žynių medicina buvo globojama saulės, jos buvo šaukiamasi, vadinant ją Lėliumi (Lelus).

Lietuvių mitologijoje yra gausu dievų, kurie globoją viską – buitį, augalus, atskirus daiktus, reiškinius, dvasias, norus ir t.t. Nebuostabu, kad jie, savotiškai, taip pat priklauso ir žmogaus ligas ir, aplamai, likimą lemiančiais.

Lietuvių mitologijoje raganos turėjo savo globojamus medžius. Kai žmonės joms padėdavo juos auginti, puoselėti, raganos suteikdavo jiems begales paslaugų ir malonių. Nukirtus ar kaip kitaip pakenkus globojamam medžiui raganos galėjo atimti rankų ir kojų galią, sutraukti sąnarius, užkrėsti nepagydomomis ligomis.

Aušlavis (Auszlawis) buvo ligonių, sveikstančiųjų dievaitis, mitinis gydytojas. Galvojama, kad jis buvo didelio žalčio pavidalu, garbino jį ir prūsai. (Minėtas aukščiau Ausweikis). Latviai jį vadino Auskučiu (Auskuč). Jam buvo aukojamos aukos, garbinamas žalčio pavidalu, panašiai kaip pas romėnus, Eskulapo garbinimas išliko kaip žalčių laikymas.

Skirtingai nei egiptiečių, romėnų, graikų, judėjų, indų, persų, kinų medicinos istorijoje ką tik minėtų tautų visiškai nerandame jokių rašytinių šaltinių, nes tautos dar neturėjo nei rašto, nei buvo išradę priemonių kaip nors perduoti savo žinias kitaip, nei verbaliai. Tūkstantmetė šių tautų istorija randama tik minėtų autorių išlikusiuose raštuose – Tacito, Herodoto, Hipokrato, Plutarcho, Diodoro, Strabono ir kt.

Šiuolaikiniai senovės istorijos tyrėjai atranda nemažai panašumų net ir dabar gyvenančių pirmykštės bendruomenės sąlygomis atskirų Amazonės baseino tautelėse, Okeanijos salų gyventojų tarpe atrasdami visas pirmykštėms tautoms būdingas apeigas, gydymus, kulto kasdienines priemones, tokiu būdu galėdamos sulyginti randamus artefaktus skirtingose pasaulio vietose, kur civilizacija nebuvo palikusi jokių pėdsakų.

Visoms besivystančioms gentims ir tautoms būdingi panašūs vystymosi ir gydymo meno bruožai. Visose tautose, pavyzdžiui, būdavo (ir dar tebėra) panacėjos – egiptiečiams, graikams, ir daugeliui kitų – tai medus, kinams – ženšenis, skandinavams, keltams – amalas ir t.t.

Labai įdomų pastebėjimą šių eilučių autoriui teko matyti ir Lietuvoje, kuris, savotiškai, galėtų pasitarnauti kaip indikatorius, nurodantis žmogaus mąstymo kryptį, stengiantis gamtoje atrasti reikiamas ar norimas medžiagas ką nors gydyti ar pagerinti.

Lankantis Dzūkijos nacionaliniame parke atokiame Rudnios kaime, į akis krito rečiau kur nors kitur sutinkamas augalas. Paklausus kaimo moterų, buvo atsakyta, jog čia yra gerai joms žinomas kasotis. Augalas, kurį kaimo moterys ir merginos, išvirusios jo šaknų nuovirą, naudodavo plauti kasas, kad jos būtų gražesnės. Išsiaiškinus paaiškėjo, jog tai yra šlakinė kregždūnė (*Vincetoxinum officinale* Moench), gerai auganti sausose, smėlinguose vietose, daug kur reta Lietuvoje. Augalo pagrindinė vaistinė medžiaga yra vincetoksinas – specifinis inkstų nuodas. Augalas buvo žinomas jau senovėje, buvo manoma, kad turi magiškų savybių atrakinti spynas ir juo buvo gydomi gyvuliai. Jas ėda tik ožkos, nes kiti gyvuliai nuo jų apsinuodija. Dabar naudojamas homeopatinuose preparatuose, o liaudies medicinoje buvo naudojamas pabrinkimams, šlapimo išsiskyrimui skatinti, vėmimui sukelti, nors kaimo minėtos moterys jo, kaip vaisto, ir nenaudodavo. Visiškai neaišku, kodėl ir ar galėjo kaip nors padėti pagražinti plaukus, kasas tame augale esančios medžiagos. Tačiau ištyrus visą augalą (vaistažolių knygoje šaknys net nebuvo iliustruotos) pasirodė, jog jos turi nepaprastai vešlias, į storus plaukus panašias ir ilgas šaknis.

Galime padaryti prielaidą, kad žmonės, matydami augalo formas, primenančias žmogaus kūno dalis (kaip kad ženšenio šaknys primena žmogaus kūną), galėjo ieškoti jose ir gydomųjų toms dalims savybių (S. Š.).

Medicina senovės Graikijoje

Nekyla jokių abejonių, kad senovės Graikijos medicina labai daug kuo turi būti dėkinga rytų, ypač indų medicinai. Tuo pačiu nenuginčytina ir tai, kad tikrai graikų medicinai teko išsivystyti į ypatingą mokslą, kuris tapo šiuolaikinės vakarų medicinos mokslo pagrindas. Priežasčių tam turime ieškoti Graikijos gamtos savitume ir senovės Graikijos civilizacijos sanklodoje.

Graikija yra išsidėsčiusi pusiasalyje, kaip ir Indija, apsupta daugybe salų. Žemesni nei Indijoje kalnai, išsiskiria kiek atšiauresniu klimatu, padengti augalija, būdinga šiauresniems kraštams. Slėniuose, tuo tarpu, klimatas yra šiltas, malonus ir sveikas, augalai panašūs į tropinius, nors ne tokie vešlūs. Laukinių gyvulių nėra daug, upės nedidelės. Būtent tokios sąlygos ir tapo ypatingo vystymosi pagrindu, kad išsivystė graikų civilizuota visuomenė, su kuria iki tol negalėjo susilyginti nė viena kita civilizacija.

Tuo tarpu, pavyzdžiui, Indijoje, kai kurių autorių duomenimis, dideli gamtos stichijos perversmai, žmogui sukeldavo baimę, slopindami jo sąmonę, atimdami energiją, skatindami žmonėms įvairius prasimanymus, prietarus, o tai lėtino tikro pažintinio mokslo vystymąsi. Graikijoje gi atvirkščiai, kai gamtos stichijos mažiau paveikdavo žmogaus veiklą ir buitį, kur žmonės mažiau įbaiminti įvairių stichijų, jų protai linko suvokti supantį juos pasaulį, reiškinių prigimtį ir atsiradimo priežastis. Graikai turėjo mažiau įvairiausių prietarų ir vadovavosi daugiau savo protu. Taigi, tas santykis tarp prietarų ir sveiko proto pas graikus buvo sveikesnis, nei kitose tautose ir civilizacijose, nors ir graikams netrūko įvairiausių įsivaizdavimų apie nežinomus objektus ir reiškinius, jie (įsivaizdavimai) vaidino taip pat didelį vaidmenį. Todėl ir graikų dievai turi, daugiausiai, žmogiškąjį pavidalą ir naudojami tokiais pačiais atributais ir vadovaujasi žmogiškuoju skoniu. Graikai apibendrindavo savo apmąstymus ir tyrimus, iškeldami juos virš žmogaus sielos ir suteikdavo jiems dievybių atvaizdus.

Būtent čia ir reikia ieškoti graikiškosios dvasios – rakto į jos senąją civilizaciją. Niekas dabar neprieštarauja, jog jie savo civilizaciją kūrė daug ką paimdami iš Azijos tautų. Tačiau jie savitai ją perėmė ir perstatė iki tokio lygio, kad visa tai galime priimti kaip jų savitumą. Graikijoje iškilo nemažai atskirų valstybėlių, kuriose puikiai derėjo monarchijos ir demokratijos valdymas. Čia žmogaus veikla nepatyrė jokių kastinių ar klasinių despotizmų, ir geriausios žmogaus kūrybinės jėgos galėjo pasireikšti maksimaliai. Iki šiol mes stebimės ir žavimės jų sukurtomis meninėmis vertybėmis, minties raiška ir sklaida, filosofijos ir mokslo pranašišku.

Šio vienintelio istorijos fenomeno, šios harmonijos priežastis buvo teisingas santykis tarp įsivaizdavimo ir proto, kurį atžymi Baklis (Buckle H.T., 1821 -1862).

Graikų gyvenimo ir veiklos ypatumai, tokie kaip vaikų fizinis ir protinis auklėjimas, kūno priežiūra, nekalbant apie pačios gamtos teikiamą klimatą, skatino ugdyti kūno, tuo pačiu ir proto grožio kultą.

O visa tai sąlygojo ir medicinos, kaip kūno priežiūros neatskiriamos dalies, vystymąsi ir svarbą. Ir visa tai ilgainiui padėjo medicinai vystytis ta teisinga kryptimi, kuria ji vystosi ir dabar.

Mitologinė ir žynių medicina

Graikų mitologijos pradžia dingsta seniausių Graikijos gyventojų – pelazgų ir elinų gyvavimo epochoje. Istorikų nuomone, pelazgai buvo patys seniausi Graikijos gyventojai, gyvenę sėsliai patriarchalinėje sistemoje. Vėliau juos nukariavo elinai, atėję nuo Kaukazo ir gyvenę karingą gyvenimą, kartu plaukiodami jūromis. Visi graikų padavimai nurodo šiaurės Trakiją, į kurią pirmiausia atvyko mūzos, o su jomis menas ir poezija. Į čia civilizacija, pagal juos, atkeliavo iš kalnuotosios Azijos dalies, Kaukazo ir Ponto- region nuo pietų Juodosios jūros dalies. Į čia atvyko Prometėjo sūnaus Deukaliono vadovaujama žynių karta - kuretai (pusdieviai) (1537 m. pr. Kr.), panaši į egiptų žynius, dėvėjusius moteriškus drabužius, buvo dievų motinos Rhea garbintojai. Jų apeigas lydėjo šokiai, šventųjų giesmių dainavimas, o tai švelnino tuo metu laukinių nomadų (klajoklių piemenų ir žvejų) papročius. Tarp Kaukazo ir Graikijos buvo išsidėsčiusi šalia Juodosios jūros stebuklų šalis Kolchidė, kur karaliavo valdovė Hekatė ir kur buvo jos stebuklingas "Hekatės sodas", pilnas svaiginančių augalų. Jos dukros Medėja, Jasono žmona, argonautų pirmtako (1270 m. pr. Kr.) ir Kirka, laikanti nelaisvėje paklydusį Odisėją, atnešė į Graikiją tamsų magijos kultą, kuris neatlaikė šviesos jėgos, kurį Prometėjas atnešė žmonėms iš dangaus.

Žymiausi iš seniausių Graikijos žynių buvo Olenas (1530 iki Kr.), Orfėjas (1511 prieš Kr.), žmonijos geradaris, gydęs juos savo poezija ir muzika, Melampas, buvęs muzikantas, poetas, pranašas ir gydytojas.

Paminėtini ir kentaurai: Chironas – Krono ir Filiros sūnus, kuris buvo daugelio mokytojas (Nestoro, Achilo, Patroklo, Eskulapo) ir kt. Pats Chironas mirė nuo užnuodytos Heraklio strėlės, kai kartu su mažuoju Achilu jie apžiūrinėjo Heraklio ginklus. Viena jų netyčia užkrito jam ant pėdos, kai jos antgalius buvo apnuodytas Hidros nuodais. Žolė, kuria jis kelias dienas gydė savo žaizdą, buvo pavadinta Chironia s. Centaurium (rugiagėlė). Chironas laikomas pirmuoju gydytoju, gydžiusiu žolelėmis ir laikomas Graikijos medicinos pirmtaku.

Medicinos dievybėms Graikai priskyrė Letos dvynius Apoloną – dievų gydytoją ir gydytojų dievą, saulės, grožio, poezijos, muzikos, dievą, o jo mirtinos strėlės - tai epideminės ligos, ir Artemidę – mėnulio deivę, gimdymo, moterų, vaikų globėją. Medicinos dievybėms taip pat priklauso Heraklis, ne tik išvalęs žemę nuo nešvarių siaubūnų ir baisybių, bet išlaisvinęs Prometėją nuo kančių ir gražinęs mirusią Alkestą į gyvenimą. Tačiau tikrasis Graikijos medicinos dievas buvo **Eskulapas**.

Eskulapas – Koronidos ir Apolono sūnus, buvo ištrauktas tėvo iš pasmerkto mirčiai motinos pilvo, kai jau ji gulėjo ant laužo. Tai buvo pirmoji Cezario pjūvio operacija.

Eskulapo žmona buvo skausmo malšintoja Epiona, nors kai kas laiko ir Lampetiją. Iš pirmosios jis susilaukė sūnų Machaono ir Podalirijaus ir dukterų Higėjos, Panacėjos, Jasos ir Aiglės.

Didžiausią vaidmenį vaikų tarpe vaidino Higėja (Paladė) – sveikatos deivė, lydėjusi savo tėvą ir maitunusi iš savo rankų jo šventąją gyvatę. Ji ir jos tėvas Eskulapas dažnai pavaizduoti kartu su egiptiečių nykštuku Harpokratu arba Telesforu – išgijimo simboliu. Su Lampetija Eskulapas susilaukė Janiskono ir Aleksanoro.

Pagal mitą, dėl nepaprasto sugebėjimo gydyti Eskulapas susilaukė Plutono neapykantos, ir dėl jo nusiskundimų Jupiteris nukovė Eskulapą savo žaibo strėle. Pagal Homerą, Eskulapas buvo Tesalijos karalius (gyvenęs apie 1250 metus pr. Kr.), turėjęs nepaprastas savybes gydyti.

Jis buvo Chirono mokinys, gydė chirurgines ligas įtrinimais ir pjūviais, o taip pat ir vidaus ligas gaivinamaisiais gėrimais, stebuklingomis medžiagomis, maloniomis dainomis ir epodais. Po mirties ligoniai pradėjo jį garbinti šventyklose, kur pati seniausia buvo Tesalijos Trikkeje. Vėliau buvo pastatytos šventyklos Mesinijos Gerenijoje, vėliau Epidauruse, Titane, Atėnuose, Pergame, Sikione, Nikodimijoje, Smirne, Knidose ir Koso saloje.

Statant šias šventyklas graikams vadovavo jų įgimtas grožio ir gamtos, teikiančios sveikatingumo supratimo instinktas. Dauguma šventyklų pastatyta ne pačiuose miestuose, bet už jų, šventose pievose, prie sodų, gražioje aplinkoje, kalnuose, prie upių ar šalia sveikatingų mineralinių šaltinių. Šalia jų dažnai įsikurdavo neįgaliųjų ar ieškančių sveikatos žmonių prieglaudos. Čia jų susirinkdavo minios, neretai čia ir baigdavosi jų žemiškoji kelionė. Šių šventyklų apylinkės buvo laikomos šventomis, nei šunys, nei numirėliai, nei nėsčiosios negalėjo išniekinti šių vietų. Ir priartėti prie šių vietų reikėjo specialiai tam pasiruošus. Ligoniai turėjo kurį laiką susilaikyti nuo maisto, buvo aprūkomi ir apiplaunami, pageidautina jūros vandeniu. Vėliau sekė iškilminga procesija šventyklos viduje, kurios metu žyniai pasakodavo atsitikimus apie stebuklingus išgijimus, kuriuos suteikė dievybė, aiškindavo įrašus ir pasakodavo apie duokles. Vėliau buvo atnašaujamos aukos meldžiantis ir giedant. Eskulapas buvo vaizduojamas galingu, pasitikėjimo vertu senoliu, su žila barzda, griežtu, siauru ir išraiškingu veidu, primenančiu Jupiterį. Rankose jis laikydavo skeptrą arba lazda su apsvijusia gyvate – sveikatingumo, gyvybingumo ir nemirtingumo simboliu, po kojomis jam buvo padėtas mistinis rutulys arba indas, jį supo gaidys, pelėda, erelis, vanagas, ožka ir avinas. Aukojami buvo avinai, tačiau dažniausiai gaidžiai. Tik nebuvo galima aukoti ožkos, kadangi pats Eskulapas buvo išmaitintas jos pienu. Pagrindinis išgijimo būdas buvo *inkubacija*, arba šventas miegas prie dievybės kojų, ant odos aukojimui atvesto avino arba ant lovos, o miego metu žynių ir dievybių pagalba ligoniui turėjo prisispnuoti Eskulapas ar jo dukros. Tam ir buvo naudojamos išankstinės apeigos ir maldos, nuteikiančios sveikatos ieškantįjį. Sapnų aiškinimu vėliau užsiiminėjo patys žyniai, o vėliau – filosofai ir sofistai. Pagal jų aiškinimus buvo parenkami gydymosi būdai ir priemonės: panaudojimas aukoto gyvūno kraujo, dietos, varis, razinos, klausymasis eilių, dainavimas, spektaklių lankymas, jojimas arkliu, medžioklė, ginklų mėtymas, gipso naudojimas, dėmėtoji mauda (*Conium maculatum*), kraujo nuleidimas, laisvinamieji ir kt. Po pagijimo ligonis vėl turėjo aplankyti šventyklą ir paaukoti jai, dažnai, anatemas, pagamintas iš brangių metalų, bronzos, dramblio kaulo ir kt. tų kūno dalių, kurios pasveikdavo. Naudotos ir sidabrinės ar kito metalo plokštelės (*tabulae votivae*), kuriose aprašyta ligos eiga ir išgijimas, kurios buvo kabinamos šventykloje. Auksinės ar sidabrinės monetos buvo klijuojamos ant šventos statulos kojų, metamos į šaltinį. Higėjai buvo atnešami auksiniai ar sidabriniai plaukai – gijos, o nuo jų gausos jos statula būdavo visiškai jomis uždengta.

Eskulapo šventė, ypač Epidaure, garsėjo savo poetų ir muzikantų konkursais, kas išreikšdavo mūsų teigiamą įtaką išgijimams. Eskulapo kultas (*incubatio*) tęsėsi net iki 420 metų mūsų eros laikais.

Pirmykštė empirinė medicina

Priimta manyti, kad šventyklos tarnavo ne tik kaip gydymo įstaigos, bet ir mokyklomis, kuriose galima buvo stebėti ligas, jų eigą, gydymą. Laikui bėgant patirtis galėjo virsti kažkuo panašiu į ligų aprašus – patologiją bei terapiją, kuriuos žyniai traktavo kaip savo nuosavybę, o patirtis galėjo būti medicinos mokslo pradžia. Tokia jų patirtis galėjo ilgainiui būti perduodama jų kartoms, kurios vadinosi asklepiadomis, vienintelėmis sukaupusiomis žinias apie mediciną. Priešingai šiai nuomonei Guardia ir ypač Darember'as įrodinėja, kad gydytojų amatas nuo senų senovės egzistavo Graikijoje, o teurginė medicina atsirado žymiai vėliau, kai žyniai pagaliau išmoko panaudoti tikrųjų gydytojų patirtį. Žinoma, pačios medicinos istorijai yra daug svarbesnė yra **pirmykštė empirinė medicina**.

Taigi, remiantis minėtais autoriais, pirmykštė empirinė medicina Graikijoje atsirado anksčiau už žynių mediciną. Apie ją mes sužinome iš Homero, Hesiodo ir kitų senųjų Graikijos rašytojų.

Homero medicina

Tikrasis vakarų medicinos istorijos aprašymas, pasak Darembergo, prasideda Homero poemose (apie 962-972 m. Pr. Kr.) apie Trojos karus, kurie vyko apie 1193-1184 m. Prieš Kristų. Čia aprašoma jau ganėtinai pažengusi istorijos laikmetyje civilizacija. Tiek ir Iliadoje bei Odisėjoje jau kalbama apie gydytojų kastą. Eskulapo kultas, gali būti, įvestas jau po Homero, apie kurį antikinis autorius net neužsimena. Homero minimas Eskulapas yra Tesalijos karalius ir nepaprastas gydytojas, o jo sūnūs Machaonas ir Podalirijus kartu yra ir karo vadai-didvyriai ir puikūs gydytojai, ypač pastarasis, kuriam priskiriamas „puikiojo“ epitetas. Machaoną karalius Agamemnonas siunčia perrišti Menelajaus žaizdas, o kai pats Machaonas buvo sužeistas Cariso, Idomenėjus sušuko: „skubėkit, skubinkit arklius, nes vienas gydytojas kainuoja daugybę žmonių!“ (Iliadoje). Darembergas mano, kad graikų kariuomenėje buvo ir dar kiti gydytojai, kad Podalirijus ir Machaonas yra kaip medicinos mokyklos personifikacija.

Pagaliau, Homero raštuose sutinkamos medicinoje ir moterys, tai stebukladarė Kirka, šviesiaplaukė Agameda, žinojusi visus žemėje augančius vaistinius augalus, egiptietė Polidamna ir, pagaliau, Elena iš Argoso, Jupiterio dukra, „vėjo žmona“ Tesėjui, Menelajui ir Parisui, kuri iš Polidamnos išmoko gaminti daugelį vaistų. Telemachui ji pagamina gėrimą, kuris „numalšina skausmą ir pyktį, užmarštin nusineša visas kančias“ - matomai buvo kalbama apie opijų (Ilijadoje).

Homero žinios anatomijoje beveik neatsilieka nuo Hipokrato. Jis pirmasis aprašo beveik visas kūno dalis – tiek išorines, tiek vidaus. Jo Iliados ir Odisėjo nomenklatūra taip ir liko graikijos gydytojų pagrinde kalba iki dabar. Apie jo žaizdų aprašymą galima taipogi spręsti apie jo anatomijos žinias. Darembergas sudarė abėcėlinį sąrašą anatominių pavadinimų, kuriuos sutinkame Homero raštuose, jie tokie patys, kuriuos mes naudojame ir šiandien.

(.....)

Apie fiziologiją kalba trys rasti Homero literatūroje žodžiai. Vienas jų – diafragma. Pripažįsta žmonėms ir gyvūnams kvėpavimo procesą. Gyvybė – tai žinomų dujų (pneumon) buvimas organizme, kvėpavimas ir dujos – tai beveik vienas ir tas pats. Mirtis – tai pneumos išėjimas iš plaučių ir kraujo. Ši idėja vyrauja visoje senovės fiziologijos supratime. Homeras taip pat žinojo, kad gerklose slypi žmogaus balsas, kad maistas ir skysčiai praeina per ryklę, tuo

tarpu Hipokratas manė, kad kartais praeina ir pro kvėpavimo takus. Jam taip pat buvo žinoma, kad širdis susitraukinėja, kad kvėpavimas vyksta ne tik krūtinėje, bet ir visame kūne, kad miego perteklius yra žalingas. Labai įdomus yra ir šis Homero aprašymas: „Venerai sužeidus ranką, iš jos teka ne paprastas kraujas, bet nemirtingas, limfinis, nes toks kraujas būdingas tik laimingiems dievams, kurie nevalgo duonos ir negeria juodojo vyno“.

Chirurgija.

Homerą išskiria paviršines, kiaurines ir muštas žaizdas. Iliadoje ir Odisėjoje aprašomos žaizdos nepaprastai smulkiai, kas liudija apie kruopščiausius pastebėjimus. Viso yra aprašyta 141 žaizda kūno ir galūnių srityse. Šalia ginklų sukeltų žaizdų yra aprašyta Filokteto gyvatės įkasta žaizda, kuri ilgainiui virto didele dvokiančia opa. Žaibo sukeltus pažeidimus ir žaizdas Homeras laiko sunkiai pagydomas.

Žaizdų gydymu ir perrišimais užsiiminėjo visi Iliados divyriai – Achilas, Nestoras, Patroklas ir kt. Pastarasis perrišinėjo žaizdą Machaonui. Žaizdų gydymas buvo strėlių, svetimkūnių pašalinimas, kraujo išspaudimas, skausmą malšinančių preparatų naudojimas ir palaikančių tvarstčių pritaikymas. Iš išlikusių iliustracijų (Achilas perriša Patroklą) matosi, kad buvo naudojama aštuoniukės formos tvarstis.

Svetimkūniai iš žaizdos buvo šalinami trimis būdais: žaizdą praplatinus, paprastas ištraukimas ir ištraukimas iš priešingo taško, kur svetimkūnis geriausiai čiuopiamas. Vėliau naudojo miltelius pabarstus kraujavimui sustabdyti ir nuskausminti. Gerti buvo duodamas stiprus ir rūgštus vynas su svogūnais, žaliojo medaus, ožkų sūrio ir baltų miltų.

Vidaus ligų medicina, nors tokią autorius Malgenis ir neigia radęs pas Homerą, tuo tarpu Darembergas nurodo vieną Odisėjoje vietą, kur gydytojas priskiriamas žmonių padermei, kurių amatas atneša jiems naudą, kuriuos mielai priima ir vadina „ligų gydytojais“, neišskirdami nei vidaus, nei išorės. Apie vidaus ligas Homero literatūroje aptinkami tik maras, išprotėjimas pas Ulisą ir Belerofono melancholija (Iliada).

Tantalo nuteisimas buvo taipogi labiau panašus į ligą – hidrofobiją.

Taipogi sutinkamas ir naujagimio išgyvenamumo po septynių mėnesių aprašymas, kai jį pagimdo Stenelo žmona. Aprašoma ir sieros panaudojimas aprūkant kaip higieninė priemonė bei sieros panaudojimas ligoms gydyti.

Graikų poetų ir istorikų medicina po Homero

Hesiodas (859-824) savo kūrinyje *Opera et dies* pirmasis išsakė nuomonę, kad ligos neatkeliauja iš aukštai, o yra nelauktos. Plutarcho nuomone, Hesiodas, greičiausiai, pats buvo gydytojas, nes jis labai moksliskai išmanydamas kalba apie dietą, apie vandens savybes, apie palankų laiką lytinei sueigai, apie vaikų priežiūrą. Jis taip pat duoda užuominą apie kritines dienas (*dies sacrae*), apie nosies gleives.

Arktinas (775-740) savo poemoje apie Trojos žlugimą nurodo Machaoną kaip chirurgą, o Podalirijų vaizduoja terapeutu – gydytoju, sugebančiu pažinti paslėptas vidaus ligas ir jas gydyti. Pagal jį, Podalirijus pirmasis prabilo apie Ajakso pamišimą, pažinęs jį iš jo blizgančių akių ir jo nerimastingos dvasios.

Laikotarpyje tarp Homero ir Hipokrato, pradedant nuo Solono, pasimato medicinos progreso judėjimas.

Anatomijos srityje nomenklatūra praturtėja tiek, kad Hipokratui mažai ką telieka pridėti.

Apie plaučius ir bronchus, dalyvaujančius kvėpavimo procese pirmiausia atkreipia dėmesį **Sofoklis** (495-405). Kad kepenys gamina tulžį jau kalbėjo **Archilochas** (719-663) ir **Eschilas** (525-456), o pastarasis net pažymi kepenų skiltį, kurioje randasi tulžies pūslė. **Euripidas** (480 -406) kalba apie vartų veną – venae portae , **Aristofanas** (444-380) aprašo du smegenų dangalus, arba apie du smegenų pusrutulius, apie nosį, virškinimo kanalą, vyrų ir moterų lytinius organus, apie išangę, kaukolę. Epikarmos (540-485) ir Herodotas kalba apie siūles, dantis, apie alkūnę. Apie sėklides pirmasis aprašo Sofoklis.⁶

Specialioji patologija ir terapija

Nerviniai sutrikimai. Eschilas manijos centru laikė diafragmą. Jis visus stiprius moralės ir proto sukrėtimus vadina terminu *sphacelus*, ką Hipokratidai vartojo kaip apmirimo ir suirimo sinonimą. Toliau jis dar mini konvulsinius judesius, spazmus, lumbago (osphialgia) (juosmens skausmu). Sofoklis kalba apie specialius vaistus, karčias medžiagas apsisvalant nuo karčiosios tulžies, taip pat apie šaltkrėtį kasdieninei šiltinei esant, ir tai jis pamini pirmą kartą. Taipogi jam priklauso žodžiai, kad ligoms labiau imlūs žemesniųjų sluoksnių piliečiai. Herodotas sakė, kad Kambizas sirgo pasiutimu ir epilepsija. Spartos karalius Kleomenas taip pat pasižymėjo tais pačiais simptomais, ir priežastimi Herodotas laikė spiritinius gėrimus, bet ne dievų rūstybės išdavą. Galiausiai jam priklauso pasakojimas apie pasiutimo epidemiją Argose, kuri kilo nuo Preto dukterų ir pasklido kitų miesto moterų tarpe. Kratesas iš Atėnų (apie 449-424) jau kalba apie taurių panaudojimą ir net skarifikaciją. Euripidas rašė apie nimfomaniją ir krūtų ligas, kurių priežastimi laikė tulžies šaltumą. Darembergas jam priskiria ir posakį „*medice cura te*

⁶ Maras, kuris smogė Atėnams 431 m. Pr. Kr. Peloponeso karų metu tarp Spartos ir Atėnų, demonstravo, kiek nedaug gydytojai gali pagelbėti epidemijai esant. Hipokrato, pavyzdžiui, pagalba atskiriems sergantiems gal ir suteikdavo gydymą, tačiau kai miestai buvo apgaubti epidemijos, jo geriausias patarimas buvo kuo greičiau jį palikti visiems, o grįžti tik tada, kai epidemija baigiasi.

Pats aiškiausias ir gyvas aprašymas apie maro sukeliamus simptomus, apie paliekamus reiškinius, ligos eigą buvo aprašytas ne gydytoju, bet Graikų istoriko **Tucidido** (471(455)- 404). Pats nugalėjęs marą, jis paliko labai detaliai aprašytą sergančiųjų miestiečių būklę. Pagal jį, liga prasideda labai staiga, pasireiškia galvos skausmu, aukšta temperatūra ir akių, gerklės, liežuvio uždegimu. Čiaudulys, balso užkimimas ir skausmingas atsikosėjimas būdavo prieš prasidedantį vėmimą, žarnyno spazmus, pūsleles ir opeles ant odos. Vėliau sekė vidurių paleidimas, nenumaldomas troškulys, išsekimas, depresija, proto užtemimas. Dauguma mirdavo per septynias-devynias dienas. Tik tie, kurie išgyvendavo ir pradėdavo sveikti, galėjo rūpintis kitais, nes persirgę kartą, šia liga daugiau nebeužsikrėsdavo. Pagal paskaičiavimus, liga nusinešė apie trečdalį Atėnų gyventojų. Nežiūrint Tucidido aiškaus epidemijos aprašymo, vėlesnių istorikų ir gydytojų aprašymuose buvo nemaža spekuliacijų ir visiško nesupratimo. Dažnai jie tokius simptomus priskirdavo šiltinėms, skarlatinai, buboniniam marui, raupams, tymams, juodligei ir influenzai. (S.Š., „The history of Infectious Disease and The Microbial World, Lois N. Magner, p.7)

ipsam“ (gydytojau, pasigydyk pats). Aristofanas aiškiai kalba apie pleuritą, randame kolikos aprašymus, kuriuos rekomendavo gydyti anyžiumi, kedro riešutais arba šalaviju. Jis taip pat pažymėjo, jog sėdimas gyvenimas ilgainiui apsunkina šlapinimąsi, jis būna ir naudojant aštrius patiekalus, kad podagra serga turtingi žmonės. Sutinkame ir žodį „apopleksija“. Ksenofontas aprašo bulimiją ir apsinuodijimą medumi, kurį bitės sunėša nuo bulvinių šeimos augalų. Jam buvo žinoma, kad esant šalčiui ramybė gali sukelti sutrikimus ir galūnių gangreną. Taip pat buvo manoma, kad jaučio kraujas yra nuodas.

Epicarmas rekomenduoja valgyti kopūstus kaip vaistą nuo lytinių organų ligų, o laukinius kopūstus – gydyti pasiutusią šunų įkandimą. Jis žinojo dedešvos minkštinantį poveikį, pažino nuodinguosius grybus.

Kratinas (519-422) žinojo ir rašė apie miežių nuovirą *ptisana*, labai svarbų graikijos gydytojams vaistą. Eschilas rašė, jog Prometėas geru gydytoju laikė tą, kuris laiku sugeba pagaminti vaistus ir gydyti ligą, o blogu – kuris pasimeta matydamas sunkią ligą ir negali taikyti jokio gydymo.

Žaizdos, opos, chirurgija.

Daugiausiai apie žaizdų perrišimą randame Aristofano kūryboje. Lamacho vergas, išsinarinęs koją, sako kitiems vergams: „greičiau vandenį į dubenį, sušildyt, pagaminkit kompresus, vatos ryšulį“. Jam buvo žinoma, kad norint pašalinti iš akies svetimkūnį, tarp vokų buvo uždedamas žiedas. Jam buvo žinoma ir kitos akių ligos (ophthalmia granulosa). Eschilas aprašo opų rūšis, buvo šalininkas aktyviai jas gydyti – prideginti arba išpjauti.

Epidemiologija. Herodotas buvo aprašęs ne tik mokslinę mediciną, bet ir apie klimata ir epidemijas. Jas sukeldavo, kaip buvo daugelio manoma, pūvančios balos. Libijos sveikas klimatas buvo sąlygotas pagal juos dėl to, kad ten būdavo gana pastovus klimatas, nei kitose šalyse. Maro epidemiją Kserkso armijoje jis laiko maisto trūkumu, kai vietoj duonos kariai maistui naudojo žoles, medžio žievę ir lapus. Taip pat ir dėl to, kad jie buvo priversti tankiai būti apgyvendinti palapinėse, dėl tūkstančių nepalaidotų žuvusių kareivių, ir t.t. Aprašo taip pat faktą, kai iš 100 jaunuolių choro mirė 98, kai keliavo į Delfus ir juos užklupo maras.

Herodotas aprašo ir tai, kaip dėl gydytojų varžėsi patys graikai siūlydami už juos auksą. Pindaras (522-443) teurginei ir magiškajai medicinai savo kūriniuose teikia antraeilį vaidmenį. Aprašant jam Chironą matosi, kad jo laikais graikai suteikdavo pirmenybę natūraliems vaistams ir gydymui, o taip pat ir tai, kaip jau nuo seno jis yra taikomas. Eschilas, Pindaro amžininkas, aprašo mediciną veikale apie Prometėjų kaip gamtos mokslą.

Šioje epochoje jau randama ir mineralinių vandenių aprašymą (Ibycus -535). Sofoklis kalba apie šiltus Oetos kalno šaltinius, poetas Kratesas apie Nosocomeon arba Paeonion – kažką panašaus į lignonines jūros pakrantėje.

Dabar matome, kad Graikijos medicina atėjo ne iš šventovių, o Eskulapo apoteozė jau turėjo vietą po Homero, ir nors tarp Homero ir Hipokrato epochos matome nemažai teurginės medicinos, tai Homero, Hesiodo, Pindaro ir daugelio kitų poetų ir istorikų darbuose aiškius įrodymus to, kad jau daugelį metų egzistavo pilietinė, natūrali medicina, kurios didelė konkurentė ir priešininkė šventyklų medicina nesugebėjo jos sunaikinti ir užtemdyti. (Daremborg).

Mokslinis Graikijos medicinos periodas

Prieš pradėdami detaliai nagrinėti graikiškąjį mokslinės medicinos periodą, turime apžvelgti į išorinę gydymo menu užsiimančią gydytojų kastos aplinką. Tam mes apžvelgsime atskiras gydymo menu užsiimančias gydytojų klases ir jų padėtį Graikijos visuomenėje.

Asklepiadai

Kaip jau ir esame apžvelgę Graikijos medicinos pirmąsias medicinos laikmetį, matome, kad teurginė medicina bandė vyrauti ir užimti vyraujančią padėtį. Pradžioje asklepiadais buvo vadinami tie, kurie save kildino iš Eskulapo. Platonas gi, skyrė asklepiadus- žynius ir asklepiadus-gydytojus, Eskulapo, Machaono ir Podalirijaus palikuonis, kurie buvo nei dievai, nei žyniai. (Plato, De republ. III, p.405). Apie asklepiadus gydytojus pažymi ir Galenas, sakydamas, kad medicinos žinių kaupimas ir perdavimas buvo paveldimas, tėvai perduodavo medicinos mokslą kaip šeimos palikimą, o sūnūs medicinos mokslus pradėdavo jau vaikystėje. (Galen, de admin. Anat. II, p.2). Apmokymas vyko tam tikrose mokyklose, į kurias vėliau galėjo būti priimami ir anksčiau su medicina ir asklepiadais nieko neturintys asmenys. Asklepiadų sūnams mokslas buvo nemokamas, kitiems – už tam tikrą mokestį. Visi besimokantys pradžioje buvo surašomi į knygas. Priėmimas vyko iškilmingoje aplinkoje. Buvo skiriama aukštesniojo ir žemesniojo lygio mokymas – ekzoterinė ir ezoterinė išmintis. (Sprengel, I, 218). Tie, kurie norėjo siekti aukščiausio pažinimo lygio (), turėjo prisiekti žodžiu ir raštu, kaip ir gaudami kitas įvairiausias paslaptimi laikomas žinias. Ši priesaika išliko Hipokrato raštuose, liudija apie aukščiausią tos epochos moralės ir dorovės lygį, išlieka nepakitusi visiems laikams ir visoms tautoms. Dėl to visą ją dar kartą čia ir prisiminsime:

Hipokrato priesaika

„Prisiekiu gydymo menu užsiimančiais Apolonu, Eskulapu, Higėja ir Panacėja, visais dievais ir deivėmis, ką pasirenku liudininkais, kad aš, savo visomis jėgomis ir visa sąžine išlaikysiu šią priesaiką ir raštišką pasižadėjimą, kad savo šio meno mokytoją laikysiu lygiaverčiu su savo tėvais, kad dalinsiuosi su juo viskuo, ką turiu gyvenime ir viskuo, ko jam reikės, kad jo vaikus laikysiu sau tikrais broliais, kad mokysiu juos amato nemokamai be raštiško pasižadėjimo, savo mokslu dalinsiuosi su savo sūnumis, su sūnumis savo mokytojo ir kitais mokiniais, kurie įrašyti sąrašė, o be jų -su niekuo kitu. Ligonijų gyvenimą stengsiuosi padaryti pagal savo jėgas ir pagal sąžinę jų gerovei, tuo pat metu apsaugoti juos nuo blogio ir ydų. Nepaisant jokių prašymų prižadėdu neduoti niekam mirtinų nuodų ir niekam nepadėti jų išsigyti, niekada moterims neduoti pesarijo, kad būtų numarintas jos vaisius. Savo gyvenimą ir savo meną išlaikyti išmintingai ir oriai. Niekada nešalinsiu akmenų pjaunant, o paliksiu tai atlikti tiems, kas tuo užsiima. Bet kurių namų slenkstį peržengsiu tik tam, kad padėčiau ligoniui, ir man ten bus svetima bet kokia trauka moters ar vyro kūnui, laisviems ir vergams, neteisybėms ir kitoms ydoms. Viską, ką matysiu gydytojaudamas ar žmonių kasdieniniame gyvenime, kas benutiktų, privalau laikyti paslapyje ir laikyti tai šventa paslaptimi. Jei šią priesaiką aš išlaikysiu ir sąžiningai vykdysiu ir jos nesulaužysiu, tai tegu man bus lemta laimingai džiaugtis gyvenimu ir savo menu bei žmonių pagarba per amžių amžius. Jei sulaužysiu šią priesaiką, tai visas man skirtas gėris tepavirsta man blogiu.“

Praktinis mokymas be jokių abejonių susidėjo iš anatomijos studijų, gydomųjų medžiagų pažinimo, mokymosi pasigaminti ir išmokti naudotis instrumentais ligonių apžiūros ir gydymo metu.

Asklepiadų vardas palaipsniui vėliau neteko savo pirminės prasmės ir juo buvo vadinami visi be išimties gydytojai.

Gimnastai

Graikijoje egzistavo bendrosios valstybinės mokyklos, kurių žemiausios buvo palaestra, skirtos berniukams ir aukštesniosios - gimnazijos – skirtos baigusiesiems pastarąsias. Be bendro lavinimo mokyklose didelis dėmesys buvo skiriamas kūno kultūrai. Palestrose mokymu užsiėmė taip vadinami pedotribai, arba atskirų disciplinų mokytojai, kuriuos kontroliavo palestrofilaksai. Gimnazijos galva buvo gimnaziarchas, kuris užsiėmė mokinių dieta. Jam pakluso ir buvo priklausomas ksistarchas, kuris mokė atskirų pratimų. Mokytojai, kurie mokino fizinių pratimų dar buvo ir taip vadinami gimnastai, kurie taip pat užsiėmė ir ligų gydymu. (Plato, de legib. XI, 614,615). Jų tarpe buvo jatroliptai, kurie stebėjo plaukymus ir gydymą įtrinimais, nuleidinėjo kraują, praplovinėjo vidurius, gydė žaizdas ir opas, lūžimus, mokė juos, kaip atstatyti jėgas dieta, mankštomis, dėl ko jie dar buvo vadinami gydytojais. Filostratas (250 m. Mūsų eros) rašė, jog pedotribai užsiėmė tik fiziniu berniukų auklėjimu, o gimnastika – tai mokslas, susidedantis iš pedotribijos ir medicinos, nes be kūno tobulinimo jie dar rūpinosi dėl organizmo skysčių šalinimo ir nereikalingų organizmui medžiagų valymo, ligų gydymo, kurių tarpe būdavo katarai, vandenės, džiova, taip pat rūpinosi dieta ir įtrynimais. Pavyzdžiui, Ikkas iš Tarento, lėtinius susirgimus gydė daugiausiai dieta, ūmias ligas Herodikas iš Selimbrijos (5a. Iki Kr.) gydė imtynėmis, ilgalaikiu bėgimu, pasivaikščiojimais. Platonas juos abu vadina medicininės gimnastikos išradėjais. Suprantama, kad tarp gimnastų ir gydytojų jau iš seno nusistovėjo priešiški santykiai. Būtina taip pat paminėti ir apie atletų mokyklas, į kur vyrų susirinkdavo tam, kad išstobulintų savo fizinius sugebėjimus atskirose rungtyse bei savo kūno raumenų atskirose grupėse. Norėdami pasiekti atskirų raumenų didesnę jėgą ir miklumą jie maitinosi daugiausiai mėsa ir ankštinėmis kultūromis, pagrinde pupomis.

Rizotomai, farmakopolai, vaistų pardavėjos

Be gydytojų ir gimnastų dar egzistavo ir **rizotomai**, kurie rinko augalus ir jų šaknis, pasukę savo veidus į vakarus, apsibrėžę tris kart kardu aplink save apskritimus. Aukščiau jų buvo **farmakopolai** arba **farmakotribai**, kurie aikštėse pardavinėjo ne tik vaistus, bet ir kosmetikos priemones, optinius stiklus, medžiagas, veikiančias lytinę sistemą (afrodiziakus ir slopinančias lytinę funkciją vaistus ir priemones).

Labai blogą reputaciją turėjo pardavėjos, prekiaujančios vaistais, kurių Likurgo ir Solono įstatymai vertė jas išvyti už miesto ribų. Tačiau moterys užsiėmė pribuvėjų vaidmeniu, o jos turėjo būti pačios gimdžiusios arba turėti pakankamai metų patirties. Jos nustatinėdavo nėštumą, sprendavo apie gimdymo laiką, joms buvo leidžiama skatinti gydymą vaistais ir giesmėmis.

Jos neretai imdavosi pavojingų manipuliacijų, pavyzdžiui, norėdamos atgaivinti naujagimį, jos virkštelės kraujagysles bandydavo spausti tam, kad kraujas iš jų patektų į kūnelį, dažnai sukeldamos mirtinus traukulius. (Aristoteles, Hist. Anim. VII, 12). Pribuvėjos

gydė ir moteriškas ligas, nėštumo nutrukimais, sudarinėjo vedybas, slėpė tas, kurios turėjo slėptis nuo nėštumo ir pan.

Tačiau tai nebuvo moterys gydytojos, kurios gydė moteriškas ligas, gamino meilės gėrimus ir kosmetines priemones (Aspazija, Artemizija, vėliau Kleopatra).

Graikai taipogi turėjo ir veterinarus. Apie tai, kad buvo graikams žinoma gyvulių anatomija gana anksti sužinome iš Aristotelio veikalų. Galima daryti prielaidą, kad ir gydytojai užsiimdavo gyvulių gydymu, ypač arklių.

Be gimnastų, rizotomų ir kitų kartu su gydymo meną praktikuojančiais tikrais gydytojais dar aplink buvo daugybė šarlatanų, taip pat vadinamų empirikų, kurie gydė simpatinėmis (panašiomis) priemonėmis (Demosthenes). Tuo pačiu, net ir gydytojų tarpe buvo sutinkama nemažai pavydo, ginčų, ir kt. nesutarimų, nes jau Hipokrato laikais buvo girdimi skundai apie tai, jog gydytojų tarpe pasigendama etiškumo, kad jie elgiasi su ligoniais nepagarbiai ir kt. Hipokratas rašė:

„ Dėl tokių nesutarimų visas menas užsitraukė ant savęs profanų neapykantą ir jie jau nebetiki medicina. Nes, esant ūmiam ligos periodui, praktikai neretai nesutaria dėl gydymo ir vieno skiriamas gydymas kito yra vadinamas kvailyste. Medicina tampa ne menu, o spėjimais, kada vienas požymis traktuojamas visiškai priešingai. Bet net ir augūrai (senovės pareigūnai, žyniai) apie paukščio skrydį gali nusakyti skirtingai“.

Tačiau ir kai kurių gydytojų šarlatanizmas ir burtininkavimas yra išjuokiamas ir kritikuojamas graikų žymiųjų rašytojų ir filosofų. Aristofanas ir Platonas net priedavo tokių nuomonių, kad net pastarojo kantrybei, matomai, išsekus, medicina laikoma nepadoraus asmens užsiėmimu. O minėtas pirmasis autorius vaidina juos pranašais, tinginiais, užsiimančiais tik savu tualetu, savo garbanų susukėjais ir kt. Net lygina juos su pederastais. (Daremborg, I, p.29).

Gydytojų luomo buitis ir visuomeninė padėtis

Gydytojais graikai lakė tuos, kas užsiiminėjo medicina kaip savo amatu, ir dėl to gydytojų luomas priklausė demiurgams (amatininkams) ir Siaurąja prasme gydytojas buvo tas, kas įgijo teisingą išsilavinimą ir ypač chirurgijos. Tapti gydytoju galėjo kiekvienas, išsirinkęs sau mokytoją ir už tai jam sumokėjęs už mokslą. Mokymas prasidėdavo gana anksti, sulaukus 10-12 metų, o vyresniame amžiuje mokiniai prie šio mokslo nebuvo prileidžiami (Praesepta Hippocratis). Atėnuose po mokslo baigimo jaunieji gydytojai turėjo pasakyti kalbą viešuosiuose susirinkimuose, nurodyti, kas buvo jų mokytojai, kokiais būdais iki tol jie gydė ligonius. Tik tada jie gaudavo teisę gydyti ligonius arba savo bendrijose, arba valstybės tarnyboje. Taigi, mes matome, kad graikai turėjo profesorius ir studentus, turėjo gydytojus, kurie gaudavo atlyginimą iš bendruomenių, gydėdami vargšus, kaip tai buvo Egipte Herodoto laikais, arba iš valstybės išdo ir, galiausiai, laisva gydytojo praktika užsiimančios specialistai. Pastarieji galėjo būti sėslūs, turintys savo namus, arba klajokantys – periodeutai, kurie keliaudavo iš miesto į miestą, o atvykę pirmiausia turėjo gydyti neturtinguosius. Jie vežiodavosi su savimi kelionines vaistines, kuriose buvo instrumentai, minkštinančios medžiagos, laisvinamieji ir kt. (Hipokratas, de habitu decenti, IX, 224-245). Vienoje iš išlikusių tokių vaistinėlių matosi Dzeuso, Eskulapo, Telesforo ir Higėjos reljefai (Haesser, I, 88). Toliau buvo rūmų gytojai – leib-medikai, jų turėjo ir sausumos ir jūrų kariuomenės. Toks karo gydytojas buvo Tesalas, Hipokrato sūnus, vykęs į

Siciliją su Alkibiadu, graikų generolu, Kritobulas, išgydęs Pilypo Makedoniečio žaizdą. Aleksandro Makedoniečio kariuomenėje buvo jo leib-medikai Filipas iš Akarnanijos, Glaukas, Aleksipas, Kalistenas iš Olintuso ir dar aštuoni gydytojai prie Ksenofonto. Hipokrato laikais dar egzistavo ir karo medicinos literatūra. Kai kurie gydytojai ieškojo laimės kitose šalyse, o žymiausi iš jų buvo Demokedas iš Krotono, leib-medikas Polikratas, gyvenęs apie 500 m. Prieš Kr., dirbęs karaliaus Darijaus, Histaspo sūnaus rūmuose, į kuriuos jis pateko po nelaisvės ir po Polikrato mirties. (Herodotas). Jis išgydė Darijaus išnarintą pėdą, o jo žmonai Atosai pagydė piktybinę krūties opą. Herodotas jį laikė žymiausiu to meto gydytoju, ir nors buvo apipiltas turtais ir šlove Darijaus rūmuose, kai tik buvo paskirtas Persijos pasiuntiniu į Graikiją, pabėgo į savo gimtą miestą Krotoną. Ten jis vedė atleto Milono dukterį ir gyveno iki savo mirties. Kitas gydytojas, dirbęs svetur, buvo Apolonidas iš Koso. Jam buvo lemta dirbti ir gyventi Artakserkso Longimano (465-425 m iki Kr.) rūmuose ir išgydyti nuo žaizdų Megabizą, o jo našlę Amitisą nuo isterijos, o po to, su ja susidėjęs, jis neteko savo gyvybės.

Kitas gydytojas Ktezijas, Hipokrato amžininkas, patekęs į nelaisvę pragyveno 16 metų Artakserkso Mnemono rūmuose, kur jis parašė savo Persijos istoriją, ir Polikritas iš Mendes miesto (Chalkidikė), taip pat dirbo tame pačiame dvare.

Pagal Likurgo ir Solono įstatymus gydytojai turėjo dirbti ir higienos policijos darbus, buvo medicinos ekspertai per teismines bylas.

Buvo taipogi ir gydytojai iš belaisvių (vergų) tarpo, ir gydė jie tik belaisvius, nors jiems patiems nebuvo draudžiama gydytis pas laisvuosius gydytojus. Gydytojai turėjo ir savo padėjėjus, kurie, gydytojui esant užsiėmus, jie kartais išnaudodavo gydytojo neturtingus ligonius ar vergus. (Platonas, de legibus IV, 720).

Gydytojai paprastai užsiėmė visomis medicinos šakomis, o specialistų buvo nedaug, ypač litotomų (akmenų šalintojų), kurių profesija nebuvo laikoma garbinga.

Pati praktika buvo laisvasis amatas. Gydymas buvo atliekamas namuose, kur, neretai, konsultuodavo dar keli gydytojai, arba gydytojo, taip vadinamuosiuose, jatrionuose. Juos gydytojai išlaikė ligonių priėmimui, operacijoms ir kt. Jos atliko panašias į ambulatorinių klinikų ar gydyklų funkcijas, į kurias patekdavo ligoniai su nesunkiais susirgimais, kad iškart gautų reikiamų vaistų. Tokios įstaigos, kaip rašo Galenas, buvo labai erdvios, turėjo dideles duris, kad per jas galėtų patekti daugiau saulės šviesos. Čia buvo turima lovų, instrumentų, vaistų, kempinių žaizdoms ir akių ligoms, kraują čiulpiančios taurės, švirkštai, vonios, dubenys ir kt. Visi tokie metaliniai įrankiai ir indai iš metalų sudarė savotišką blizgesį, kuris, neabejotinai, masino publiką. Jatrijose buvo ir mokinama, kaip randama Hipokratidų aprašymuose.

Būdavo panašios įstaigos ir neturtingiems, kurias remdavo bendruomenė arba valstybė, o gydytojai gaudavo už savo darbą ir atlygį.

Gydytojai gaudavo iš savo pacientų atlygį pradžioje po to, kai pasveikdavo – seniau atnešdavo jam įvairiausių dovanų. Kiek vėliau jie iš anksto nustatydavo mokestį, dažnai už paruoštus vaistus. Hipokratidų garbei turim pasakyti, kad jie visaip stengdavosi išvengti derybų su savo ligoniais. Dažnai jie gaudavo gana gerą atlygį iš valstybės išdo. Pavyzdžiui, Demokedui eginiečiai mokėjo 1-eną talentą (1500 talerių), Atėnai 100 minų (2500 talerių), o Polikratas – 2 talentus per metus. (Aukso talentas lygus aukso svoriui, atitinkančiam žmogaus kūno svorį – apie 60 kg).

Mokslinės medicinos Graikijoje pradžia

Visoje graikiškos civilizacijos kontekste, kaip mes matėme, sudarė prielaidos gimti mokslinės medicinos pradžiai. Ši pradžia pasimeta, kaip matėme, pirmosiose epinėse ir lyrinėse Homero, Hesiodo ir kt. poemose, kur mes sutinkame vėlesnių laikų medicinos žinių užuomazgas. Čia padedamas pagrindas anatomijos nomenklatūrai, atrandama pirmieji požiūriai į žmogaus fiziologiją ir gyvenimo esmę, oro vaidmenį, apie kraują, galiausiai, apie chirurgijos pagalbą gydant žaizdas, nurodant kūno pavojingas pažeidimui vietas. Toliau Graikijos literatūra sistemingai atkartoja ir vysto medicinoje sukauptas žinias, nurodo egzistavus gydytojų luomui ir visuomenės medicinai. Pastaroji ilgai turėjo varžytis su žynių teikiama medicinos praktika ir teurgine medicina, kuri buvo plačiai taikoma Eskulapo šventyklose, tuo būdu stabdydama jos vystymąsi. Bet palaipsniui asklepiados nusileido visuomeniniam spaudimui, o gimnazijų artumas privertė mediciną tapti visiems prieinama. Savo sekuliarizacija, savo laisvėjimu nuo žynių įtakos, medicina turi būti dėkinga anksti atsiradusioms laisvo mąstymo filosofinėms ir medicinos mokykloms. Filosofai, kurių tarpe nemažai buvo ir gydytojų, kaip ir žyniai pradžioje taip pat naudojo prietaringus būdus gydymui, kaip kad šventas dainas, , apšvalymus ir apeigas, bet tai buvo daroma tam, kad gautų daugiau pasitikėjimo iš liaudies. Bet palaipsniui jie nusimetė mokslingosios religijos apgaulės kaukes ir pradėjo atvirai gydyti ligas natūraliomis priemonėmis, tuo padėdami pagrindą pirmosioms medicinos teorijoms. (Sprengel, l.p. 348). Vėliau medicinos mokyklos galutinai išlaisvino mediciną nuo visokiausių religinių priemaišų joje, paversdamos ją gamtos mokslų šaka.

Mums belieka pasiaiškinti medicinos, kaip mokslo ir kaip medicinos mokyklos (mokymo) formavimąsi.

Graikų filosofijos įtaka medicinai

Senovės Graikijos filosofinių tyrimų medžiaga jau glūdi poetų meninėje kūryboje. Dėl to seniausios graikų filosofijos periodas turi dvasinį ir jausminį antspaudą, nes graikų poetai naudojo poeziją, kad išreikštų ir pačius įvairiausius supratimus. Jų tiriamieji ir aprašomieji objektai buvo ir pačios sunkiausios problemos. Vienos tokių – tai klausimai apie pirmąją daiktų atsiradimą ir jų esmę, apie dievų ir sielos kilmę, apie dangaus kūnų dydį ir judėjimą. Juos domina daiktų ir aplinkos egzistavimo tikslą. Pagal juos žmogus yra kūrybos centras, o gamta sukurta jam tarnauti. Visi daiktai sukurti ne savaime, o turėjo tam tikslą. Dėl to graikų pasaulio suvokimas buvo teleologinis. Noras pažinti tikslą ir priežastis sudaro senovės graikų pasaulio suvokimo pagrindą. Garbindami gamtos stichijas ir jėgas, kartu su supančiu fiziniu pasauliu prikaustė graikų filosofų dėmesį ir sukeldavo susižavėjimą. Buvo ieškoma viso to pradžių pradžios fiziniame pasaulyje, dėl to pirmoji filosofinė pažiūra dar vadinama fizikine arba fiziologine.

Visos supančios gamtos pažinimas vyko dedukcijos būdu – išsiaiškinti reiškinius nuo iš anksto numatyto bendrojo požiūrio.

Daiktų esmės pažinimas, o taip pat ir pačios žmogaus prigimties, neišvengiamai turėjo nuvesti iki kūno sandaros. Ir išties, jau seniausieji šaltiniai aprašo kvėpavimo, virškinimo,

gimimo procesą, atkreipė dėmesį į jautumus, apie ligų atsiradimą. Ir visa tai pirmiausiai jau buvo atrandama filosofinių mokyklų požiūriuose ir mokymuose. Taip atsirado fiziologijos užuomazgos. O pati ryškiausia pažinimo ir filosofijos kultūra atsirado pradžioje Graikijos vakaruose, Jonijoje, vėliau pietinėje Italijos dalyje, ir jos turėjo savitas mokyklas.

Jonijos mokykla

Šioje mokykloje apie pasaulio atsiradimą mokslininkai aiškino esant vienintelį pradą, iš kurio visi kiti išsivystė dinamiškai, iš pačios jo esmės. Palaipsniui daiktai vystėsi iki matomo pasaulio ir jo daiktų, kiti skyrė du pradus ir daugiau, viskas vyko pagal mechanistinius dėsnius.

Pirmasis buvo Talis Miletietis (635 -546 m. Pr. Kr.) iš Finikijos, kurio nuomone, pasaulis atsirado iš dviejų pradų. Pirmasis – vanduo, tačiau ne tiesiogine prasme, o kaip pirminis skystis, kuris po suspaudimo ir po plėtimosi virto ugnimi, oru, žeme ir jos visomis medžiaginėmis formomis. Kitas pradas – tai protas arba Dievybė – tai priežastis, kuri viską sukūrė iš vandens, tai pradžia viso, kas vystosi visose gamtos formose, kažkas panašaus į pasaulio dvasią. (Ciceronas, de natura deorum, I, 10,20). Dėl to Talis manė, kad visi kūnai juda dėl vidinės jėgos, jie yra apdovanoti dvasia; kad visas pasaulis apgyvendintas dievais, kad magnetas ir gintaras turi taip pat dvasią, nes sugeba pritraukti, ir kt. Bet šitą protą arba dvasią jis taip pat suprato kaip kažką materialaus, nors ir egzistuojančio nematomame pasaulyje.

Anaksimandras Miletietis (610-532 pr. Kr.) manė, kad pirmą pradžią materija buvo ne kažkokia matoma stichija, bet beribė pradžia, kažkas panašaus į eterį, nesuvokiamo paprastais jautimais. Jame susidaro visi daiktai ir vėliau vėl juo virsta. Jis tikėjo į pirminės materijos kitimą arba šilumos ir šalčio, drėgmės ir sausumos priešingybę – tai ugnies ir oro, bei žemės ir vandens.

Anaksimenas Miletietis (540-500 m. Pr. Kr.) pirmą pradžią medžiagą laikė orą, kuris retėdamas virsta ugnimi, sutirštėdamas – į garus, vandenį, žemę ir akmenį.

Diogenas iš Apolonijos Kretos saloje (530-460) galėjo būti Anaksimeno mokinys, nes panašiai kaip jis mokė, jog viso pradžia yra oras, bet laiko jį maistančia ir jaučiančia būtybe, suteikiančia visiems gyvybę, iš kurio dėl sutankėjimo gimsta visa materija ir dvasia. Jis pripažįsta glaudų ryšį tarp gamtos ir dvasios, studijavo anatomiją ir fiziologiją ir padarė pagrindus kraujo apytakai kraujagyslėse. Diogenas užsimena apie širdies kairiojo skilvelio buvimą, aortą, miego arteriją ir pulsą. (Aristoteles, Hist.anim. lib.III). Jis teigė, kad gyvūnams iš kairiojo skilvelio oras praeina į visas kraujagysles kur susimaišo su krauju.

Heraklitas (502) iš Efeso „Tamsusis“, pramintas dėl savo painaus minčių išdėstymo, viso pradžia laikė amžinąją ugnį, bet nežemišką, o kažkokią eterinę, iš kurios dėl sutankėjimo susidaro oras, iš oro – vanduo, iš vandens – žemės. Panašiai vyksta ir atgalinis procesas, kada susidariusios medžiagos pradeda retėti ir galiausiai virsta pirmine eterine ugnimi. Toksai atsiradimo ir išnykimo procesas yra amžinas žemėje, kaip ir gyvybės ir mirties, pastovios būties ir nebūties, harmonijos ir chaoso. Tai dvigubas judėjimas – aukštyn – nuo žemės ir vandens į ugnį ir gyvybę, ir žemyn – iš ugnies į vandenį, žemę ir mirtį. Visa ši pastovi gyvenimo ir mirties kaita yra visuotinas medžiagų dėsnis, likimas. Gyvenime nėra ramybės būsenos, yra nepaliaujamas kitimas, naujo atsiradimas, vieno keitimasis kitu, viskas nepaliaujamai teka, niekas nestovi vietoje – tai Heraklito posakis. Žmogaus dvasia išplaukia iš tos pačios eterinės ugnies, pasaulio dvasios ir pirminės medžiagos. Žmogaus dvasia, kuri lyg yra pastarosios

kvėpavimas, nutrūksta tik po mirties, susijungusi su dieviškuoju protu. Iš čia ir gimė Heraklito neapykanta žemiškajam gyvenimui. Kuo labiau žmogaus siela yra artimesnė dieviškajai pasaulio sielai, tuo geriau ji suvokia pasaulio esmę, o išoriniai jausmai yra apgaulingi.

Heraklitas buvo visai nusiteikęs prieš gydytojus. Kaip pats sako, nes jiems nebuvo būdingas tikras gamtos suvokimas (iš Heraklito laiškų). Jis manė, kad gemalas atsiranda tik iš vyro sėklos, o gimda reikalinga tik jam vystytis.

Anaksagoras iš Klazomenos (500-428), Periklio mokinys, pakeitė iki tol vyraujančią dualizmo vienybės egzistavimo supratimą. Jis teigia, kad niekas iš nieko ir negali atsirasti, niekas pasaulyje nei atsiranda, nei išnyksta, o visi daiktai atsiranda jau iš esančiųjų. Jis sutiko su chaotiškosios materijos egzistavimu, kuri buvo neskaldomų vienalyčių dalelių (sėklų arba homeomerijų), ir buvimu viską valdančiu protu, viską tvarkančiu ir priverčiančiu judėti, ir viską padarančiu iš homeomerijų. Visas pasaulis atsiranda ir egzistuoja bei pastoviai kinta dėl mechaninių dėsnių, kuriems ir vadovauja valdantysis protas (Aristotelis). Fiziologijos srityje jis manė, jog gyvūnų kūnai sugeba save atkurti iš panašių į save maistinių dalelių ir būti vieni į kitus panašiais. Sėkla pasidaro iš smegenų ir savo gyvybine energija turi būti dėkinga įgimtajai šilumai. Gemalas gauna sau maisto iš bambos. Vyriškos lyties gemalai vystosi, pagal jį, dešinėje, moteriškos – kairėje gimdos pusėje. Ūmios ligos atsiranda dėl to, kad tulžis patenka į kraujo indus, plaučius ir pleurą – šį požiūrį randame ir hipokratidų šaltiniuose. Anaksagorui priskiriamas ir smegenų skilvelių atradimas, taip pat sutinkamas aprašymas, kai vienaragio ožio smegenyse jis rado tik vieną smegenų skilvelį (Plutarchas).

Empedoklis iš Sicilijos Agrigento (492-432) buvo Apolono žynys, turėjęs gilių žinių gamtos istorijoje ir medicinoje, kuris savo noru nutraukė sau gyvybę Etnos ugnikalnio kraterijoje. Nors yra ir nuomonių, kad jis mirė Peloponese (Diogenas). Jam yra priskiriama daugybė stebuklingų išgydymų, jis atgaivino vieną moterį po uždusimo, nutraukimo keletos epidemijų aprūkymu ir magiškaisiais laužais, šviežio vandens srovės nukreipimu į pūvančias pelkes ir kt. Už tai liaudyje jam buvo skiriamos šventės ir ritualai, jis net vadino save ne žmogumi, o dievu, pasirodydavo miniose apsiređęs pačiu prabangiausiu rūbu su vainiku ant galvos ir su lauro šakele rankose. Yra žinomi jo kūriniai apie gamtą, apie mediciną ir apie apsisvalymą.

Nors pagal viską jo požiūris buvo labai panašus į Pitagoro ir kitų eleniečių (Elenos salos), nemažai randame bendro ir su Heraklito ir Anaksagoro mintimis, ir dėl to jis priskirtinas Jonijos mokyklai.

Iš esmės, jis buvo pirmasis sinkretistas, sujungęs skirtingus buvusiųjų filosofų požiūrius į vieną, kurių kiekvienas turėjo savo požiūrį į daiktų atsiradimą: vandenį (Talis), orą (Anaksimenas), ugnį (Heraklitas) arba žemę (Ksenofontas).

Empedoklio mokymas susidėjo iš sekančio: pasaulis amžinas, visko pradžia – materija, vienalytė, turėjusi pradžioje sferinę formą. Iš materijos susidarė 4 stichijos: ugnis, oras, žemė ir vanduo, kurie buvo pradžioje kaip vienas, vėliau suskilo. Sujungianti pradžia buvo draugystė ir meilė, t. y. sujungianti jėga, skaldančioji – pyktis ir vaidymasis. Dėl mažų, nedalomų dalelių, atomų, susijungimo ir išsiskaidymo būtent ir vyksta kitimas, neapčiuopiamas ir nematomas, dėl stichijų atsirandančių minėtų sujungimo ir skaidymo jėgų. Dėl to pasaulyje niekas neatsiranda ir niekas neišnyksta, keičiasi tik formos. Daiktų atsiradimas yra grynai mechanistinis procesas, o paties daikto atsiradimas priklauso tik nuo skirtingo dalelių susijungimo, kiekio ir t.t. Ir visam

tam vadovauja atsitiktinumas. Ir viskas vyksta amžinai, pagal atsitiktinumų dėsnius, niekada nenutrūksta.

Nors Empedoklio teorija yra grynai materialistinė, bet liaudžiai jis naudojo dievų buvimo aiškinimą, kurie yra visur ir visada, egzistuoja dvasių (demonų) pavidalu, sudaryti iš smulčiausios materijos. Visa gamta turi dvasią, kaip ir gyvieji organizmai ir augalai, sudaryti iš 4 stichijų.

Šio supratimo pagrindu glaudžiai siejasi ir viso organinio pasaulio suvokimas, taip pat ir ligų gydymas.

Ir organinės būtybės susidaro grynai pagal atsitiktinius dėsnius. Dėl to atsiranda galvos be kaklo, galūnės be liemens, pusiau jaučiai pusiau žmonės ir kitokie monstroi. Kai kurie iš jų, kurie gimė pagal labiau protingą planą išliko, toliau ėmė daugintis, o kiti, kurie neturėjo svarbių gyvybinių organų, išnyko chaose. (Aristotelis). Stuburas iš pradžių susideda iš vientisos kaulinės masės, dėl kurios lūžimų susidarė slanksteliai. Pilvo ertmė ir žarnos susidarė dėl didelio vandens spaudimo per kūną jo vystymosi metu, šnervės – dėl oro spaudimo iš vidaus į išorę. Empedoklis darė prielaidą, kad gyvūnai galėjo atsirasti iš vandens augalų sancaupos (tina), kuri dėl šilumos virto gyvūnu (Plutarchas). Pagal jo teoriją užtenka tik atsitiktinio 4 stichijų susijungimo, kad atsirastų kūnai. Taip dėl atsitiktinio susijungimo dėsnų susidaro, pagal jį, turintys dvasią augalai, kurie taip pat sugeba norėti, džiaugtis ir liūdėti. Dėl to jis ir apie augalus kalba taip, kaip apie gyvūnus. Augalų sėklas jis vadino kiaušinėliais, o vaisių atsiradimą (sunokimą) gimimu (Aristotelis). Augalų lapus tapatino su gyvūnų plaukais, paukščių plunksnomis ir žuvų žvynais. Labai originalus jo požiūris buvo į gyvūnų ir augalų lytis. Pagal jį, iki tol visa gyvoji gamta buvo hermafroditai, o jų lytis buvo sujungtos viename kūne meilės jėga. Žmogus pradžioje taip pat buvo vyru ir moterimi kartu, panašiu į rutulį, kaip ir visata, ir tik viską griaunančios jėgos dėka atsiskyrė dvi skirtingos lytys. Iš čia ir išliko abiejų lyčių trauka viena kitai. Embriologijoje taip pat buvo manoma, kad gemalas užsimezga iš vyro ir moters sėklos. Vaisiaus lytis priklauso nuo šilumos arba nuo šalčio motinos gimdoje. Jei į gimdą pateko karšta vyro sėkla, gims berniukas, jei šalta – mergaitė. Moters lytinis prabudimas yra tuo stipresnis, kuo jis arčiau nuo mėnesinių pabaigos. Jei gimdavo dvyniai arba įvykdavo apsigimimas, buvo aiškinama pertekliumi arba per mažu sėklos kiekiu, neteisingu ar išsklaidytu sėklos patekimu. Gemalo atskiros dalys pradeda vystytis jau 36-44 dieną (Plutarchas). Raumenys vystosi esant lygiam visų elementų skaičiui, raiščiai – nuo žemės ir ugnies pertekliaus, nagai – nuo oro patekimo į raiščius, kaulai – iš vandens ir žemės pertekliaus. Gemalo dangalai buvo pirmieji jo įvardinti kaip Amnionas. Sielos vieta organizme yra, pagal Plutarchą, kraujuje, pačią sielą išreiškia kraujo šiluma. Jis taip pat tapatina jausmą su mąstymu (Aristotelis). Maitinimas ir augimas vyksta dėl šilumos augimo, o sapnai šilumą sumažina, o visiškas šilumos praradimas – mirtis (Plutarchas), kuri yra šilumos užgesimas dėl elementų iširimo tarpusavyje. Kvėpavimas taip pat apibrėžiamas gyvūniškąja šiluma. Pirmasis naujagimio įkvėpimas atsiranda dėl jo kraujagyslėse esančios tuštumos, tačiau jos užpildytos vandeniu, o kraujas juda į apačią, o oras į vidų. Iškvėpimo metu viskas yra atvirkščiai, t. y. kraujas juda į viršų, o oras išstumiamas į išorę. Po to gyvulinė šiluma su krauju grįžta į vidų ir žemyn, vėl susidaro tuščia ertmė kraujagyslėse ir oras, sutikdamas mažesnę pasipriešinimą patenka į ištemptus plaučius. Šiluma jį vėl išstumia ir t.t.

Jutimo organų suvokimas buvo suvoktas panašiai kaip ir Demokrito. Visi juntamieji organai turėjo tokią pačią struktūrą kokią ir suvokė. Akis mato todėl, kad pati ji turi vidinę šviesą. Taip pat aiškina ir uoslę, jutimą ir klausą – vieni turi šviesos, kiti oro, dar kiti (liežuvis) – drėgmės struktūrą.

Empedoklis žinojo ausies vidinės struktūros elementus – ausies sraigės pavidalo kremzlę, kuri, sušilusi orui, skleidžia garsą, suvokiamą dvasios, ir pats yra klausos organas. (Plutarchas).

Dėl ligos suvokimo, jog tai yra dvasios suteršimas, gydymas buvo nukreiptas į religines apeigas ir apsivalymams.

Paskutiniams Joanijos mokyklos pasekėjams priklausė Leukipas, Pitagoro amžininkas, ir jo mokinys **Demokritas** iš Abderos (460-370). Kaip ir jo mokytojas leukipas, jis priskiria du pradus: neigiamas – tai begalinė tuščia erdvė ir teigiamas – nekintančios ir nedalomos labai mažos dalelės atomai, egzistuojančios amžinai, pasižyminčios tankumu, neskvarbumu, begalinių formų įvairumu ir gebančios judėti. Pačios jos yra nei aktyvios, nei pasyvios, o jungiasi tarpusavyje įvairiomis proporcijomis pagal būtinumo dėsnį, kuris pakeičia Demokrito esantį Anaksagoro protą. Tokiu būdu, nei protas, nei dievybė neįtakoja šio aklo atomų judėjimo. (Diogenas, lib. IX, 31). Iš atomų susijungimo atsiranda ugnis, vanduo, oras, žemė ir visi daiktai, kurių skirtumus lemia atomų formos ir dydžio. Dvasia ir siela taip pat susideda iš apvalių ir lengvų mažiausių ugninių atomų (Aristotelis), kurie nepaliaujamai atsinaujina kvėpavimu, prasiskverbia pro visą kūną ir suteikia jam jausmus ir judėjimą. Visi dvasios pasireiškimai kaip ir pats gyvenimas yra atomų judėjimas. Jutimo pojūčiai susidaro taip pat judant atomams, kurie virsta juntamuoju objekto atvaizdu ir tokiu būdu patenka į jutimo organus, susijungia su analogiškais jiems ir palikdami kūne jų pavidalo antspaudą. Toks antspaudas arba įvaizdis praneša dvasiai ir priverčia judėti jos atomus. Rega tad yra akį veikiančios vandeningos, permatomos šviesos dalelės- atomai, garsas – oro dalelių poveikis ausiai. (Aristotelis). Taip pat jis aiškina ir skonio pajutimą. Saldžios medžiagos turi apvalius, rūgščios – kamuotus atomus ir kt. Aristotelio fiziologija yra panaši į Empedoklio.

Sapnai yra ne kas kita, o sielos atomų judėjimas, po to, kai atvaizdo pojūtis baigė veikti. Miegas ar alpimas atsiranda kai dvasios atomai nurimsta. Aiškiaregystės ir pranašystės būna tada, kai į sielą pradeda veikti demoniškosios jėgos arba kitos sielos. Kvėpavimas – būtina sąlyga gyvybei palaikyti, nes supančioje mus atmosferoje randasi daugybė dvasių pavidalo medžiagų, kurios, atnaujindamos dvasios atomus, tuo pačiu neleidžia jai atitrūkti nuo kūno.

Embriologijos supratimu jis sėklos atsiradimą aiškina iš visų kūno dalių ir kad išoriniai gemalo požymiai atsiranda pirmiau vidaus organų. Apsigimus aiškina atsirandant dėl dažnos sueities, kada sėkla išsiskiria vėliau, susimaišo su buvusiu ir tokiu būdu pasidaro gemalo išsigimimai ir suaugimai. Mulo nevaisingumą jis paaiškina tuo, kad asilės ir arklio organai yra nelygiai išsivystę.

Gemalo mityba vyksta per jo burną, nes gimdoje randasi į spenelius panašūs kotiledonai, kuriuos ir žinda gemalas, o tuoj po gimdymo vaisius jau ieško motinos spenelio.

Leukipas paliko savo kūrinių apie didįjį kosmosą, Demokritas – apie mažąjį kosmosą, apie chameleono anatomiją ir ir medicinos raštus apie epidemines ligas, kurias sukelia nukritę ir suirę dangaus kūno atomai. Be to jis dar rašė apie dietą, karštinę, prognostiką, ligų kilmę, apie šunų sukeltą pasiutligę, dramblią, kūno susirietimą į priekį (emprosthotonus), apie vaistus, žmogaus kilmę ir kt.

Jo nuomone kūnas ir siela yra vienalyčiai, sveikos smegenys nulemia dvasinę sveikatą. Hidrofobiją laiko nervų uždegimu.

Yra išlikęs pasakojimas, jog kada Hipokrata pakvietė gydyti Demokritą dėl išprotėjimo (taip manė vietiniai Trakijos miesto prie jūros gyventojai abderai) , jis rado pastarąjį prie anatomijos tyrimų, kuriuos laikė „geriausiu būdu suprasti žmogaus kvailumą“. Po Hipokrato vizito jis visiems paskelbė, kad Demokritas yra pats protingiausias iš visų mirtingųjų (Diogenas).

Itališkoji, arba pitagoriečių mokykla

Pitagoras (508-500) gimė Samo saloje, o jo mokytojas buvo Ferekidas, Talio mokinys, tačiau savo išsimokslinimui turi būti dėkingas savo patirčiai po keliones Indijoje, Palestinoje, Chaldėjoje ir Egipte. Po savo kelionių jis pasitraukė į Krotonę, kur apie 529 m. Pr. Kr. organizavo mokyklą arba slaptą ordiną, kuris rūpinosi sukurti geresnes valdymo formas bei ugdant ir auklėjant naudingus visuomenei narius, vystant harmoningai jų protinius ir kūno sugebėjimus. Į mokyklą buvo priimami pasišventę tam vyrai, buvo prileidžiamos ir moterys, kurios pagal jo mokymą turėjo išlikti abejingos papuošalams. Mokiniais reikėjo tylėti, gerbti mokytoją, mylėti mokslą, daryti gimnastinius pratimus, pasivaikščiojimus, šokti, užsiimti poezija ir muzika. Mokiniai gyveno bedrame name, rengėsi egiptietišku aprėdu, laikėsi griežtos švaros ir saikingumo, ypač valgyme ir gėrime. Buvo draudžiama valgyti žuvį, mėsą, kai kuriuos gyvūnus ir pupas. Yra išlikę pasakojimų, kad jie savo susilaikymą grūdino tuo, kad, būdami alkani, matydavo skaniausią atneštą ir padėtą ant stalo maistą, kurį, tik pamatę, tuoj nunešdavo nepalietę. Taip pat buvo skatinama ir susilaikymas nuo lytinių santykių, tam pasitelkiant gimnastikos pratimus.

Pitagoriečiai turėjo pažaboti visokias savo aistras, net džiugesį, kad nesutrikdytų dvasios ir kūno harmonijos. Savo ruožtu jie pasižymėjo dideliu garbingumu, daug aukodavo, giedodavo šventas giesmes, aiškino sapnus, net iškviisdavo mirusiųjų vėles. Dėl to jie buvo labai gerbiami labiau, nei žyniai.

Pitagoras yra laikomas geometrijos teoremos autoriumi, taip pat ir daugybės lentelės bei akustikos mokslo kūrėju: pirmasis nustatė oktavą, kvartą ir kvintą.

Pitagoro pasaulėžiūrą galime pavadinti muzikine matematika. Lygiai kaip ir muzikinė harmonija yra atitinkamas garsų sąskambis, lygiai toks pat sąskambis ir proporcijos yra ir tarp daiktų ir medžiagų, kurį galima išreikšti skaičiais. Ir visus daiktus galime išreikšti skaičiais, pats pasaulis – nesuskaičiuojama skaičių sistema. Pati mažiausia yra skaičiaus dalelė, vienintelė nedaloma, pirmapradė, aktyvi, turinti vyrišką pradą ir savyje baigtinį ir nebaigtinį dydį, pati savyje harmoninga, pati sau Dievas. Dvejybė yra kažkas neapčiuopiamo, nebaigto, materialaus pasaulio atstovė, augimo ir dalybos priešastis, pasyvi ir turinti moterišką pradą. Trejybė, kaip vieneto ir dvejybės suma, taip pat yra kažkas neapibrėžto. Ketverybė – yra tobulas skaičius, kadangi suma pirmųjų keturių skaičių duoda šventąjį skaičių dešimt. Penki – išreiškia fizinį, šeši – augalinį, septyni – gyvūninį būvį. Paskutinis skaičius po monados (matematinis vienetas, reiškiantis pasaulio vieningą pagrindą) yra labiausiai garbinamas, proto, šviesos ir sveikatos simbolis, buvo vadinamas Pallas. Aštuoni reiškė žmogaus gyvenimą, devyni – antžeminį gyvenimą, pagaliau – dešimt -pats švenčiausias skaičius ir suma pirmų keturių. Visa tai yra tik simbolinis supratimas, reiškiantis kūrimo eiliškumą. Pasaulio reiškiniai yra baigtinio ir

nebaigtinio santykio, porinio ir neporinio, vienetinio ir daugybinio, kairiojo ir dešiniojo, vyriško ir moteriško, ramybės ir judėjime, tiesinio ir kreivo, šviesaus ir tamsaus, pirkumo ir gerumo ir kt. visuma. Tai yra dešimties priešingybių (Enantiosae) pradai, iš kurių susidaro daiktai. Visa kartu – tai sferinė harmonija. Žemė yra centre dešimties planetų ir sferų visata. Dievas yra gyvybės šaltinis ir pasaulio dvasia, kuri randasi pasaulyje ir už jo, centrinėje visatos ugnies dalyje. Jam paklūsta visi demonai ir didvyriai. Žmogaus dvasia taip pat nemirtinga. Pitagoras išskiria aukščiausiąją, protingąją dvasią – centro ugnies išsiskyrimą, kuri randasi smegenyse, ir žemesniąją, neprotingą, jaučiančią sielą, kuri sujaukinama aistromis, ji gyvena širdyje ir kepenyse. Po mirties, aukštesnioji, kyla į viršų arba leidžiasi žemyn, priklausomai nuo nuopelnų, įsikūnija arba žmonėse, arba gyvūnuose. Šis supratimas perimtas iš egiptiečių, nes gyvūnai visi taip pat turi sielą ir užima žemesniąją vietą visų gyvųjų tarpe.

Fiziologijos srityje Pitagoras šilumą laiko gyvybės pagrindu, judėjimo pagrindas yra eterio arba oro pavidale. Jausminiai potyriai yra lyg lašai protingos sielos smegenyse, o mintys – jos kvėpavimas. Pati siela yra nemirtinga, o žemesnės jos jėgos miršta kartu su kūnu ir maitinasi krauju. Nervai ir kraujagyslės – sielos saitai. Sėkla yra smegenų lašas, kuri turi geriausio kraujo putas, šiltą kvėpavimą ir dvasinę jėgą ir sujungia gimdoje lipnumą, drėgmę ir kraują. Sėkloje paslėpta judėjimo jėga, stumianti materiją. Kai ji patenka į gimdą, tai į ją atiteka skystis ir kraujas iš motinos smegenų, ir iš sutankėjusios medžiagos ir užsimezga gemalas.

Pitagoras atmeta nuomonę, kad gyvūnai atsiranda iš pūvimo, o jie atsiranda taip pat iš sėklos. Jis, neabejotinai, buvo praktikuojuantis gydytojas, yra jo aiškinimai apie sveikatą ir ligą. „Konstitucijos tąsa (habitus) yra sveikata, jos sutrikimas – liga, sveikata yra harmonija, lygsvara, liga- harmonijos sutrikimas“ (Diogenas).

Moralinė sveikata yra siekis į gerą, kuris yra dieviškas ir kyla iš dieviškojo prado. Ligas sukelia ore sklendantys demonai ir dvasios, atnešančios sapnus ir tokiu būdu pranešančios žmogui apie ligos artėjimą arba jos atsitraukimą. Dėl to gydytis reikia apsivalymais, šventomis giesmėmis, muzika ir pranašystėmis, kad atsistatytų sielos harmonija. Chronines ligas Pitagoras gydė muzika, ypač tas, kurios kilo iš aistrų. Su pasisekimu buvo naudoti rečitatyvai iš Homero ir Hesiodo poemų. Visos tos priemonės buvo skirtos dvasios sugebėjimui pagydyti organizmą. Pitagoras gydė ir dieta, ir gimnastika, kaip jau esame minėję, gydymas žolelėmis laikėsi santūrumo, nes joms priskyrė magišką gydomąją jėgą. Iš žolelių naudojo jūros svogūną, kuris, buvo galvojama, sugeba prailginti gyvenimą, kopūstas, kuriam net prisiekdavo, anyžius vyne – prieš skorpionų įkandimus, o laikomas rankoje buvo epilepsijos gydomasis augalas. Garstyčia naudojama gyvatės įkandimui ir taip pat skorpionų ir kt. Dažniau buvo naudojami vaistai išoriškai, ypač kompresai ir kt. Chirurginės operacijos – pjūviai, prideginimai buvo draudžiami.

Pitagoro garsiausias mokinys buvo **Alkmeonas** iš Krotonės (apie 500), kuris pirmasis išskyrė optinį nervą ir Eustachijaus vamzdį, bet labiausiai tikėtina, kad jis užsiėmė lyginamąja anatomija, nes žmogaus lavonų skrodimas buvo nepriimtinas pitagoriečių mokyklai. Kiek skirtingai jis manė, kad gemalas pirmiausiai išsivysto nuo galvos, ir kad jis maitinasi siurbdamas maistą visu kūnu.

Kiti Pitagoro mokiniai buvo Filolajas iš Krotonės, iš kurio santraukų mes ir sužinome apie Pitagoro mokyklą ir mokymą. Filolajo sūnus Epicharmas, rašęs apie kopūsto savybes (žr. aukščiau), kalba apie gamtos instinktus. Mirtis yra jo manymu, elementų jungčių išardymas, ir

kiekvienas virsta savimi – iš žemės – žemė, o siela keliauja į viršų. Tai beveik krikščioniškas apibrėžimas. Dar kiti du mokiniai buvo Demokidas ir Akronas.

Nors Pitagoro ordinas įgavo gana didelį politinį pripažinimą ir įtaką Didžiojoje Graikijoje, jis nuteikė prieš save didesnę daugumą liaudies partijos tarpe, ir kainavusią daugeliui pitagoriečių, o gal ir jam pačiam, gyvybę. Bet ir toliau slapta šis ordinas gyvavo ir buvo gerbiamas gyventojų tarpe už kilnumą ir dvasingumą.

Elėjiečių mokykla

Elėjiečių mokykla, aprašyta **Ksenofano** iš Kolofono (572-478) Elėjoje, buvo išstbulinta **Parmenido** (apie 504) su medicina turėjo mažai ryšių, tačiau nusipelno paminėjimo, nes jausmų suvokimą, jų potyrių, analizuoja protas. Elėjiečiai pasaulyje suvokė du pradus – šviesos ir tamsos. Jie pasaulį suvokė kaip sferą, o žmogaus gimimą suprato ateinantį iš žemės, sušildytos saulės spindulių. Tik būtis jų supratimu yra nekintanti, išskyrus visą kitą. Čia mes randame idealizmo pradą, skirtingai nei jonijiečių realizmo.

Iš šios apžvalgos darosi aišku, kokią įtaką turėjo ikisokratinė filosofija medicinos atskiroms šakoms.

Anatomijoje Anaksagoras atranda smegenų šoninius skilvelius, Empedoklis – ausies labirintą, Alkmeonas – Eustachijaus vamzdį ir optinį nervą. Diogenas iš Apolonijos – aortą, miego arteriją, tuščiąją veną, jungo veną, kairįjį širdies skilvelį, kalba apie pulsą. Minėtieji senovės pasaulio filosofai ir kiti (Heraklitas, Demokritas ir ypač Alkmeonas) užsiėmė anatomija, bent jau lyginamąja, tikrai, o apie tai kalba visi istorijos tyrinėtojai.

Fiziologijos srityje sutinkame jutimų teorijos užuomazgas (panašus suvokiamas panašaus – Empedoklis, Demokritas), kvėpavimo teorijos (Empedoklis). Diogenas mokė, kad kvėpuojamasis oras patenka į visas kūno dalis, o žuvis kvėpuoja per vandenį. Pitagoras ir kiti moko apie gyvūnų šilumą, apie sielą, kuri randasi smegenyse. Alkmeonas ir Filolajas smegenis laiko žmogaus prigimties atspindžiu, širdį – gyvuliniu, o žarnynas – augaliniu, o lytiniai organai – viso kartu.

Embriologija. Pagal Diogeną, sėkla yra labiausiai laki ir atsiranda iš smulkiausių organizmo kraujo putos struktūrų. Mėsa sudėta iš kraujo, o sausgyslės ir kaulai (nervai) – iš raumenų. Embriologija buvo vienas labiausiai mėgiamų užsiėmimų senovės graikų filosofų. Empedoklio mokymas apie lyčių susidarymą priklausomai nuo šilumos ir šalčio kiekio iš tėvų pusės, arba nuo vyriškos ir moteriškos sėklos kiekio dominavo ir hipokratidų mokyme.

Patologijos srityje Anaksagoras ligos susidarymu laikė tulžies patekimą į plaučius, venas ir pleurą. Empedoklis ir Alkmeonas mokė, kad liga atsiranda sutrikus keturiems elementams. Žmogaus kūnas sujungia priešingybes, sveikata yra šitų priešingybių pusiausvyra. Ši nuostata sudaro visų hipokratidų požiūrį į patologiją.

Terapija. Ja domėjosi labiausiai pitagoriečiai, kurių daugiausiai buvo naudojama gimnastika ir dieta. Epideminės ligos pagal Empedoklį ir Alkmeoną turėjo būti stabdomos deginant didžiulius laužus, ir tokį būdą vėliau naudojo Hipokratas.

Asklepiadų medicinos mokyklos

Pati seniausia jų mokykla buvo Rodoso saloje. Apie ją istorija nepaliko jokių duomenų, išskyrus vieną vietą, kurią aprašė Galenas, kuris sako, kad ją įkūrė asklepiadai, bet kai pradėjo klestėti kitos mokyklos, ji nusmuko. Lygiai taip pat nedaug žinome ir apie **Kirėnijos mokyklą** Afrikos šiaurėje. Apie ją žinome tiek, kad Herodotas ją laikė žemesne, nei Krotono gydytojus, ir kad šiame mieste augo augalas Silphium, kurio sultys buvo naudojamos prieskoniams ir vaistams.

Labiausiai žinoma buvo Itališkoji mokykla, pietų Italijoje, vadinamojoje Didžiojoje Graikijoje. Zaleukuso (apie 650) laikais, lokrijiečiai (Locri mieste) turėjo daug gydytojų, jie net buvo priėmę mirtimi baudžiantį įstatymą dėl vyno naudojimo be gydytojo leidimo. Tačiau didžiausią proto ir mokslo pasiekimais garsėjo Krotonės mestas, kur buvo įkurta pitagoriečių mokykla, o jos gydytojai buvo labai vertinami. Herodotas, gyvenęs apie 450 iki Kr. Ištremtas gyvenęs netoli to miesto, sakė, kad tokio pripažinimo jie pasiekė dėka Demokedo. Viduramžių istorikai-kalbininkai Suidas ir Tzetzes tvirtina, kad jis paliko raštus apie mediciną (Daremburg). Dar Galenas yra minėjęs gydytoją Pausanias, kuriam Empedoklis paskyrė savo poemą „apie gamtą“. Akronas iš Agrigento, istorikų teigimu, nutraukė Atėnus apėmusį marą 430 metais uždegdamas didelius laužus aplink, o Tucididas apie tai neužsimena.

Pačios žymiausios medicinos mokyklos buvo Knidose ir Koso saloje. Čia mokyklos turėjo didžiausią įtaką medicinos mokslui ir nusipelnė didesnės analizės.

Knidoso mokykla, kaip ir Koso salos, be abejonės buvo įsteigta ne žynių, o gydytojų, o tai patvirtina Teopompo (379-305). Žymiausi gydytojai, baigę šias mokyklas buvo **Eurifonas**, Hipokrato amžininkas, autorius, parašęs „Febris livida“, o gal ir kitus veikalus, kurie yra priskiriami Hipokratui, taip pat ir „Knidoso sentencijas“. Jis buvo žinomas anatomas, jam buvo žinoma kraujavimas iš smulkesnių arterijų ir venų. Tačiau pleuros uždegimus laikė plaučių ligomis. Jis gydė džiovą asilės ir moters pienu (pienas buvo skatinama gerti ir sergantiems vaikas visais šimtmečiais, S.Š.), lydytu metalu, kuriuos taikė ir prie empiemų. Vandenei naudojo laisvinamuosius, vimdomuosius ir šiltus kompresus, gimdymo užsilaikymą gydė žolėmis, sukratymais (succussio) ant kopėčių. Jas taip pat naudojo ir prie gimdos iškritimo, tik tada moteris buvo apverčiama galva žemyn. Kitas žymus gydytojas buvo **Ktesias**, Hipokrato giminaitis, kuris parašė kai kuriems raštams ir savo komentarus. Pagal Galeno žodžius, jis kritikavo Hipokrato metodą esant klubo išnirimui, laikė išnirimą neįmanomu atstatyti. Jis pateko į nelaisvę persams ir 16 metų dirbo gydytoju Artakserkso Mnemono rūmuose, kur sėkmingai gydė jo žaizdą ir vėliau tapo Persijos pasiuntiniu Graikijoje. Parašė apie gėlę Helleborus (čėra, baltais žiedais kambarinis augalas), taip pat apie Persiją ir Indiją. Tačiau pastarųjų kūrinių istorikai nevertina, nes juose gausu padavimų ir baisių prasimanymų.

Dar gerai buvo žinomi gydytojai Polikritas, Teomedonas, Euksodas, Hrisipas ir Nickomachas – Aristotelio tėvas. Iš šios mokyklos pats žymiausias kūrinys yra „Knidos sentencijos“, kuri priklauso daugeliui autorių, dalimis patekusi į hipokratidų kūrinius. Kitas jų kūrinys buvo perdirbtas Eurifono, tačiau nei pirmasis, nei antrasis nėra išlikę.

Knidos mokyklos gydytojai didelį dėmesį skyrė išoriniams kūno pakitimas sergant ligomis, dėl to jų pagrindinis gydymo metodas buvo vietinė terapija tvarščiu, kompresų ir kt. pritaikymas. Aprašydami ligas jie dažnai pernelyg smulkiai aprašo detales, neieškojo svarbiausių bendrybių. Hipokratas kaltina juos pernelyg dideliu subjektyvumu. Pačius ligos

simptomus jie laikė ypatingomis kančiomis, o kadangi neturėjo pakankamos patirties, kad būtų galima išskirti bendrus pagrindinius būdingus ligos požymius, dėl to jie dažnai pasimesdavo ir jos nebuvo išsiaiškintos. Dėl to jie išskyrė begales įvairiausių ligų, kurias susistemino pagal kūno vietas. Jie skyrė septynias tulžies ligas, 12 šlapimo pūslės ligų, 4 inkstų, 4 apsunksinto šlapinimosi, 3 stabligės, 4 geltos tipus, 3 džiovos ligas. Pastarosios buvo ūmios, lėtinės ir kavernų užgijimo ligos. Šiltinių aprašymas buvo jų ganėtinai tikslus. Joms buvo skirtas sąnarių reumatas, kurį jie aiškino susikaupus sąnariuose tulžiai (gydė garo voniose ir taurėmis). Pamini taip pat krūtinės vandens, jų tarpe ir dėl sprogsių hidatidų (pūslių). Visos vandenės buvo dėl manomo kepenų, blužnies, sukietėjimo arba geriant negerą vandenį. Kepenų ligas skyrė pagal geltas. Aprašo priepuolius sėklos išsiveržimo metu, gomurio katarinius ir piktybinius uždegimus, skorbuto ligą, ūmią maniją, nervų ligas ir stabligės formas. Ligų atsiradimui didžiausią įtaką turėjo skysčių perteklius. Dauguma jų – dėl gleivių, tulžies, rečiau kraujo pertekliaus. Perteklius atsiranda, kai skysčiai išteka iš galvos ir susikaupia atskirose kūno dalyse, pav. Į inkstus, šlapimo pūslę, krūtinę, žandikaulius, kaklą, juosmenį ar pilvą.

Mokykloje buvo užsiimama ir mokslu – ypač embriologija. Tam jie nuodugnai studijavo gemalo vystymąsi vištos kiaušinyje. Stebėjo vandens patekimą į plaučius geriant.

Knidos gydytojai naudojo auskultacijos – klausymo būdu. Jie pirmieji istorijoje nustatė pleuros tynimosi garsą, kuris buvo panašus trinant odą, verdančio acto garsą krūtinės ląstoje kai joje kaupiasi skysčiai. Šalia specifinių gydymų, kaip pavyzdžiui, skysčio pylimas į gerklę kosuliui sukelti, kad būtų iškosėti plaučiuose esantys pūliai sergant empiema, matome ir racionalaus gydymo metodų, kartais net drąsių, kaip kad inkstų pūlinių atvėrimas prie inkstų akmenligės, inkstų išpjovimai (?), krūtinės ląstos pradūrimas ir šonkaulio trepanacija esant plaučių empiemai ir susikaupus skysčiui. Buvo šalinami polipai, atveriami gerklės pūliniai, kaukolės trepanacija. Matome, kad Knidos gydytojai naudoja chirurginius gydymo metodus. Vidaus ligoms gydyti, tiek ūmioms, tiek lėtinėms, buvo taikomas gydymas serumu, pienu, buvo skiriami vimdomieji, laisvinantys. Dažniausiai buvo naudojami Knidos sėmenys (*Daphne mezereum*, l. Nuodingas žalčialunkis), sultys, čemeryčia ir kt. Kaip gydymo metodą taikė ir ilgalaikius ir varginančius pasivaikščiojimus.

Koso mokykla

Koso sala yra išsidėsčiusi netoli Rodo salos Jonijos pakrantėje. Pirmosios žinios apie ją datuojamos apie 584 metus pr. Kr., kai Delfų žyniai pakvietė asklepiadus Nebrosą ir jo sūnų Chrizosą nugalėti maro opą sukeliančią ligą, kuri pasklido apsėstame Kioso miesto stovyklą. Liga buvo puikiai nuslopinta, bet tuo pačiu metu buvo sukelta kita epidemija, apnuodijus čemeriu (*Helleborus*) Plistuso šaltinius, kurie aprūpindavo miestą vandeniu. Šios mokyklos žymiausias gydytojas buvo Apolonidas, kuris buvo pavadintas Nebrosu, gyvenęs Solono laikais. Apolonido sūnūs buvo Gnosidikas ir Chrizas, vėliau Hipokratas I, Gnosidiko sūnus, Temistoklio ir Maltiado amžininkas (apie 500 m pr. Kr.). Jis buvo vienas Hipokrato raštų autorius, parašęs *de articulis* ir *de fracturis* dalis. Jo sūnus Heraklidas buvo didžiojo Hipokrato II-o tėvas. Galiausiai Aresas ir Prodikas, kurie paliko kūrinis apie žmogaus kilmę.

Dabartiniu metu šioje saloje yra išlikęs tik platanos medis, (vadinamas Hipokrato medžiu, S.Š.) kuris, manoma, atmena paties Hipokrato laikus.

Išskirtinis Koso mokyklos bruožas, kitoks nei Knidos, buvo tas, jog Koso mokyklos gydytojai kreipė dėmesį į bendrąją ligonio būklę, naudojo objektyvų sergančiojo tyrimo būdą,

taikydami semiotiką (simptomų nustatymas), prognostiką, etiologiją (nuo ko prasidėjo) – žodžiu, visais kertiniais Hipokrato ligonio tyrimo būdais, kuriais jis tapo reikšmingiausias. Taip pat ir gydydami jie kreipė dėmesį į ligonio bendrą būklę.

Iš šios mokyklos rašytinių šaltinių išliko rinkinys, pavadintas „Collectio Hippocratica“ kuriame aprašoma mokyklos nuostatos ir jos istorijos atsiradimas.

Baigdami turime pridėti, jog kaip nebūtų mums brangus su Hipokrato vardu susietas palikimas, bet kertinis akmuo, padėtas į medicinos mokslo pastatą, buvo padėtas žymiai anksčiau nei jo paties, gal būt dešimtmečiu amžių prieš jį. Prisiminkime, juk medicinos gimimas jau blyksteli su pačios žmonių rasės atsiradimu, kad ne tik kiekvienas amžius, kiekviena liaudis, bet ir kiekviena karta nešė ir dėjo į medicinos kraitį naujus medicinos faktus, pastebėjimus, atradimus. Prisiminkime ir tuos panašumus, kuriuos randame indiškame ir graikiškame medicinos mene ir praktikoje, išdėstytus Homero ir kitų autorių kūriniuose, jų poezijoje ir istorijos aprašymuose daugelį metų dar prieš gimstant Hipokratui. Galiausiai, Hipokratas nebuvo tas „medicinos tėvas“, kurį visi vadiname. Darembergas sako, jog medicina „neišėjo iš jo galvos tarytum Minerva, su visais ginklais išėjusi iš Jupiterio galvos“. Hipokratas pasirodė laimingu metu, kai viskas jau buvo paruošta ir buvo sukurtos palankiausios sąlygos didžiajam perversmui, kurį teko atlikti jo daliai. Bet kuriuo atveju jo nuopelnai yra nemirtingi, ir savo genialiais kūriniais, nors ir pastatytais ant senesnės medicinos pamatų, ant tikrųjų žmogiškųjų moralės pradmenų, kurie tapo jo mokslinės medicinos pagrindu, jis liks amžinąja kelrode žvaigžde visų amžių medicinai ir jos visoms kryptims.